

УКРАЇНСЬКА ЛІТТЕРАТУРА

Микола Куліш

МАКЛЕНА ГРАСА

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

У К Р А І Н С Ъ К А Л I Т E R A T U R A

Микола Куліш

МАКЛЕНА ГРАСА

П'еси

Харків
«Фоліо»
2007

ББК 84.4 УКР6
К90

Серія «Українська література»
заснована у 2006 році

Текст друкується за виданням:
Куліш М. Г. Твори. В 2 т. Т. 2. — К.: Дніпро, 1990

Художник-оформлювач
А. С. Ленчик

ISBN 966-03-3531-8

© А. С. Ленчик, художнє
оформлення, 2007
© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2007

НАРОДНИЙ МАЛАХІЙ

Трагедійне

ПЕРША ДІЯ

1

Заплакала, затужила у своєму домі (на Міщенській вулиці, № 37) мадам Стаканчиха Тарасовна:

— Ой, хто скаже, хто ж розкаже, чи ти, доню, чи ти, пташко, а чи ти, Матінко Божа, куди він, у яку сторононьку тікає та на кого ж мене, бідну, покида-а-є?..

Похнюпилась канарка в клітці.

Посмутнів образ Божої Матері. Мовчать.

Тільки дочка середульша біля матері впада:

— Мамонько!
— Не перебивай!
— Випийте, люба...
— Що це?
— Валер'янові краплі.
— Геть, одчепися! Хіба можна таку драму в серці га валер'янкою впинити... Дай мені отрути!
— Сіли б ви краще од вікна, абощо.
— А то що?
— Люди ж проходять повз вікон...
— Товченого скла дай, я втруюся!..
— Сусіди ж он бачать і чують.
— Хай бачать! Хай чують! Як друзі, — хай пожаліють, а вороги, — хай ізрадіють, що драма така в нас у домі, що муж мій законний тіка-а-є...

2

Увійшла старша дочка. Середульша до неї:

— Покликала хрещеного?
— Ідуть.

Тарасовна
(так і скинулась)

— Де він, далеко?
— Зараз увійдуть.
— Де, питаю?
— Та кажу ж вам, мамонько, зараз... Заскочили в одне місце, заслабли на шлунок...

Тарасовна
(утерлась)

— А Господи, так би й сказала відразу. Та чи прибрано ж там?
— Я мила учора.

Середульша
(до старшої)

— Ти ж сказала хрещеному, що папонька побіг вже по пашпорт?
— Аяюже.
— А він що?
— Сказали, що вже знають про це.

Тарасовна

— А басів із церкви покликала?
— Любуня ж побігла.
— А горілки басам?
— Вона й горілки купить.
— Піди ж, моя доню, та наріж цибулі дрібненько, редьки, олійкою помасти на закуску людям.

Старша
(так і пирснула)

— Все я, та я! І по хрещеного, і по басів, і цибулю криши. А вона он стойть, ізгорнувши ручки...

Середульша

— А хто квіти полив, як не я? А хто з валер'янкою, як не я?
Повилазило?

Ущипнули одна одну, щоб мати не бачила.

— Ой!
— Ой-ой!

Тарасовна

— Ой помру я і ще раз помру з такими доченьками, що вже темно в очах і сонце зробилося чорним, а вони ж того

горя ще додають... Дайте мені карти! Ще раз кину на його...
Ще раз, та й годі. (*Кинула на карти. Глянула. За серце взялася.*)
Ой, знову дорога кладеться!..

Дочки

- Та невже ж, невже, мамонько мила?
- Хіба повилазило? Червоная шістка?

*А в Тарасовни жах в очах
глибокий, містичний:*

— Ворожу, ворожу — і все оця карта... А тут іще й сон:
дорога у полі й місяць щербатий, що вже смутний, а що блідий... Немов би тіка, покотився за землю. А я стою при дорозі, як тінь та самотня... Це ж батько наш, місяць отой, чує душенька — втече він, поко-о-титься, загине в доро-о-зі...

Дочки

- Мамонько, цитьте!..
- Сусіди йдуть.

Тарасовна

— Годі мовчати, бо вже ж намовчалась! І критися годі!
Хай знають усі, яка в домі й у серці драма...

3

*Увійшли сусіди, тихо й поважно, як і годиться
заходити про такий случай. Стали.*

To дочки обидві, як ті ластівки до матері:

- Może, вам, мамонько, компреса накласти?
- Może б, ви, мамонько, лягли та спочили?

Сусіди

*(Зітхнули. Покивали головами. І як годиться
про такий случай, сказали філософічно)*

— А вже, мабуть, спочинемо в комхоза на дачі (на кладовищі).

- Отам уже виспимось вволю.
- Здрastуйте, Тарасовно!

Тарасовна

(Ледве, через силу підвелась. Привіталася)

— Сідайте, сусідоњки. Хоч і хвора я, хоч і драма в домі, а просю — сідайте. (*Дала середульшій хусточку.*) Дай мені другу хусточку!

Середульша

— Мокра ж, як хлющ... Хіба ж отак можна плакати, ма-
монько?

Сусіди

(на таке питання всміхнулись, примовивши)

— Гм... А чому й ні?

— Питає.

— Сказано — молоде, зелене...

Тарасовна

— Не так себе жалько, як їх, моїх діток: що 'дне не спить — мамо, каже, не можу, друге не спить, плаче у подушку тихо, третя, Любуня, як тінь, біля мене всю ніч вистоює... А батькові байдуже: тіка-а-е...

Сусіди

— Та невже Малахій Минович, сказати би, вже при літах, та на таке діло пустився? Просто не віриться.

Тарасовна

— Вже у дорогу склався, ось: ціпчик, торбина з сухарями.

Старша

— Самі й сушили.

Тарасовна

— Потайки сушив... Оце побіг до виконкому совіцького пашпорта брати... Сьогодні й тіка.

Сусіди

— Та куди, хоч і не годиться закудикувати, куди, Тарасовно!

— Не питайте!

Старша

— Не кажуть.

Тарасовна

— Не каже, сусідоњки милі. Вже й кум питав, вже й на молебень давала, вже й п'янім напували — не каже...

Сусіди

(ще більше здивувались)

— Гм... Воно справді — ціпчик. І торбина. Це так, як на прошу йдуть... А може, він говіти налагодився, до ікони якої, абошо?

Тарасовна

— Де вже йому до ікони, коли сюрприз такий викинув, що паски заборонив був пекти...

— Та що ви кажете?

— Свиням... Крашанок накрасила сито, дак він сви-и-ням... Семий годок отак — нема в домі порадоньки, супокою, семий заступає, а він ще й з дому тіка-а-є... (*Та й заголосила.*)

Дочки

— Ой, ой, мамонько, ой!..

Сусіди

— Та що ви, Тарасовно! Стямтеся! Мов по мертвому. Хіба ж так можна?

Тарасовна

— Не можу, сусідоньки, до тями прийти. Лучче б йому вмерти. Щоб я його на той світ виряджала, як оце він тіка не знати і куди... Бо до мертвого хоч порадитися підеш, на хрест той похилишся та й виплачеш горе, а як втече він, куди мені йти? Де його шукати? По яких світах, у яких дорогах... Ні мертвого, ні живого не ви-и-дно...

Сусіди

(*Вже й їх пройняло.*

У хустки та в фартухи сякаючись)

— Така ж драма, така драма, що й кіна не треба!.. (*По паузі.*) Хоч скажіть, коли це сталося з ним, з чого й як?

Дочки (так і синули)

— Ще з тої пори, як салдати паркан наш спалили...

— Неправда! Як куля ударила в сіни...

— Я розкажу!

— Я!

Тарасовна (впинила дочок)

— Про мужа ніхто краще не розкаже, як законная жона, — тільки я... Ластівкою, ластівкою, сусідоньки, хутенько, бо сьогодні ж будень... Ще як почалась ота революція, як почалась, як почалася...

Дочки

— Салдати...

— Не перебивай, ідіотко!

— ...паркан наш спалили.

Сусіди

— У нас тоді свиней покололи красноголові македони.

Тарасовна й дочки (наввипередки)

— З тої пори й почалось, сусідоњки. Попервах Маласик пив воду нишком...

— У папоњки аж цокотіли...

— Не перебивай, бо 'дна я бачила... Три дочки, три дівулі в домі, а ніхто, 'пріч мене, не бачив, як пив воду мій Маласик і як в його цокотіли зуби...

— ...І в мене цокотіли, мамонько...

— Брешеш! Ти й в революцію спала. То Любуня свої зубки зціплювала, бідна, щоб не заплакати од революції...

— ...Ми всі зціплювали.

— Мовчи!.. А вночі перед світом, сусідоњки, як уже й революція засинала, ми, збившись докупки, плакали, плакали й плакали...

Сусіди (розтривожились)

— Ударила революція, всіх чисто ж вона вдарила!

Тарасовна

— А найдужче мене і за що? За віщо?

Дочки (як горохом)

— Отоді як...

— Не перебивай.

— ...було вбито начальника пошти...

Тарасовна

— Мовчи! Отсді, як було вбито начальника пошти, Маласик затрусиувсь, затремтів і замурувавсь у чулані...

Сусіди

— Га? Що?

Дочки

— Папоњка...

— Замурувавсь...

— ...а двері замазали.

Тарасовна

— Два роки висидів.

Сусіди
(аж повстали)

— Та що ви кажете!
— Два роки в чулані?

Тарасовна

— Тож подумайте, яка мука була мовчати... Мовчала я й вони мовчали, мов у рот води понабирали.

Сусіди
(скинулись очима)

— То виходить, що Малахій Минович і не їздив, як казали, на село до брата?

— Ні, ні... Аж тепер одкриюсь, сусідоньки, аж тепер усю правду скажу...

— І не служив там?

— Ні й ще раз ні! Тільки Бог знов, що Маласик замуркований сидить, тільки Бог, та ще я, та ще дівоньки, та ще кум...

Сусіди
(досадно стало, що як же це вони не дізналися про це)

— Ну, хто пойме віри!.. От драма... Тож нам чулося вночі... Та куди ж він, простіть на слові, до вітру ходив?

Середульша

— У віконечко.

Тарасовна

— Цить!.. У потайне віконечко, в горщочок...

Сусіди

— Це в той, що полуපлений?..

Тарасовна

— У той саме... Ще як Любунею ходила, то купила.

Сусіди
(звели плечима)

— Хм... То ж щоранку дивишся...

— Горщик на паркані... А й не туди, що то ж Малахій Минович у чулані замуркований...

— Сидить...

Тарасовна

— Вже як зайшла непа... Пам'ятаєте, сусідоньки, кумові дозволили торгувати іконами?

— Аякже! Вперше за всю революцію ладану купили...

Середульша

— Аж тоді папочка розмуруувався...

Тарасовна

— Цить!.. І краще б він замурований довіку сидів, як тепер, книжок большовицьких начитавшись, із дому ті-ка-а-а...

4

Тут убігла Любуня, молодша дочка.

Кошика додолу, руки до серця:

— Ви тут плачете, ви тут тужите, а не знаєте, що вже папонька з виконкому вийшли.

Йокнула Тарасовна.

Мене поцілували, а самі раді та веселі...

Тарасовна

— Пашпорта уязв?

— Не знаю... Пішли до начраймила. А я в церкву заскочила, мамонько, навколішки впала, помолилася: Боже, кажу, боже, не дай мені щастя-долі, тільки дай, щоб папонька вдома зосталися! Підлогу поцілуvala (*a сама плаче та показує, як вона це робила*). Чи гаразд, що я так зробила, мамонько?

Тарасоваа

— Гаразд, моя доню... А баси? Баси?

— Зараз прийдуть.

Сусіди

— Молебня найняли, чи що?

Любуня

— Ні, це хрещений казали покликати баса й тенора з хору, щоб папоньку співами впинити... Ой, я й забула!.. Мамонько! Мокій Якович сказав, що найбільш любить папонька не «Милостість світу», а «Вську мя отринув єси»...

Тарасовна (заметушилась)

— Так про це ж зараз треба хрещеному... (*До старшої.*)
Біжи нагукай!

Старша

— Та як же їх нагукаєш, коли вони... заскочили!

*Та й прикусила язика, бо повагом
увіходив к ум. Знесилений.*

Тарасовна
(як до Бога)

— Хіба ж можна так довго... коли таке горе, таке горе, куме!

Кум
(не пускаючи руки з живота)

— Спокійно!.. На крилах прилетів би, кумо, коли ж чуєте.
(*I по паузі, як всі дослухатися стали, додав.*) Чуєте, як булькотить?.. Ху... Так, каєте, тіка?

Тарасовна

— Вже вийшов з виконкому.

Кум
(авторитетно)

— Знаю.

Любуня

— Мене поцілували, а самі раді та веселі.

Кум
(авторитетніше)

— І про це знаю.

Тарасовна

— Подавсь до начраймила.

Кум
(непереможно авторитетно)

— І це мені не секрет.

Тарасовна

— То за що ж, куме, така мені драма? За віщо?

Кум
(глибокодумно показав угору пальцем)

— Тілько той знає.

Сусіди
(примовились)

— А правда, правда... Тільки той знає, за віщо.

Кум
(до сусід)

— Здоровенькі були!

Сусіди

— Здрастуйте й вам!

Кум

— От яких мук зазнаєм. Тіка од нас кум, а куди — то й сам, ма'ть, не зна.

Тарасовна

— Карти в одну душу — дорога.

Кум

— Знаю й про це і кажу: хай вже на гробки дорога йому ляже, тільки не туди...

Тарасовна, дочки й сусіди

— Господи, куди? Куди, хрещений? Куди?

Кум

(до клітки. Журно похитав головою)

— Здрастуй, пташонько! Сумуєш? Печалуєшся й ти, що тіка твій хазяїн? (Обернувся до сусід.) Не дурно ж у пісні співається: «канареєчка так жалібно пойоть»... (Тоді став драматичний весь і возговорив.) Слухайте, кумо, і ви, хрещениці, й ви, сусіди! Довідався оце я, що виконком не в силах заборонити кумові нашему тікати...

Тарасовна
(хитнулась. Тоді до кума, до всіх)

— Дзвенить... в ухах... тонюсінько ж отак дзвенить...

Кум

(побачив, що Любуня якось чудно дивиться,
не рухається — до неї)

— А ти ще держишся, хрещенице?

Любуня

— Як була революція, хрещений, то всі пили воду й цокотіли зубами... Одна я отак стояла і всю революцію як «страсті» вистояла. Тільки отут (показала на щелепи) боліло... А тепер тут болить (на щелепи), і тут болить (взялася за серце), і в колінках болить, болить...

Кум

— І навіть начраймил сказав мені, еге... Нема, ка, в Радянської влади такого закону, щоб забороняв тікати з дому, тим паче, ка, немалолітньому вашому кумові.

Тарасовна, дочки, сусіди

— Куме! Що ж тепер робити?
— Хрещений, порадьте!
— Така ж драма, така драма!

Кум

— Спокійно!.. От тепер ви вповні зрозуміли, од чого живіт, нерви і все чисто в світі... Через кума!.. Басів покликали?

Любуня

— Зараз, сказали.

Кум

— Слухайте ж ще раз!.. Спокійно — себто не плакати, тим паче в непритоміє не падати, аж поки не скажу — це раз...

Сусіди

— Слухайте! Слухайте!

Кум

— Канарку сюди! Близче до столу!.. Отак... Засвітіть лампадика!

Тарасовна й дочки

— Розіб'є, куме!
— Папонька вже не вірять у лампадик.

Кум

— А я кажу — засвітіть!.. Ладан є?

Тарасовна

— Є... Отам достань, доню, отам на божниці!..

Кум

— Накадіть, щоб на нерви йому вдарило. То дарма, що сьогодні він проти релігії. 27 год людина любила канарок, щоб ладаном пахло, у співах церковних кохалась — і щоб даром оце все минулось йому? Це — два...

Сусіди

(хитали, вихитували головами)

— А так, так!
— Авежж, так!

Кум

— От що, — которую курку найбільш любив кум?

Тарасовна

— Жовтяву, золотий чубок.

Кум

— Убийте жовтяву!

Тарасовна

— Та що ви, куме! Таку курку!...

Кум

— Убити, кажу! І хай прибіжить котора з дівчат... Ну, от ти, Любуню!.. Ні, ти гратимеш на фігармонії... Ти, Віруню!.. Прибіжи з куркою й кричи, що немов сусіда Тухля убив курку кийком по голові...

Тарасовна

— Це ж курка — нема ціни, куме.

Кум

— Отут-то й воно! Убити кілком, щоб око вискочило, щоб розтривожився він!.. Може, Бог дастъ, почне позиватись за курку, як колись до війни позивавсь він три роки за півня...

Сусіди

— А справді — це спосіб розумний... Біжи котора.

Тарасовна

— Вірунько, біжи!

Всі

(разом на Вірунню і сама вона на себе)

— Біжи, біжи! (Побігла.)

Кум

— Це — тільки три... Чотири, спокійно, — я оце йшов і на природу дивився... І знаєте, що я помітив (*по паузі*). Помітив, що вже й природа не та, що за старого режиму була (*по паузі*). А чого так?.. А того, що попсували комуністи й природу... Отак запитаннями самими заплутаю кума — не втече... Недавно в райсельбуді центральний оратор виступав, дак я його запитаннями, немов каміннями отак... От і баси.

Тільки хористи у двері, а вже кожне ім дорогу дав. Тенор, заїка, привітавши, як почав:

— Чу-чу-чув, що...

Ta, спасибі, бас підхопив:

— Тікають Малахій Минович?

Кум

— Не так тяжко було б, якби він помер добровільно, навіть сьогодні. Сорок сім років, подумайте, сім'я, честь честю, і тут тобі на! — тіка.

Тенор і бас
(здивувалися)

— А ку-ку-ку...

— Куди, інтересно, тіка?

Кум

— Іду, каже, куме. Куди, пытаюся? Послі, ка, одкриюся.

Тенор і бас

— Чу-чу-чудно!

— Чудно!

Кум

— Заболіло, защеміло мені серце, немов кропивою він удалив. Все життя приятелювали, сказати би, в серці одне в одногоночували, і от тобі на! — тіка, і от тобі на! — сьогодні тіка.

Тенор

— А чи-чи не краще на його подіє — ра-ра... (заспівав). «Разбойника благорозумного во єдинім часі...»

Кум

— Ні, ні! Тільки «Милості мир» Дехтярьова! «Милості мир» найбільш він вподобав. Рибу, було, ловимо, а він «милості мир» тихенько співа. Сам казав — умліваю, ка, видіння божественні бачу, як зачуло цей спів...

Старша
(на дверях)

— Папонька!.. Папонька йдуть!

Знялася тривога. Зарухались всі:

- Далеко?
- До двору доходять.
- Куме! Як же тепер?
- Може, починати? (бас).
- До-соль-мі-до! (тенор).

До кума всі обернулись. А він рукою, як булавою:

- Спокійно! Я тоді знак покажу... Курку ж убийте! Кадильницю винесіть!..

8

Увійшов Малахій. Став на порозі. Тиша. Тільки шелест очей.

Кум

- Чого, куме, став у порога?.. Хіба не впізнав? Це ж друзі твої посходились, зачувши, що ти сьогодні тікаєш.

Малахій (очі замріяні, з порога зійшов)

- Не тікаю, а йду.

Кум

- Це все одно — тікаєш.

Малахій

- Ой, як ми не втямимо, навіть ще не бачимо, — яких прав, яких прав надавала революція людині! Істинно потрібні оновлені очі, щоб бачити їх.

- Це ж до чого, куме, хоч і знаю я?

- Хотів заборонити мені йти у подорож... А ще начраймил. Він, як і ти, куме, не втямить, що право на велику подорож дала мені революція...

- Так ти, значиться, йдеш?

- Іду, куме! Іду, друзі мої!

- Куди?

- Куди?.. У голубую даль.

Сусіди (як очерет од вітру — ш-ш-ш)

- Куди він сказав? Куди? Як?

Кум (ударив Малахія очима)

- Не шуткуючи скажи, куди?

Тарасовна

— Люди ж прийшли на проводи, хоч їм скажи — куди?

Малахій

(повінь мрійна в очах)

— Ах, куме, і ви, друзі! Якби ви знали — немов музику чую і справді бачу голубую даль. Який восторг! Іду!.. Між іншим, погасіть лампадик!

Кум

— Невже лампадик заважа тобі тікати.

Малахій

— Не мені, а вам заважа він втікати з полону релігійного. Погасіть!.. Скоро вже місяць стане непотрібний — електрика ж! А ви з лампадиком...

Кум

— Запитання!

Малахій

— І ладаном пахне... Як посміли кадити! Одчиніть вікно!

*Зворухнулась була Тарасовна, та кум її поглядом спинив.
Помітивши це, Малахій сам одчинив вікно, погасив лампадика.*

Кум

— Спокійно! Запитання маю...

Малахій

— Будь ласка.

— Тільки спокійно! Ти, куме, за соціалізм?

— Так.

— І навіть за кооперацію?

— А ти за лампадик?

— Спокійно! Раз я питаю, то просю одповісти.

— Будь ласка, питай!

— Як ти можеш за соціалізм, тим паче за кооперацію стати, коли вся вона до останнього гудзика фальшива?

— Себто?

— Спокійно! Чому я набрав в єпі радянської матерії й місяць не поносив, як вона полиняла, розлізлась, і це факт, як двічі два?

Сусіди

— А правда! Голубого набереш на косинку чи там на прapor, гульк — а воно вже полиняло, аж біле.

Малахій
(усміхнувся)

— Далі!

Кум

— Чому жінка купила радянського гребінця, нарочито з найкращого сорту, і хоч би сама чесалася, а то ж... (*повернувся до всіх, як до свідків*). Нінонька, дитя неповинне, ще й волоссячко, як льон (*закивали всі головами — мовляв, знаєм*). То чому, я питаю, з гребінця зразу аж три зубці випало, і це теж факт?

— Три зубці. Далі!

— Чому нитки гнилі, а панчохи на третій день рвуться, чом у бані не так чисто, як колись було? І лікаря не докличешся, хоч тричі помирай?

— Панчохи і баня. Далі!

Кум
(голосом гучним, як трибун)

— І чому вже третій рік, як весни нема, а все якесь недоуміння в природі: холодно, навіть сніг, і раптом — трах, бах, як у бані на вишній полице!.. І це хіба не факт, скажеш?

Бас і тенор

— Факт!

— Факт!

Сусіди

— А факт!

— Авеж, факт.

Малахій

— Все?

Кум

— Нехай буде все, хоч таких запитань маю я мільйон.

Малахій
(повінь в очах)

— Скажіть мені, чому я, ти, куме, всі ми до революції думати боялись, а тепер я думаю про все, про все?

Кум
(одійшов до канарки)

— Далі!

Малахій

— Скажи, чому я мріяти боявся, хоч і мануло взяти торбинку, ціпок і пойти, пойти отак в далечінь, — я гнав тії мрії, а тепер... вільно беру ціпочок в руки, сухарів у торбу і йду...

Кум (ущипливо)

— Тікаєш. Далі!

Малахій

— Скажи, чому я трепетав начальства, на службі, вдома навшпиньках ходив (*заходів навшпиньках*). — Отак, отак... Мухам дорогу давав, а тепер (*глянув чудно якось на всіх*) пишу листи до раднаркомів України і маю відповідь (*вийняв листа, урочисто підніс голос*). Просю встati! (*Прочитав.*) «УeСePeP, Управління Ради Народних Комісарів, Харків, дата, номер. На ваші запитання канцелярія РНК повідомляє, що ваші проєкти та листи одержано й передано до НКО та НКОЗ...» Який восторг! РНК України, Олімп пролетарської мудрості й сили, сповіщає мене, колишнього поштальйона, що мої проєкти одержано... (*Трошки велично.*) Мої проєкти! От куди я йду. А на всі твої запитання, куме, є відповідь у моїх проєктах. Як тільки їх буде розглянуто й ухвалено, тоді ти, куме, і всі ви, всі одержите всяку відповідь негайно. Негайно, кажу, і зараз рушаю. Любуню! Дай мені в дорогу сорочку й підштаники!

Кум

— Куме! Не ходи!

Малахій

— Невже ж ти не зрозумів? Проєкти передано на попередній розгляд... Невкоснительно треба поспішатись, боюсь-бо, що дещо в проєктах наркоми не зрозуміють і потрібні будуть пояснення... Сорочку й підштаники! (*Та й вийшов у другу кімнатку.*)

Принишкли всі.

Тарасовна (зашепотіла помертвілими губами)

— Матінко Божа! Куме! Сусідоньки! Рятуйте!.. Просю вас — рятуйте!. Не пускайте, благаю!..

Кум

— Спокійно!.. Одкрився... Так ось воно що! Тож він цілесінний рік щось писав уночі й на марки у мене позичав...

Любуня
(вхопилась за матір)

— Ой, мамонько! Хрещений! Страшно! Сьогодні, у церкві молившись, відчула — немов духом холодним подуло на мене.... Глянула — в Божих очах сум і тінь неминущого... Тінь неминущого.

Тарасовна

— Скинулось серце! Чую І я, що на смертну путь їде він...

Кум

— Спокійно! До ВечеKa, до РeHeKa возноситься. Вже гордість у голову вдарила, а ми раби і немов дурні... І це наш кум! Ні! Не пустю! Не я буду, Богом присягаюсь, як не поверну його назад. З дороги верну. Сам до ВечеKa вдарюся!.. От що: зараз, як вийде, я промову скажу, а ви, Мокій Яковичу, почніть «Милості мир»...

Тенор
(так і кинувся)

— До-до, соль, мі, до-до. Любо Малахієвно! На-ду-ду-ню!
Ставайте до фігармонії...

Кум
(рукою, знов як булавою)

— Спокійно! Не зразу, кажу! Порядок даю: перше — я промову скажу, далі канарка, «Милості мир», слози і курка. Глядіть лише не збийтесь! Я знак покажу.

Кожне пошепки собі повторило:

— Промова, канарка, «Милості мир», слози і курка.

9

Увійшов Малахій, готовий в путь.

Кум заступив йому дорогу:

— Ти справді йдеш, куме?

— Іду, куме.

Кум
(глянув на всіх. Тихо)

— Промова. (*Голосно.*) Слухай, Малахіє, — не тільки ти, а всі, хто в домі сему сущі! Гадалося нам, що доживеш ты безмалахольно свого віку і сконання життя вчиниш на руках у нас, у друзів, і ми за труною твоєю підемо, співаючи: «Святий Боже, безсмертний, помилуй нас...» Дайте води! (*Випив, тяжко зітхнув.*) Спокійно! Гадалося, що цю промову скажу я над

труною твоєю, або ти над моєю, бо це ж однаково, а вийшло не так. Не ту путь ти собі ізбрав і зрадив релігію, закон, жону, і діток, і нас, друзів та кумів твоїх... І куди ото ти взагалі йдеш, подумай тільки!.. Випийте води, Тарасовно!

Тарасовна
(випила води. Ледве вимовила)

— Я ж не виживу сама, помру я, Маласику...

Іще хтось хотів випити води, та кум, строго зиркнувши, графина заткнув.

Кум

— Та не вірю я, не вірю, що підеш ти на темну путь, бо хто ж, як не ти, найвірніший християнин був і на клиросі 27 год виспівав, а що вже Святоє письмо, то до буквки знаєш! Не йди! Тебе просить церковна громада, обрати на голову хочуть, і це факт...

Бас, тенор, сусіди

— Фактично так, бо в неділю й збори!

Кум

— Як ідеш, то оглянься, подивись, як сумує жона твоя та й доњки похилились, немов вербинонки над ставом у степу... Ти глянь, канарка — і та засумувала!

Малахій
*(підійшов до клітки. Замисливсь.
Затайлі всі дух. Зняв клітку.)*

— Отак і я сидів, отак у клітці життя свого найкращі роки (*до вікна та й пустив канарку*). Лети, пташко, і ти в голубую даль. (*Повернувся до всіх*.) Прощавайте!

Кум
(показавши знак тенорові, до Малахія)

— Куме, не ходи, бо загинеш!

Малахій

— Хай і загину!
— Заради чого, куме?
— Заради вищої мети.

Любуня заграла на фігармонії, тенор руками, як крилами, махнув і залунало: «Милостъ мира жертву хваленія» (Дехтярьова). Малахій спинився, хотів щось промовити, та бас не дав: покрив усі голоси й фігармонію, аж жили на шиї набрякли — вивів: «Імами ко Господу».

Малахій
(болісно усміхнувшись, до кума)

— От і повимітав з душі павутиння релігії, а не знаю, чого мене спів цей так чудно тривожить...

*Хор далі: «Достойно і праведно єсть поклонятися
Отцу, і Сину, і Святому Духу, Тройце єдиносущній
і нераздельній...»*

Малахій

— Ще малим, пам'ятаю, на Зелені у церкві святки, як співали це, уздрілось мені, немов за нашим містечком Бог зійшов на землю, в царині ходить і кадить... Такий собі дідок сивенький у білій одежі, а очі сумні... Кадить на жито, на квіти, на всю Україну... (*До сусід, до кума.*) Чуєте, бринить кадило і співають жайворонки.

Кум

— У неділю, куме, в церкві співатимуть оце «Милость мира» хіба так! Зоставайся з нами! (*Узяв Малахія за руку, налагодивсь вже торбину з нього зняти.*)

Малахій
(раптом зчуває)

— Пусти!.. Геть спів цей отруйний! Замовчіть!

Кум
(рукою)

— Співайте!

Малахій

— А-а, це ти вмисне хористів церковних накликав, щоб мене співом оцим та ладаном знов отруїти. Так не вдастся тобі це зробити! Бо дивіться — підходить до старенького Бога хтось в червоному, лиця не видно і кида гранату.

*Хор гримнув: «Свят, свят, свят Господь
Саваоф ісполнь небо і земля слави твоєя...»*

Чуєте грім? Огонь і грім на квітчастих степах українських... Кришиться, дивіться, пада розбитеє небо, он сорок мучеників сторч головою, Христос і Магомет, Адам і Апокаліпсис раком летять... І сузір'я Рака й Козерога в пух і прах... (*Заспівали щосили.*) «Чуєш, сурми заграли...» Сурми революції чую. Бачу даль голубого соціалізму. Іду! (*До жінки.*) Будь здорована і щаслива, старенька...

Тарасовна
(заридала)

— Не йди, Маласику, бо вмру я отут!... Прийде, прийде журба горбата та й сядеть в головах вночі... Засушить, задавить...

10

Ратом ускочила старша дочка з убитою куркою:

— Мамонька! Папонько! Курку нашу вбито!

Тиша нависла.

Кум

— Яку?

— Жовтяву ось, золотий чубок...

Малахій
(взяв курку. *Обдивився*)

— Хто вбив?

Дочка

— Тухля Василь Іванович. Кийком у голову влучив...

Кум
(до Малахія)

— Що, куме! Ще й з двору не вийшов, а вже вороги твої дики пішли. То я б, тобою бувши, не подарував цього Тухлі довіку. Зараз би по міліцію і на суд...

Сусіди

— Авеж, на суд треба!

Тарасовна

— Це ж золото, а не курка. Пам'ятаєш, Маласику, як ти її ще курчатком пшоняною кашкою годував, а воно попоїсть та на плечі хур-хур.

Кум
(побачив, що Малахій замислився)

— Кличте міліцію! Я за свідка буду. Люди добрі! Подивітесь, яке варварство! Вбито неповинну курку, і за що?

Малахій

— Так. Це варварство.

Кум

— То клич міліцію протокола писати!

Малахій

— Ні, не треба... Протоколами зла не зруйнуєш і соціалізму не збудуєш. Цей злочин ще раз переконує мене, щоб я негайно поспішив до раднаркомів, щоб прискорити ухвалу моїх проектів... Бо головне ж тепер — реформа людини, і саме про це проекти я склав... Іду!

Кум (уже й він розгубився)

— Куме, не йди! Пам'ятаєш, як ще школярами крашанки ми їли у Страсну п'ятницю.

Малахій картузика на голову натяг.

Не йди, бо вдарю!..

*Любуня впала перед батьком навколошки.
Очима самими просила.*

Малахій

— Зворушили мене, розхвилювали... Та не можу, доню, не можу, куме, зостатися, бо в сто крат дужче зворушений і потрясений я од революції.

11

Тарасовна (тим часом примчала із кухні солодку бабку)

— Маласику! Ось я бабку тобі улюблену спекла... Не йди, Маласику! Така вже ж вийшла пуховита, запашна... І зірка, ось глянь, п'ятикутна з озюминок...

*Ще тричі хитнувши, пішов Малахій. Через силу ступав,
немов видирався з болота. За порогом хода його стала
вільніша. Випала бабка. Підогнулись ноги в Тарасовни.
Припала вона до розбитої миски.*

Сусіди

— І миска розбилась...

Тарасовна

— Не миска, сусідоњки, — це жисть моя розбилася...

*Заплакала тихо і тяжко. Доњки помліли. Любуня, мов
статуя та, — скаменіла. Кум, одчинивши двері, дивився услід.*

I, як очерет той вечірньої пори, шелестіли сусіди:

— От уже драма! От вже коли виплакатись можна уволю!..

ДРУГА ДІЯ

1

*Задзвонили телефони в РНК УсСеРеР —
то жалілись коменданти, що ім клопіт робить
Малахій Стаканчик:*

— Черговий секретар РНК? Дзвонити комендатура. Присимо директиви, товаришу, що ж робити з Малахієм Стаканчиком? Та з отим божевільним, що проєкти пише. Третій тиждень ходить, день у день. І нехай би сам, а то ж уявлась других водити. Кого? Та, наприклад, хтось побився із жінкою, він того привів, хтось когось наляяв, він обох притяг, п'яний десь мочився в провулку, він і того улагав прийти. Вимагав негайної на них реформи... Слухаю! Так. Так. Так. А як не послухається, то що тоді? (*Кинув трубку.*) Оде директиви!

Другий

— Що сказав?

Перший

— «Тактовно й обережно порадьте, каже, старому, щоб вернувся додому. До ОВК написано, щоб було дано йому посаду...» Не поможе бабі й кадило, коли бабу сказило!

Другий

— Ти думаєш — він божевільний?

Перший

— Коли він не божевільний, то тоді ти або я божевільний, інакше не може бути.

Другий

— Ет... просто чудій!

Перший

— А його проєкти?

Другий

— І божевільного мало. Я чув, казали в РНК — просто наколотив чоловічок гороху з капустою, оливи з мухами, намішав Біблії з Марксом, акафіста з «Анти-Дюрінгом»...

Перший

— Ну, коли так просто, будь ласка, — тактовно й обережно порадь йому, щоб вернувся додому. Он він іде.

Другий

— Сам?

Перший

— Просто не сам. Зараз наколотить тобі оливи з мухами — і ти мусиш все це тактовно й обережно з'їсти.

Почувся Малахіїв голос:

— О люди, люди!..

Перший

(ухопився за голову)

— Чуєш?.. Починається!

2

Увійшов Малахій з ціпчиком. За ним розгублені, аж налякані, протовпились: дідок у дармовисі, з парасолькою, колишній воєнний в галіфе, літня дама в брилику з тримтячим рожевим пером, накрашена панночка, бліда дівчина, застарений парубок.

Малахій

(пропустивши їх)

— О люди, люди! — сказав Тарас *(до комендантів)*. І це у столиці! — додам і я.

Другий *(під тон йому)*

— Що трапилось, скажіте?

Малахій

— Що? Перше, — перекажіть од мене привіт на пролетарський Олімп. Більш точно: наркомам і голові. Шановні соціальні батьки! Ждучи на ухвалу моїх проектів (вже третій тиждень), віншу вас з днем моого ангела. Чим розважите мене ви в цей наречений і святий день? Питаюсь, — чим, бо тінь журби української впала і мені на плечі: місяць пропав, пшениця погоріла, хазяйка вигнала з кватирі...

Знявся гомін:

— Пшениця?

— Яка хазяйка?

— При чому ж тут ми?

— За віщо ж нас?..

— *(Перебив хтось.)* Навіщо нас?..

— *(Разом двоє.)* Приведено?

Малахій

— А хіба я мало питань та проблем розплутав, розв'язав?
Примітка: проблеми — це пломби, що ними запечатано двері в майбутнє. 1) Про негайну реформу людини і в першу чергу українського роду, бо в стані дядьків та перекладачів на тім світі зайців будем пасті; 2) про реформу української мови з погляду повного соціалізму, а не так, як на телеграфі, що за слово уночі правлять, як за дві слова — у, очі; 3) додаток: схема перебудови України з центром у Києві, бо Харків здається мені на контору. Соціальні батьки! Ще раз нагадую: поспішіть з моїми проектами, найпаче з проектом негайній реформи людини. Наочні доводи негайності — ось вони (*показав пальцем на всіх, кого привів*). Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім!.. Учора п'ять було, завчора три...

Перший (до всіх)

— Що скойлось? За що він вас привів?

Знявся ще гучніший гомін.

— Ми самі не знаємо...

— Стояли біля церкви, гомоніли про се, про те, і раптом...
(Заметувшися дідок.)

— Пардон! Цій дівчині молосно стало в церкві, отож я заскочила туди і вивела її на свіже повітря. Самі знаєте, який на Тройцю у церкві пікантний дух: березка, трава, квіти... (*Тремтіла рожевим пером дама.*) Вивела її у холодочек, і раптом підходять вони (*на Малахія*): «Я вас веду в Раднарком». — «Мене?» — «Вас...» — «Будь ласка, — од церкви, кажу, не одійду, але в Раднарком, будь ласка!»

— Я стояв. Прийшла оця баба... гражданка... Про щось мене спитала... І раптом: ідіть в Раднарком!.. Дозвольте, — я член дітей, авіохему, житлкоопу і мене в Раднарком? За що? (*Вигукував, немов вигавкував, той, що в галіфе.*) За віщо?

Малахій

— За що?.. О лю-ди! Ще зречено було в староіндійських книгах Рид-Вегах: не вдар жінчини навіть квіткою, а ви що зробили? (*На галіфе й дідка.*) Ви напередодні соціалізму одштовхнули жінчину, вдаривши її зневажливим словом!..

Той, що в галіфе

— Я? Ударив?

Малахій

— Ви ж (*на даму й парубка*) ще гіршеє вчинили, — ви біля церкви полювали на дівчину (*показав на бліду дівчину*). О люди!

Д а м а

— Я? Я, навпаки... Я ж сама женшина!

Т о й, що в галіфе
(розтривожено)

— Дозвольте, мс'йо! Я ударив? Кого?

М а л а х і й

— Кого? (*До баби-прочанки.*) Об чім ви, гражданко, хотіли в їх спитати? Я бачу, ви із села прийшли.

Б а б а

— Еге... Прибилась, голубе. Люди сказали, що дорогу до Єрусалиму вже розгороджено...

М а л а х і й

— Вибачте і дозвольте перебити на слові: об чім ви в їх спитали?

Б а б а

— Чи не знають, є тепер дорога до Єрусалиму, -- спіталась.

М а л а х і й
(до дідка й галіфе)

— А ви... ви що їй одповіли?

Д і д о к

— Ми?

Г а л і ф е

— Дозвольте — я?

М а л а х і й

— Так! Ви!.. Де б сказати їй, що не до гробу тепер єрусалимського нам треба йти, а до Ленінового Мавзолею, до нового Єрусалиму плюс до нової Мекки, — до Москви, ви сказали: проходь, проходь, матінко, — зневажливо, прикро, — і кому, питую? Женщині, селянці!

Г а л і ф е

— Жодного прикрого слова! Навпаки, я з дитячих літ воєнний. Ввічливість — моя стихія! Ідеал!

М а л а х і й
(на дідка)

— А ви... Замість доказати їй і ствердити все вищесказане, що скоро, скоро, скоро прийде час, коли всесвіт заспіва Мо-

скві: святається, святається, новий Ієрусалиме, слава-бо революції на тобі возся — а ви сказали: одчепись! На біржу!..

Дідок

— Я ж не знат, що таких на Москву треба справляти.

Малахій (ще з більшим піднесенням)

— Ага! Він не знат!.. Наочні доводи кажу й показую далі (*до блідої дівчини*). Скажіть, будь ласка, і простіть на слові, — чим надили, на якеє ремесло спокушали вас (*показав на даму й паночку*) вони сьогодні там, біля церкви?

Дівчина мовчала.

Не казали вам: трийцять карбованців на місяць, харчі добрі, навіть солодке, білизна, в branня?

Дама (затремтіла рожевим пером)

— Пар-дон, і як вам не соромно! (*До дівчини*.) Скажіть, милонько, (*до паночки*) ти, Матильдо, скажи, що я сказала, про що говорила, як вивели ми її, сердешную, з церкви. Дитя моє! — сказала... Матильдо, скажи, як я сказала?

Паночка

— Дитя моє, — сказали ви, мадам Аполінаро... (*сама закурила, затяглалася димом*). Дитя моє! Ви не з машиністочок, часом?

Мадам Аполінара (до дівчини)

— А ви як мені одповіли, милонько... Ну? Ну?.. (*побачила, що дівчина мовчатиме, сама одповіла за ню, змінивши голос на молодий і скорботний*). Ні, санітарка я, — сказала вона, дитя моє. Я тяжко, важко зітхнула і спитала... Матильдо, скажи, про що я спитала?

Паночка

— У якій лікарні? Скільки заробітку? — спитали ви.

Аполінара (за дівчину)

— У Сабуровці, вісімнадцять на місяць, — сказало дитя... То Матильдо, аж ойкнула... (*До Матильди*.) Скажи, як ти ойкнула?

Матильда

— Ой! Та там же збожеволіти можна...

Аполінара

— Ойкнула Матильдонька, а я додала: сердешнєє дитя мое!... Колись і я отак сиріткою бідненькою, дівонькою бліденькою служила, служила, плакала, плакала, — аж поки... не виплакала собі долі... (*До Малахія.*) Що, може, не так я сказала? Не така була наша розмова?.. Пардон, і будь ласка! Я знаю, що я казала і що іще казатиму...

Малахій

(пильнуючи кожного її слова, раптом рукою впинив)

— Більш точно: «Служила, служила, плакала, плакала, аж поки не плюнула отак... пху, та й пішла до одної мадамочки», — сказали ви. «Ось і Матильдонька так, а подивіться — ви й вона, вона й ви», — сказали, ще й показали ви, о жінчино!

Аполінара

— Я?

Малахій

— І надили, і спокушали велехитро, що є у вас їсти й пити, хорошенко походити, мило духовите, гігієна, шоколад...

Аполінара

— Матильдонько, скажи, чи ж я таке казала, душенько?

Матильда

— Навпаки і нічого подібного!

Парубок

— Я при тому був. Нічого такого і подібного не говорила ця гражданка мадам... Навпаки, хоть я їхнього соціального походження й не знаю, проте скажу, що поводження їхнєє було з Олею, не треба вам Восьмого березня.

Малахій

— Проповідують і пишуть — нема нічого поза класами, а я кажу — ось вам, ось вам позакласова солідарність злих (*до парубка*). Та хто ж, як не ви перший, приступив з помаранчами до неї, як змій-спокуситель спокушав її під деревом біля церкви, щоб забула вона про Кирюшика і полюбила б вас, і хто, як не Оля, заплакавши гірко, розсипала ваші помаранчі та й побігла в церкву губити свідомість?

Парубок

— Виходить, я її призвів до церкви? Ха-ха... Та я всю антирелігійну агітацію напам'ять знаю і навпаки весь час їй агітував, щоб вона кинула все і не боялася Бога...

Аполінара

— А я її з церкви вивела.

Перший комендант
(підійшов до Олі — серйозно, чутливо)

— Скажіть, будь ласка, товаришко, вас справді вмовляли, улещували, щоб ви кинули радянську роботу і пішли... ну... на іншу роботу, чи що?

Оля
(по паузі)

— Ні.

Другий комендант
(звів брови)

— Ні?.. Так, може, хто-небудь нав'язливий був, образив вас словом, нечесно поводивсь?.. Скажіть по широті, не бійтесь, за це, я запевняю, неприємності вам аніхто не зробить.

Оля

— Я й не боюся. Кажу — ні! (Заметаливсь гнівом голос.) І коли вже хочете знати, то найбільш мені упікся (на Малахія) він. Цілий ранок простежив за мною. Ну як мара та (до Малахія, гнівно). Скажіть, чого ви стежили за мною? Навіщо?

Малахій

— Не стежив, астеріг од тих, хто іменно стежив і полював на вас.

Оля
(зло й насмішкувато)

— Ви часом не були в божевільні?

Малахій

— Двадцять сім год.

Рух. Захвилювалися всі.

Оля
(два кроки до Малахія)

— Що?.. Де саме?

Малахій

— У своїй сім'ї.

Оля

— А я подумала — справді...

Малахій

-- Справді, Олю, бо ж сучасна сім'я — божевільня. Перший ступінь божевільні. Божевільний куток. Скорочено — божкуток.

Оля

— А любов?

Малахій

— Це — мара! Голубая мара, себто — мрія... Бо хіба ж не вона, нездійсненна, привела вас сьогодні до церкви?..

Оля поникла.

Малахій два кроки до неї.

І хіба ж не вони (*на парубка ї Аполінару показав*), скориставшися з вашого стану, спокушали і надили вас вийти на розпутья жіноче, щоб грати на струнах універсального кохання?

Оля

(звела голову)

— Ні! (*Рвучко повернулась і пішла.*)

Парубок
(до Малахія)

— Га?

Аполінара
(кинулась була за Олею)

— Дитя моє! Олю! (*Та Оля так глянула на неї, що Аполінара прикусила язика. Тоді обернулась та до Малахія.*) Будь ласка, ведіть її тепер ви! Будь ласка! Я маю собі заробіток... (*До комендантів.*) Нарешті, я просю захисти од таких і подібних натяків, та ще де — у Рад-нар-комі, Матильдо! (*Демонстративно одійшла.*)

Матильда

— Я теж! (*Одійшла.*)

Парубок

— Це ж наклеп! Провокація! (*Одійшов.*)

Дідок

— Ну да ж... (*Подибав і собі.*)

Галіфе

— І за що?.. (*Одійшов.*)

*А вже входив у комендатуру к ум, небритий, суворий.
За ним боязно ступала з дорожнім клуночком Любуня.*

Кум

— Спокійно! Він тут! (*Не хапаючись, мовчки дійшов до Малахія, став, подивився на його, поминув, повернувся, знов підійшов.*)

Перший комендант

— Ви в якій справі, товаришу, прийшли? До кого?

Кум

(Суворо глянув на коменданта, одійшов од Малахія, постояв, пождав, чи не озоветься він, чи не усміхнеться він, тоді втретє підійшов.)

— Хоч здрastуй, куме, коли мовчиш, і я мовчу! (*До комендантів і до всіх.*) Га?.. Трохи під машину не попали, і за це така стріча!

Любуня

(боязно наблизилася)

— Папонько! Мамонька... (*Затремтіли губи, не могла далі вимовитись.*)

Кум

— Спокійно!.. Ну що ж, куме!.. Кланялась тобі жона твоя, а моя кума...

Любуня

(перемоглася)

— Казали — проклену, Любуньо, як без папоньки вернешся...

Кум

— Спокійно! Кланялась, ридала, ще й переказала, що має три доньки: Віру, Надію, Любов (*до всіх*), мої хрещениці. (*До Малахія.*) Віру та Надію вдома залишає, а Любов по тебе посилає.

Малахій

— Тіні минулого, гетьте з очей! Гетьте з очей!

Любуня

— Папонько! (*Хотіла щось сказати, та кум, води їй подавши, перебив.*)

Кум

— Випий, Любонько! Випий, хрещенице, бо вода, хоч і холодна, проте тепліша за серце і кров твого батька... (*До Аполінари.*) Можна подумати, що він їй рідний папаша?

Аполінара
(тихо)

— Я спочуваю... Скажіть, він за кого тут служить? У якому чині?

Кум

— Він?.. Ніде він не служить. Навпаки, — хоч і повнолітній, — безпризорний він правопорушник. Три тижні, як із дому втік.

Аполінара

— Ага-а!.. Так он він хто!.. (*До своїх.*) Він ніхто — ви розумієте?

Галіфе

— Як?

Аполінара

— Він з дому втік, а дочка шукає...

Парубок

— Ага-а... З полюбовницею?

Аполінара

— Тільки так! Забрав гроші, усе чисто, а донька оце ось і догнала, ви розумієте? Ніякого права він не має, щоб водити нас по раднаркомах, тим паче допитувати... Ніякого права, і жодної хвилинки я тут не лишаюся. Матильдо! Альон додому!... (*До коменданта.*) Оревуар! (*Пішла.*)

Матильда

— Я теж!.. (*Пішла.*)

Парубок

— Я й подавно! (*Пішов.*)

Дідок

— Хе-хе... Я теж (*і собі подивав*).

Галіфе

— За що? (*І пішов.*)

Малахій

— Усе це, плюс попереднє, плюс — що втекли — ще дужче переконує мене, як потрібна негайна і тільки за моїми проєктами реформа людини... (*До комендантів.*) Де мої проєкти?.. Півтора року носив я їх в голові, півроку писав і переписав каліграфічно, — де вони?..

Другий комендант

— Я вам уже сказав...

Малахій

— Негайно подайте їх на розгляд РНК! Щоб сьогодні подали! Чуєте? Ні, зараз подайте! Зараз! Чого ж ви стоїте? Хіба можна сьогодні стояти, коли ж ви самі бачили й чули, — отакеє з людьми робиться, дарма, що навколо у радіо грають, пасуться трамваї, басує авто!

Другий

— Ось слухайте, дорогий мій! Ви витратили на писання двох прекрасних, скажу, надзвичайно серйозних проєктів два роки?

Малахій

— Так.

— І ви хочете, щоб такі проєкти та було розглянуто й вивчено (а їх треба серйозно й всебічно вивчити) за якихось два тижні?

— Це ж ви до чого?

— Бачте, треба більшого часу, щоб, приміром, держплан вивчив ваші проєкти. То я б радив вам посісти яку-небудь посаду (між іншим, є директива Овикові дати вам посаду), ждати на ухвалу проєктів, а тим часом, може, написати іще пару нових...

Малахій

(*подумав, тихо собі усміхнувся*)

— Гаразд! Я згоджуєсь.

Коменданти (зраділи)

— Так?

— От і чудесно! До речі, ось і доня ваша по вас приїхала...

Кум

— Не тільки хрещениця, і я, його кум!

Другий

— І кум. От разом всі й повернетесь на вашу округу...

Кум

— І я тебе, куме, як вернемось, ой і поздоровлю ж з днем твого ангола! (*До комендантів.*) Це йому сьогодні сорок сім годочків вийшло. (*До Любуні.*) А як там, подумай, вдома з приводу цього, як там сусідам і людям, що день ангола є, а самого чоловіка нема!

Малахій

— Згоджуєсь — з умовою: посаду мені тут, в столиці, в РНК. Хоть за швейцара, аби тут.

Комендант

— От тобі й на! Та що ви, голубчику! В РНК всі посади обсаджено, і швейцарська тоже. Звільнити ж когось, щоб вас посадити, — ви ж самі розумієте — ніяково, живі ж люди сидять...

Малахій

— Я стоятиму... Дайте мені посаду стояти, коли всі сидять! Інакше Симеоном Стовпником стану отут і стоятиму, аж поки РНК не розгляне моїх проєктів. Крім того, просю вас не курити!

Другий

— Вибачте!

Малахій

— За цей плакатик боляче, — кричить, кричить, і ніхто його не слухає. А це ж РНК...

Перший

— Тільки ви не кричіть!

Кум

— Спокійно!

Малахій

— Мільйони дивляться з молінням на цю свою найвищу установу, на гору цю — преображення України, на нову Фавор, а ви ходите тут під плакатом і ламаєте першу найважнішу заповідь соціалізму — не кури!.. Ні, ще раз переконуюсь, що без моєї негайної реформи людини всі плакати — це тільки латки на старій одежі... Де мої проєкти? Я зараз саморучно подам їх голові РНК. Він зрозуміє, бо він бачить і чує, як шкодять революції люди, люди і люди.

Кум

— Наприклад, ти в першу чергу, бо куме, куме, хто ж, як не ти прийшов до товаришів, котрі спеціальні люди, в революції напрактикувалися, а ти їм заважаєш?

Малахій (жодної на це уваги)

— Негайно потрібна реформа, найнегайніше, кажу, бо бачите, що робиться з людиною, бачите? (*Показав на бабу-прочанку, що закуяла на стільці і тихенько хропла.*) Бачите? Чуєте? Тільки що ввійшла у свій раднарком — і вже заснула! Наочний приклад до негайності реформи — ось... Покличте сюди голову РНК! Тільки, будь ласка, мерщій. Це буде цікаве й повчаюче видовище: найкращий син народу, голова РНК, розбудить у себе в комендатурі найтемніший елемент з того ж народу, в присутності реформатора з того ж таки народу... О другі! Голову мерщій! До речі, й фотографа покличте!.. (*Замріяно.*) Увійде голова, торкнеться її... Між іншим, скажіть, щоб не забув він булаву взяти, бо до голови треба й булави... Увійде, торкнеться булавою й спита: хто ти, громадянко, що прийшла й заснула?

Баба (прочулася)

— Агапія Савчиха я! Підбилася, голубе, — йду в Єрусалим.

— Куди? — перепита голова.

— В Єрусалим або на Ахон-гору.

— Темна ж ваша путь, громадянко, й непрогресивна! — скаже голова.

— А темна, голубе! Така вже темна, що йдеш і не знаєш, чи є туди путь, чи нема — і ніхто не зна. Казали на селі у нас люди, що буцімто совіцька влада у турків гроб Господній вторгувала і дорогу говільникам розгородила, та чи так же воно?..

— О люди, люди! — скаже голова і додасть вельми ввічливо: не до Єрусалиму тепер треба йти, а до нової мети.

— До якої ж, голубе?

— До якої? До вищезазначеної, великої, № 666006003, голубої мети... Тоді вернеться громадянка назад, на своє село, і, йдучи, проповідуватиме слово нове й благокрасне.

Агапія

— Ні, я в Єрусалим обрікалася. Хату спродала і все чисто спродала, щоб тільки доставитись туди або на Ахон-гору, на мальовану бачила — сяйво і Божу Матір на хмароньках — та щоб ото вернулась я?

Малахій
(напівмрійно)

— Ой, вернися, громадянко, — скаже голова.

Агапія

— Ой, не вернуся.

Малахій

— Ой, вернися, — додам вже я.

Агапія

— Ой, ні!

Малахій
(гнівливо)

— Вернися!

Агапія
(теж з серцем)

— Ні!

Малахій
(з оприском)

— Раба ти!

Агапія
(зраділа)

— У лаврі манахи колись так називали: раба божа Агапія.

Малахій
(одійшовши)

— Ой, рabi ж!.. Як поночі в сливи, так вона в той соціалізм дивиться. Жаль, що не маю булави...

Кум

— Запитання!..

Малахій обернувся.

Тепер вже не до тебе, куме! (*До комендантів.*) Запитання! Руба!

Другий

— Будь ласка! Руба!

Кум

— Та невже ж раднаркоми не мають сили погнати кума додому, хоча б етапним шляхом?

Другий
(здвигнув плечима)

— Нема за що.

Кум

— Як, нема за що?.. Адже ж чоловік утік із дому, у жінки (у куми) удар за ударом в самісіньке серце, дочки в непритомії. (*До Любуні.*) Я вже думаю, хрещенице, чи не подохли там кури, бо хто ж за ними тепер нагляне, припустім — сьогодні, коли така спека і взагалі незручно в природі. (*Втерся хусткою, до комендантів.*) До того ж усі сусіди, увесь народ у містечку зворувши, ходить отак і сам себе питаеться: «Яка ж це властивість, що під нею батьки тікають з дому?»

Другий

— Подайте на його в суд.

Кум

— На такі ваші бюрократичні слова дозвольте сказати, що я невдоволений з Радянської влади!

Другий

— Що ж поробиш...

Кум

— Спокійно!.. Незадоволений і маю на це юридичне право... А втім, я не про це прийшов сказати раднаркомам.

Другий

— А про що?

Кум

— Ось писане прохання. Просю, прочитайте зараз і вголос при йому, при мені й при хрещениці.

Другий комендант почав читати тихо.

То перший підійшов і дочитав уголос:

— «...на підставі програми Комуністичної партії про дарование державне лікування, з одного боку, і на підставі немовби слабого на голову отця нашого й кума, з другого, я й хрещена доњка моя колективно клопочемось у раднаркомів, аби одіслати отця й кума нашого до божевільного дому на пробу, і якщо хоч трошки розуму в йому вбавилось, то...»

Кум

— Про що далі пишеться, то довоєнний аблакат сказав, що раднаркоми не мають права одкинути не тільки моєї, а й хрещениці просьби.

Любуня

— Тільки це не насправжки.

Кум
(перебив)

— Спокійно!

Перший
(дочитав)

— Гаразд! Подумаєм...

Кум

— Подумайте!.. Тільки просю вас — недовго думайте.

Малахій
(до кума)

— Мене до божевільного дому? Мене? Та як ви смієте!
Мене народ послав.

Кум

— Брешеш, куме! Всі сусіди, увесь народ мене сюди по-
слав, щоб завернути тебе додому...

Малахій

— Більш як сто сіл, хуторів, містечок я пішки пройшов,
йдучи до Харкова, столиці УeСeРeP, на ногах моїх ще й нині
порох степових шляхів, із ста криниць та колодязів, спочивав-
ши, пив я воду і з народом гомонів... Я делегат!

Кум

— Брешеш! Ти з дому втік!

Малахій

— Я всеукраїнський делегат, куме!

Кум

— Навпаки, хоч скоро вся Україна делегатами стане, ти ж
і я — ніколи в світі! Отож ходім краще додому, кажу.

Малахій
(до комендантів)

— Вимагаю: вигоньте його — це раз! і негайно покличте
сюди голову РНК і всіх наркомів — два. Я сам беруся, зараз
отут на Агапії покажу вам, як треба робити негайну реформу
людини. Ну?.. Чого ж ви стали?

Кум

— І я вимагаю! Не тільки я, хрещениця ось, кума там, а за сусід, за народ я вже говорив, як він ходить і вимага... Негайно пошліть його туди!

Малахій (ображено, велично)

— Мене? Реформатора? (*Підійшов до телефону.*) Станція? Перекажіть там голові РНК і всім наркомам, хай попричеплюють значки до петельок і йдуть в комендатуру на раду — негайно. Чуєте?.. Порядок денний: доповідь реформатора Малахія про негайну реформу людини з наочним показом на Агапії — така даль голубая сьогодні, а вона стоїть та соняшник лускає... Не перебивайте! Хто там перебиває?

Перший

— Товаришу реформаторе! Прошу до порядку!

Тільки одвів Малахія, кум за телефон.

Кум

— Товариші раднаркоми! Не слухайте його! Не слухайте, кажу, бо хіба ж не бачите, що він несповна розуму став. Младенці в голові... Та не перебивайте ж!..

Перший (одібрав телефона, подзвонив)

— Алло... Трапилась маленька трагікомедія... Це ті самі, що з Уchorашнього прийшли... та ні, з містечка Вchorашнього... Ні, не п'яні... Трошки згодом все це виясниться...

Увійшов кур'єр.

Перший (до Малахія)

— Зараз дзвонили сюди з РНК, просили, щоб ви прийшли до заступника голови.

Малахій (зрадів)

— А що, куме!.. (*Велично.*) Подзвоніть і перекажіть йому — іду. Ні, краще пустіть мене до телефону, я сам подзвоню. Однині між мною й урядом жодного посередника. Годі!

Перший

— Він одійшов уже од телефону. Між іншим, просили, щоб ви прийшли негайно. Вас ждуть на дачі РНК.

Малахій

— Який восторг! Іду!.. Між іншим, збираєтесь і ви, Агапіє. Я появлю вас заступником голови РНК як наочний довід до моїх проєктів...

Агапія

— Може, він скаже, чи є тепер дорога до Єрусалиму?

Перший

— Просили конфіденціально. Розумієте?

Малахій

— Ага! То тоді ви, Агапіє, зостаньтеся поки що тут... Я скоро вернуся... А куди ж іти? Куди?

Перший

(написавши пакета, дав його кур'єрові)

— Ось вас оцей товариш проводить... *(До кур'єра.)* Будь ласка, одведіть товариша реформатора на Сабурову дачу.

Малахій

— Дякую! *(Пішов за кур'єром, показавши кумові дулю.)*

Кум

— Куди ж ви його?

Перший

— Як ви просили — психіатрам на освідчення.

Агапія

*(наблизилася до телефону,
боязливо взяла трубку та нишком)*

— Товариші! Просю ж я вас, як би мені до Єрусалиму доставитись.

ТРЕТЬЯ ДІЯ

1

Закрякали, закружляли над Малахієм у саду в Сабуровці грайворони дзюбаті. Загомоніли, закричали кругом його хорі:

— Гей, чорні! Помовчіть!.. Тож не встиг ще Бог світ створити, як вони небо вкрили і поклювали першу золоту зорю, із сонця решето зробили... Темно мені й холодно!.. *(Сумно*

кричав на грайворонів один і звертався до Малахія.) Реформуй сонце!

Малахій
(рухом голови й рук своїх показав)

— Реформую!

Другий
(весь час напружено до всього прислухаючись, таємниче шепотів)

— Тихо, благаю вас.

2

Підійшла санітарка Оля, а за нею застарений парубок — санітар.

Санітар

— Олю Манойловно!

Оля

— Я вже сказала...

— Олю!

— Одчепіться!

— Він же вас увів у неславу, а я зовсім другу любов маю на мислях... Прийдіть, а то я до вас прийду.

Оля
(одійшла)

— Я місцькомові скажу...

Перший хворий
(до Малахія)

— Це професор напустив навмисне їх у сад, щоб вони клювали мені голову... Ось глянь, як уже поклювали... (*Став навколошки.*) Вижени їх!

Малахій
(одним рухом)

— Вижену!

3

Підійшов третій. Він увесь час змітав щось біля себе.

Третій

— Позамітайте крихти! Дивіться — накришили...

Прибіг четвертий з жовтою квіткою.

Четвертий

— Бачили Олю! Вона сьогодні чарівна. Вона — прекрасна. У неї така ніжна й запашна полова залоза (*понюхав квітку*). Такої я ще не бачив, хоч і мав любов...

Перший

— Вони й залозу поклюють!

Третій

— Хай клюють, аби не топтали...

Другий
(*трепетно*)

— Тихо!.. Почують.

Четвертий

— Мав любов з дівчатами, жінками, бабами... Пригадую, де це було. Вперше у кухні, потім в коморці, на кладовищі, в церковній ограді — росяна трава і дзвони, ще й досі дзвони, білий фартушок, гострий молодик з правого боку...

Третій

— Це на крихтах, на хлібові!..

Четвертий

— Заждіть! Разом сто сім жінок за п'ятнадцять років, чотирнадцять тисяч, п'ятсот тридцять... тридцять...

Перший

— Поможіть їх розігнати! У-у-у...

*Закричавши тужно, став бігати й підстрибувати.
За ним побігли другі, кожен із своїм рухом, вигуком або піснею.*

Підійшов санітар. Четвертий до нього:

— Ви бачили Олю?

Санітар

— Он туди йди! Вона там... (*Показав у другий од Олі бік.*)

Четвертий

— У неї прекрасна й запашна, як троянда, полова залоза — я бачив...

Санітар

- Де ти... бачив?
- Я сидів отам в кущах... А вона підійшла...
- Ну?
- Рвала квіти...
- Ну?
- Нахилилась...
- Ну-ну?
- Я й побачив... На нозі, біля коліна... А вночі вона прийшла до мене і, якби не кішка...
- Яка кішка?
- Та, що й цієї ночі знов привела мені троє котят... Скажіть, яке має право та кішка няюкати всім, що котята од мене...
- Ну, вже поблудив... Отуди йди, до всіх...

Четвертий (одійшовши)

— Що прокинусь уночі, а вона вже з котятами і няюкає, няюкає всім: няв-няв-няв...

6

Підійшла Оля, щоб заспокоїти четвертого.

Санітар заступив ій дорогу:

- Інтелігентик оцей каже, що ви приходили до його вночі.

Оля

- Щодня йому гіршає.
- А може, цьому й правда?
- Що?.. Боже мій! Трохиме Йвановичу!
- Я не винний, бо ю не такий на вас поговір може вийти.
- Поговір?
- Знаю я про все, Олю, — як і де гулялося вам, і як морозивом Кирюшика годувала, та як постіль квіточками посипала, сорочечку білу скідала...

Оля (хитнула)

- Неправда!
- Неправда? Та я про любов про вашу все чисто знаю і навіть можу сказати, якого числа уночі ви прив'язали Кирюху до себе косою і такечки спали...
- Як же це... ви дозналися! Боже мій! Хто вам про це сказав?
- Хто, питаете?

— Скажіть!..

— А гарнеська ви зараз. Цей сором вам дуже личить, їй-богу. Очата, як дві небесні планети, і так далі...

Оля

(самими губами)

— Хто?

— Про морозиво пташка розповіла, бо на дереві сиділа і все чисто бачила, про постіль та квіти нетля-метелик, ну а про косу — муха-ха-ха. Ну, ну... Я шуткую, бо що таке му-ха? Дурна комаха-ха-ха...

— Що ж тепер мені робити?..

— Не що інше, як плюнути на Кирюшика, бо все одно з другою вже крутить любов.

— На любов свою хіба можна плюнути?

— Як не плюнете — піде поговір...

— Трохиме Йвановичу! Невже ж ви хочете мене перед усім світом на поглум виставити, щоб згоріло в мені серце. Що я вам зробила?

— Нічого. Проте я хочу, щоб ви зробили мені любов, бо я вже знемігся без неї... Чуєте?.. Пора вже подумати й про мене.

Оля

(заломила руки)

— Скажіть, як ви дозналися?

— Про що?

— Ну... про морозиво, постіль, квіти?..

— Я ж уже сказав: пташка, метелик, муха...

— Трохиме Йвановичу! Скажіть!

— А попросіть!

— Трохиме Йвановичу...

— Попроси!

— Ну, милиця! Скажіть!

Санітар пі за руки притяг до себе.

Оля

— Пустіть!

— Ну-ну... Не норовися!

— Не давіть мені руки!

7

*Тяжко зігнувшись та міцно стиснувши руки,
наблизивсь п'ятий хворий:*

— Поможіть!

Санітар
(до Олі)

— Оцьому ввижається, немов носить він на плечах величезного удава, що хвіст його волочиться десь по той бік світу... А любов моя без взаємності ще гірш за того удава, бо давить не руки, а серце... Отак! Отак!

Оля
(скрикнула)

— Не мучте!

П'ятирід

— Не можу! Знемігся! Зараз впустю. Зараз буде катастрофа. Поможіть!

Санітар

— Він сказав... Кирюха.

Оля

— Він!..

П'ятирід
(до Малахія)

— Не можу задавити... Це ж удав — всесвітнє зло. І тільки я впустю його — він задавить увесь світ... Поможіть!

Малахій
(рухом руки)

— Поможу!

Оля

— Невже він?

Санітар

— Ще не вірите?.. У вас тут (*показав на спину*) родинка. Так? (*Показав на груди.*) А ліва трошки більша за праву... Так? А ви любите, щоб усе (*зашепотів про щось в ухо*).

Оля

— А він не казав вам, що тепер у мене тут... од його дитина?

Санітар

— Дурниця! Подвійний аборт: Кирюху із серця, дитину із черева — от і вся проблема.

Оля

— А про свою хворобу не казав?

Санітар

— Про яку хворобу?.. Та ви шуткуете, Олю Манойловно!

Оля

— Хочете пересвідчитись?

Санітар

— Ну-ну... Це він на зло мені, за ті гроші... От же паскудник, га! А ви чого зразу про це не сказали... Хіба так можна гратися!.. (*Пішов.*)

Оля упала і тяжко заплакала.

П'ятий

— Зараз буде катастрофа! Пускаю! Поможіть!

Малахій

(непомітно стеживши за санітаром та Олею, заходив, захвилювавсь, як ще ніколи)

— Негайно... Негайно потрібна реформа людини!.. Зараз, кажу, або вже ніколи! Разом з цим пересвідчуєсь, що ніхто, oprіч мене, такої реформи не зробить... Так. От тільки не знаю, з чого почати... Вихор думок, голубих, зелених, жовтих, червоних... Як їх багато! Ціла метелиця! А найбільш голубих, і вони, по-моєму, найкращі та найпридатніші будуть на мою реформу. Треба ловити їх... Ось одна! Ось друга! Ось третя. Немов метелики, а дивіться, що з них виходить!

Ухорій його уяві з'явилися, розквітнули дивовижні проекти, реформи, цілі картини. Спочатку з голубих коливань і метеликів збіглися, закрутилися якісь голубі кола з жовтогарячими центрами, забринів спів «Милость мира» Дехтярьова, перемішаний з Інтернаціоналом, брязком кадила та з трелями жайворонків, по тому вималювалось таке: десь у голубій РНК голубі наркоми сидять і слухають його доповідь про негайну реформу людини. Плецуть в долоні, схвалюють і вітають його, він далі показує наркомам наочно, як треба реформувати людей. По черзі до нього підходять: дідок у дармовисі, колишній воєнний в галіфе, дама, Агапія, санітар, божевільні. Він накриває кожного голубим покривалом, повчає, переконує, потім робить магічний рух рукою, і тоді з-під голубого покривала виходить оновлена людина, страшенно ввічлива, надзвичайно добра, ангелоподібна. Далі ці люди, багато людей і він на чолі їх, з червоними маками та з жовтими нагідками йдуть у голубу даль. По дорозі бачать — стоять гора Фавор, Оля несе яблука святити, люди співають їй «осанна», тільки якось по-новому. По тому в голубому мареві маячить якийсь новий Єрусалим, далі голубі долини, голубі гори, знов долини, голубі дощі, зливи і нарешті голубе ніщо.

*Очувся Малахій. Олі вже не було.
Навколо ходили й кружляли хворі.*

Малахій

— Ага... На підставі вищепобаченого (*взяв пучку землі, поплював, розтер і помазав собі лоба*) помазаюся народним наркомом. (*Гучно.*) Сповнилось! Слухайте всі, всі, всі!.. В ім'я голубої революції я помазавсь народним наркомом...

Другий

— Тихо! Я бачив, у траві верблюжі вуха ростуть.

Малахій

— Хай ростуть!
— Вони ж слухають.
— Прекрасно!
— І переказують!
— Кому?
— Всім...

Малахій
(*звів голову*)

— Прекрасно! Гей, верблюжі вуха! Перекажіть всім, всім мій перший декрет.

Хворі
(*поміж себе*)

— Всім, всім, всім.

Малахій

— З ласки великої матері нашої революції я помазався народним наркомом. Анкета моя: ціпок і торбина сухарів; родинного стану я зрікся, пішки пройшовувесь стаж попередній, воду я пив із ста семи криниць; нарком без портфеля; зовнішні ознаки та клейноди мої: червона лента через ліве плече, ціпочек і сурма, для українців бриль і на великі свята корона з соняшника в руці. Народний нарком Малахій. Ні, не так... Народний Малахій, в дужках — нарком. Скорочено — Нармах... Ні, Нармахнар.

Хворі

— Народний нарком. Нармахнар появився.

Хтось
(*став навколо*)

— Виведи нас звідси!

Хтось
(захвилювався)

— Він самозванець, не вірте!

Третій

— Коли ти велике начальство, — прикажи, щоб хліба святого не кришили. Хай крихти позбирають. Отож од таких і голод. Думка була весілля справляти, коли гульк — і молода, і мати весільна на баштані посохли... А замість кавунів дитячі голови походили. Що крику, що плачу, кажуть...

Малахій

— Прикажу! Виведу! Всі-бо ваші просьби, заяви у серце кладу. До речі — мій другий декрет... Всім, всім, всім... Негайно скасувати всі портфелі й теки. Коли ж урядовці спитають, куди їм складати заяви та скарги, відповідь дайте: одніні всі скарги народні, заяви і просьби носіте: 1) в голові; 2) в передсердечних сумках — ніже ні в портфелях, ні в теках. Народний Малахій, нарком. Скорочено — Нармахнар. Харків. Вілла Сабурова.

Хворі

— Виведи нас, Нармахнаре!

Малахій

— Виведу й поведу! Поведу туди, де зоріє небо й голубіє земля, де за обрієм співають на золотих сідалках голубі будимири соціалістичні піvnі...

Хворі

— Нас не пустять!

— Не вірте йому!

— Сторожа не пустить.

— Небесні два сторожі й квочка не пустять.

Малахій

— Я вам скажу таке слово, що пустять, — пароль такий, що й мур розваля... Підходьте по пароль!

Хворі

— По пароль!

— По пароль!

— По пароль!

Малахій
(кожному тихо)

— Голубі мрії...

Хворі
(повторивши той пароль, кинулись до муру)

— Так виводь нас! Веди!

Малахій

— Лізьте!

Хтось з хворих

— А як піймають?

Малахій

— Не впіймають!.. На сторожі коло вас сам нарком народний. Лізьте, кажу!

Подерлися, перелізли хворі через мур. Малахій переждав останнього, тоді поплював на руки:

— В ім'я соціальної матері нашої революції (*поліз і собі*).

9

Оля
(прибігла)

— Стійте! Куди ви?

Малахій
(з муру)

— Не закудикуйте! Хіба ще й досі не зрозуміли? Обійти треба кожну хату, межу і завод, щоб кожному преподати голубій мрії...

— І вам не сором перелазити через мур! Злізьте!

— Народний нарком має право перелазити через всі тини на Україні, через всі мури й паркани. Це моя прерогатива.

— Прошу й благаю вас — злізьте.

Малахій

— Гм... Вона просить (*зліз з муру*). Коли хто-небудь з бідних і покривдженіх попросить, щоб народний нарком повісився, він мусить і це негайно зробити... Бачте, Олю, народний наркомуважив вашу просьбу, тепер уважте ви мою. Пустіть мене туди.

— Куди?

— Туди, до всіх, а перш — до гегемонів.

— Побудьте ще трошки у нас, відпочиньте, а тоді й підете собі...

— Олю! Невже ви маєте мене за божевільного?

— Ну, от ще... Та ніхто, ніхто не має вас за божевільного.

Малахій
(проникливо)

— Олю! У вас очі такі чисті й прозорі, що навіть тінь легенької неправди я бачу на дні їх і читаю — авжеж, божевільний.

— Та ні! То вам так здається.

— Щоб знали ви, Олю, — я не божевільний. Вийшла, як це трапляється, малюсінька помилка. Угадайте, яка?

— Не знаю... Скажіть!

— Малюлюнічка. Провожатий помилився — де б вести мене на віллу РНК, а він на Сабурову віллу одвів. От і все. А Оля повинна помилку цю залагодити, пустивши мене...

— Ні-ні! Я не можу! Попросіть професора. Він розумний і добрий, він вас огляне... І взагалі вас скоро випустять. Я чула, вас тільки на освідчення прислали... Та хіба вам погано тут? Дивіться — зелено як, квіти, повітря яке...

— Не голубе! Ах, Олю! Од вас тепер залежить, щоб оновилася людина і земля у просторах блакитних, як лебідь біла на тихих ставах, музично і вільно попливла...

Десь за садом загув лунко заводський гудок.

Малахій так і скинувся:

— Чуєте?.. Туди, туди, — до гегемонів!.. І божевільним справді буду, коли спізнююсь і не поведу їх за собою...

Оля

— Ой Боже! Гудок у заводі — дванацятъ годин. Зараз на сніданок... А де ж другі... Де вони?

Малахій

— Вони вже пішли.

Оля

— Справді? Пішли снідати?

Малахій

— Так. На голубе снідання пішли.

Оля

— Так ходімо ж і ми. Мерщій! (*Пішла.*)

Малахій пішов був за нею.

Скоро вернувся — сам.

Взявся лізти знов на мур. Завагався:

— Ні... Вона мене просила.

Оля
(повернулась)

— Наркоме!

Малахій

— Не бійтесь! Я ж відступивсь і здавсь на вашу просьбу. Проте я маю вас переконати, Олю. Я мушу першій вам преподати голубії мрії, тим паче, що в очах у вас вони ще не зів'яли, бринять, а як коли, так їх там ціла повінь. Я з вас почну...

— А я покличу санітара.

— Олю, я навколона стану, ось... До ніг вклонюсь, молитиму, пустіть...

— У вас температура, наркоме. Вам треба лягти.

— Навпаки, мені треба встати. Олю, хвилинку... Ви тільки зважте, що дадуть мої проєкти вам особисто. Бо хто-хто, а ви колишете завжди голубі мрії. Не пустите ж мене — доведеться, чорний очіпок надівши, однести їх на гробки.

— Гукають.

— А пустите — він вернеться.

— Хто?

— Кирюшик.

— Не вернеться.

— Згідно з проектами моїми — вернеться. Невкоснительно. Уночі зимио...

— Гм... А чом не весною?

— Зимио. Ви, Олю, засвітивши каганець самотності, прястимете нитку жіночого смутку. А колиска рип-рип, а в колиці дитя хлип-хлип, — мати Оля горювальниця пісню співатиме, оту саму, як її... (заспівав): «Ой спи, дитя, без сповиття. Поки мати з поля прийде та принесе три квітоньки: одна буде дрімливая, друга буде сонливая, а третя — щасливая...» (*Нахилився до Олі*) У Олі слози?..

Оля
(крізь слози)

— Ну, а далі що?

Малахій

— Зимио вночі. Метелиця буде по всіх степах, по всіх світах: гу-гу-у. Коні в степу тупу, тупу, — то з походу революційного їхатиме він...

— Хто?

— Згідно з проектами — Кирюшик.

— Так?

— Невкоснительно. У віконця стане, тихенько постукотить:
«Одчини, дружино Олю, товаришу вірний...» (*До Олі.*) Оля?

Оля
(тихо)

— Одчине...

Малахій

— Засніжений, заметений у порога стане: — «Драстуй», — скаже. Тоді Оля у відповідь (*заспівав з відомої солдатської пісні, одмінивши трохи слова*). «Драстуй, драстуй, мицій мій, пожалуй у хату...» Тоді скаже мицій: «Олю, оновлений після реформи людини, спокутавши гріхи свої перед тобою в походах і боях за голубосяйні мрії, я вернувсь до тебе, прости мене...» Оля скаже...

Оля
(замріяно)

— Прощаю! Прощаю!

Малахій

— Тоді мицій посадовить свою Олю коло колиски.... Отак. (*Посадив Олю на пні.*) То на неї любо гляне, то на милеє дитя, то к серцю пригорне, то в очі загляне, то ноги цілує святі у чашечки похололі... Оля плаче?

Оля

— Ні... це я так, дурненька. (*Замріяно.*) Ох, як же я нагорувалася, тебе ждучи, мицій!

Малахій

— Це все відбудеться згідно з моїми проєктами... Я маю поспішати, Олю. Я йду.

Оля
(замріяно)

— Ідіть! Ідіть!

Малахій
(виліз на мур, сів)

— Ходімо разом, Олю. Я появлю вас РНК яко найкращий наочний приклад моєї негайної реформи...

Близько почувся санітарів голос: «Олю Манойловно!»

Оля

— Кличуть!.. Тікайте!

Малахій

— Не тікаю, а йду! Жду вас, Олю, на свято оновлення нашого українського роду, що відбудеться двадцятого серпня за новим стилем, по старому ж на Спаса. Подробиці: бой конфеті, серпантин і тощо у моїх декретах... (*Скочив — і за мур, потупотів десь.*)

11

Санітар (прибіг)

— Олю Манойловно, там прийшли по Стаканчика його родичі. (*Подивився кругом.*) Та де ж він?

Оля

(заступила те місце, де переліз Малахій)

— Не знаю.

Санітар (підозріло)

— Як так не знаєте? Та я черговому лікарю рапорта напишу, як і хто гуляє з хворими в кущах, а тоді — не знаю... (*Оля мовчала.*) Ви набрехали на Кирюху: ніякої хвороби, каже він... (*Оля мовчала.*) Де Стаканчик?.. А хворі всі де?.. Може, повтікали?

Оля

(очутись)

— Хворі? Вони он...

— Де?

— Пішли снідати, і Стаканчик.

— Нічого подібного, там їх нема.

— Та он вони, хіба не бачите, за ріг зайшли...

Санітар побіг. Десь близько почулися тривожні голоси: «Хтось випустив хворих! Хворі втекли!» Оля перелізла через мур.

12

Біля канцелярії стояли, ждали кум і Любуня. Хвилювалися.

Любуня

— Аж не віриться, що зараз папонька вийдуть, що зараз повезем його додому... Боже! Що вже находилися, що напросилися, а що наговорилися... Невже, хрещений?

Кум

— Спокійно! Хоч і сам я ой хвилююсь... Ось приклади, хрещенице, руку ік серцю...

— Ой!

— Та ні... До мого серця.

Любуня приклада руку до кумового серця.

— Як?

— Ой же б'ється!

— Не серце, а ступа. Чуєш? Гуп-гуп, гуп-гуп. Сильно хвильюється я. (*По паузі.*) Ще б пак не хвильюватися, коли вже зараз бачу: верба ось, Загнибогина гребля, шу-шу — очерет... Кум сидить — і я сидю, кум вудить — і я вудю. У природі й біля неї тихо, ясно. Коли — дз-з-з, цім-м... Куме, комар! А кум: га-га? Ляп себе по лобі...

Любуня

— У папоньки завжди після рибальства увесь лоб у гулях.

13

Вийшов санітар:

— Це ви прийшли по хворого Стаканчика?

Кум

— Не тільки ми, а й дочка його ось...

Санітар

— Його у нас вже нема.

— Як так, нема?

— Він утік.

Кум оставлів. Любуню спазми взяли:

— Ой...ой...ой...

Кум

— Не кричи, бо я вже нічого не чую. (*До санітара.*) Скажіть, ви мене вдарили?

Санітар

— Я?.. нічого подібного.

Кум

— А чого ж мені в голові загуло?

*Любуня
(знов узяло її на спазми)*

— Утік...

Кум

- Не кажи!
- Утік...
- Не кажи цього слова!

Любуня (заплакала)

- Уті-і-к...

Кум (до санітара)

- Запитання!
- Будь ласка.
- Коли утік?
- П'ятнадцять хвилин тому... Та ви не турбуйтесь: зараз подзвонили до міліції, зараз його вловлять...

— Спасибі, — тепер уже не вловлять.

— Ви так думаєте?

— Не вловлять. Як судився за півня з сусідою, то три роки, аж поки не висудив...

— До чого ж тут півень?

— А до того, молодий чоловіче, що характер у кума така. Раз уже почав тікати — до смерті тікатиме. Розумієте?

— Нічого не розумію.

— Як не розумієте! Він у вас тікає, а ви не розумієте! А як я подам у суд і навіть на раднаркомів, що не встерегли кума, що він утік і може чорзна-що наробити... Бюрократи ви всі після цього!.. А втім, ви тепер нам не потрібний, молодий чоловіче... І взагалі лучче б ви ударили мене з дванадцяти-дюймової гармати в самісіньке мое серце, ніж прийшли з таким повідомленням... Ідіть, бо не можу на вас дивитися!

Санітар

- А я кажу — міліція вловить. Навідайтесь завтра (*пішов*).

Кум

— Сяду тепер та посумую... Засмутуюся, зажурюся за кумом. Ех, куме, куме! Любив тебе, шанував, як брата ріднењького, у серці носив і доносивсь — до музолів... (*По паузі.*) А посумувавши, скажу: шабаш! Додому, Любонько, і навіть негайно!

Любуня

- Без папоньки?
- Не тільки без папоньки, — без кума.
- Хрещений!..
- Додому!

— Хрещений!..

— Шабаш!

— Хрещений! Як же ми без папоньки на очі появимось?

— Прийдем уночі.

— Мамонька ж прокленуть мене... А вам до церкви як, на базар? Скрізь питатимуть, чом без кума вернувся?

— Не піду я до церкви... А втім, чого я хвилююсь, коли я постановив: прийти, захворіти і вмерти...

— Не можна без папоньки.

— Можна — не можна, годі, кажу!

— З ким же тепер рибу ловитимете?

— Сам!

— А не можна, не можна без папоньки... Хто в дамок сяде з вами, хто про політику?

— Сам!

— А з ким «Сади мої зелененькі» заспіваєте?.. А як же на Різдво, на Великдень?..

— Сам! Сам заспіваю, сам занедужаю, сам і помру! Сам!

— Хрещений! Згадайте, як на ваші йменини ви папоньку додому вели та й заблудились на своїй же вулиці, й якби не Полкан наш, то б і не знайшли воріт...

— Не згадуй, бо хіба я кажу, що кум поганий чоловік? Кажу я так? Кажу?

— Ні.

— Музолі у серці од любові й досади. Хто ми, кум і я? Хто? Хлопчики-піонерчики, що наввипередки побігли, чи до гробу вже підходимо?.. (*По паузі.*) Він буде по наркомосах усяких бігати, до Вецека скакатиме, а я буду останніх поросят продавати, щоб його завертати додому?.. Годі! Додому!

— Я не поїду, хрещений.

— Що?

— Я сама шукатиму. Знайду, приведу — щастя, не знайду...

— Загинеш!

— Не знайду — загину... Сама собі смерть заподію.

— А як твоя мамонька, а моя кума, хрещенице, та вже хвора лежить і навіть помирає... од тифу?

— Мамонька, як благословляли мене в дорогу, да руки мені цілували, слізами поливали, просили, молили, кляли, щоб я без папоньки не верталась.

— А як твої сестри Віруня й Надюня і собі лежать, на малярію заслабли, ніхто води не подасть і нікому компреса на нещасний лоб накласти?

— Не можу! Тоді ще, як у церкву заскочила та молилася, тоді ще відчула, що доля нас розлучить.

— А як там без тебе всі квіти на вікнах посохли і в палісаднику посохли?

— Сон мені щоночі, хрещений: одна я немов, один на стелу плету вінок з васильків та нагідок, а вони сухі немов, сухі — як ото мертвому в голови кладуть... Доля віщує, її не обйдеш, хрещений.

— І курчата без води заливаються, а квочка не зна, що далі робити, де води шукати.

— Хрещений!..

— І після цього не йдеш?

— Ні!

— Ага! Так ти хочеш показати, що в тебе папонькина характер... Дак знай же, знай, що й я не абищо і маю характер, твердішую втрічі за кумову й твою. Прощавай! (*Обійшов. Посварився.*) Одумайся! Загинеш! (*Любуня мовчала. Кум насунув капелюха.*) Загинеш, кажу!

ЧЕТВЕРТА ДІЯ

1

Здивувались робітники на заводі «Серп і молот», як побачили, що через мур до них перелазив якийсь чоловічок у брилі.

Перший

— Ти дивись — перелазить хтось... Гей гражданине!

Другий

— Цс-с-с... Це, мабуть, шпигун або злодій до нас хоче вдертися...

Перший

— Так заарештувати треба!..

Третій

(поважно, спокійно)

— Путнє тепер до нас через мур не полізе — це факт, проте не гарячіться, хлопці... Перший мовчок та пара очок краще за язичок — отак і вивідаємо, хто воно й яке на масть.

Припали до роботи, не звертаючи на гостя особливої уваги: лізе, мовляв, нехай лізе.

Малахій
(з муру)

— Вітаю гегемонів! (*Робітники мовчки й скupo поздоровкались. Малахій це помітив, ущипливо.*) Вітаю і разом питаю: невже і гегемонів загороджено мурами, та ще якими? (*Показав на за-*

водські мури.) Тоді, будь ласка, скажіть, що різнить вас з тими, що сидять по бупрах та по божевільнях? Там мури і тут мури...

Третій

— Там вони обмежують, тут вони захищають права, бо кругом ворогів ще багато.

Малахій

— Розгородитись пора, гегемони, зруйнувати мури оці треба негайно, бо вони заступають дорогу до вас...

Третій

— Кому?

Малахій

— Друзям вашим, о гегемони, — скажу я.

Третій
(до своїх)

— Для друзів, здається, у нас є ворота і двері...

Малахій

— Мене не пустили в ворота.

Третій

— Не розпізнали, чи як?

Малахій

— Не розпізнали й не визнали, дарма що я показав ознаки клейноди свої, що про них оповістив у першім декреті і що по них мене мусить впізнати всякий сущий на Україні (*показав на ціпочок, на бриль, подививсь на робітників*). Невже і ви не розпізнали? (*Пов'язавсь через ліве плече червоною стрічкою.*) І тепер не впізнаєте? От що виходить, коли не читають декретів. Слухайте ще раз: з ласки великої матері нашої революції, нас помазано народним наркомом Малахієм...

Другий

— Ну ѿ що з того?

Перший
(до третього)

— Він п'яний.

Третій

— Ні, ні.

Перший

— Та як же ні? Дивись... Хай би до зеленого змія, а то ж до наркома допився...

Третій

— Уважніше слухай!

Малахій

(тим часом зліз з муру. Підійшов до робітників)

— Що це ви робите?

Третій

— Хіба не бачите?.. Форми.

Малахій

— А я прийшов до вас робити реформи.

Третій

— Які?

Малахій

— Голубі. Більш точно — негайну реформу людини, бо сьогодні, знаєте, до чого вже дійшло? Згвалтовано двох старих бабів — газетярі кричать, кричать...

Перший

— То ж охота на когось напала.

Малахій

(не зрозумів іронії)

— І це напередодні соціалізму, в країні, де про кохання народ утворив найкращу в світі пісню про зелений барвінок, про зорю з місяцем, червону калину, де нарешті сам народний нарком стереже вночі голубій мрії, — згвалтовано двох старих бабів, о люди, люди!

За муром почувся дзвінкий, бадьюний хлопчачий голос:

— Р-р-радіо! Ужасное ізнасілованіє двох нещасних старух, которая старшая шестьдесят сім літ імеєт.

Малахій

— Чуєте?

Перший
(іронічно)

— Поласували бабусі.

Малахій

— Я певен, що коли б роздати увечері на вулицях людям анкети — метелики з одним запитанням, хто про що тоді думає, то як ви гадаєте, про що здебільшого були б думки?

Третій

— Не скажу. Всячина бредеться в голову людям.

Малахій

— А я скажу.

Третій

— А ну?

Малахій

— Не про голубі реформи, а про форми жіночих ніг думають і мріють, зовсім не звертаючи уваги на те, що внаслідок таких мрій любов обмежується ногами, в очах не цвіте, в серці не співає, — отож і згвалтовано двох старих бабів... Ні, далі я ждати не можу. Пора починати (*засурмив в кулак, немов у сурму, військовий сигнал «вставай»*). Тру-тру-ту-ру-ту-ру-ту, тро-тро-то-то-то-то-то-то, тру-ту. Ревуть сирени по заводах, гудуть гудки й дроти, співа Україна за могилами в долині, та сурма золота народного наркома над усе: про даль голубу та про голубі мрії сурмить вона вам, гегемони...

2

Поприходили ще робітники:

— Хто цей оратор? Од кого? Про що?

— Од наркомів до нас...

— Та ні!.. Сам наркомом назвався.

— По-моєму, клоун з цирку прийшов...

— Попав пальцем!.. Це артист з української трупи.

Перший (до третього)

— Бачу-таки, — помішав горілку з пивом.

Третій

— Ти думаєш?

Перший

— Факт!

Третій (усміхнувся)

— Уважніше слухай, кажу!

Малахій

— Негайну реформу людини прийшов я робити до вас, гегемони. Слухайте мене, а більш нікого...

Хтось свистнув.

Хто там свистить на промову народного наркома. Хто заважа нам, питаю?

Хтось

— А хто нам заважає в роботі?

Малахій

— І так багато свисту на Україні: свистять вітри-суховії, свистять юнаки на дівчат, свистить міліція внощі, на вулицях мочаться, згвалтовано бабів... Негайну реформу людини прийшов я зробити і в першу чергу реформу українського роду, бо в стані дядьків та перекладачів...

Гомін пішов поміж робітників:

- Це божевільний...
- Прикидається.
- До адміністрації його!
- Хай старий виголоситься.

Третій (спокійно)

— Уважніше слухайте, товариші!

Малахій

— Слухайте мене, гегемони, і я виведу вас з цих закурених мурів. Провулками, закавулками повз заводи й фабрики, межами та стежками, ген-ген за могили, у голубу даль поведу. Трутуту, трутуту! Уставайте, люди, бо несу на вас реформу, не форму, а реформу! Трутуту, трутуту! Збирайтесь до нової Фавор-гори двадцятого серпня, по-старому — шостого, несіть мак червоний, нагідки, а найбільш приносьте голубеньких мрій. Там будемо святитися, святитися — новитися... Заодно приносите й мову українську. Чи знаєте, між іншим, чого наша мова у порога віки вистояла? Бог про неї забув, як мішав язики на вавилонській башті. Крім того, Дух Святий зійшов на апостоли всіма мовами, забув тільки про нашу українську. На це РНК звернув уже свою увагу, та тільки без мене навряд, щоб що вийшло...

Третій (голосно, могутньо)

— Виходить, і вийде!!! Товариші... (*Виступив наперед до Малахія.*) Ви селянин?

Малахій

— Ні.

Третій
(навпорно)

— І не робітник?

Малахій

— Я народний Малахій.

Третій

— Із проулків та заулків, крученими стежечками, навіть через мури оці пролазять до нас отакії Малахії. А хто вони? Ще добре, як просто собі меланхоли-мрійники, бо таких чимало і поміж нашим братом, на превеликий жаль, водиться — очі, як в ісусів, голубий дим в голові, гріхи все збирають та на тому й їздять — добре, кажу, як ще такі ісусики на осликах...

Малахій

— Осанна їм! Вони чистять світ.

Третій

— Хочеш чистити, пересядь з ослика...

Хтось
(втулив збоку)

— На асенізаційну бочку.

Вибухнув сміх.

Третій

— А хоча б і на бочку, бо лучче бути бочкарем, ніж таким ісусиком, як цей. То добре, кажу, коли ще ісусики вони, бо це ще півлиха. А от коли вчуваєш в їхніх благеньких проповідях десь в одному, в двох словах зовсім другу музику...

Малахій

— Голубую музику...

Третій

— Не нашої кляси музику, тоді нам треба сказати — товариши! За голубими їхніми словами ховаються буржуазні шовиністичні жальця. За голубим отим туманом чигають на нас супротивники, в голубих реформах закутано їхні мірочки і форми —стережіться!

Малахій

— Негайну реформу людини виголошую я, гегемони, і беруся зробити її.

Третій (пальцем покиває)

— Ой, зробиш, дядя, на себе глядя — знаємо вас... Ні, зробимо її краще ми, по образу й по подобію пролетарському.

Малахій

— Тру-ту... А реформу українського роду ви зробите?.. Ген-ген сидить біля віконця в хаті, морщить постоли та вигляда, чи не везе йому старий бозя дощу на пшеницю, чи не видно синів із солдатів, із наймів дочок. І день іде, і ніч іде, бозі нема — і дощ не йде, б'ють пороги, місяць сходить, як і перше сходив, нема Січі... Очерети у Дніпра питают...

Вихопились голоси

— Стара пісня.

Малахій

— Де-то наші діти ділісь, де вони гуляють?

Третій

— Завтра там, де б'ють пороги, вже не місяць зійде. Завтра зійдуть електричні, можна сказати, сонця і засяють на весь степ козачий, на всю нашу Україну, аж до моря...

Малахій

— Запитання: до якого моря?

Третій

— Завтра там, де скиглила чайка літаючи, заспівають сирени, можна сказати, морських пароплавів, залунають гудки нових фабрик, заводів. Вже сьогодні Дніпрельстан розбива динамо-моторами очеретяний той сум і дике, хай воно скажеться, тужіння порогів, бо чув я його на екскурсії...

Малахій

— Киньте ваш Дніпрельстан! Тут ось, чуєте, кричать — ізнасілованіє двох старух, о гегемони! Не поможе!

Третій

— Поможе! Отам починаєм ми нашу реформу всього українського роду, отам, і тут, і скрізь, де тільки є рука робітника...

Підбіг робітник, мокрий весь од поту:

— Готові форми?

Робітники напружились:

— Готові!

Мокрий робітник

— Випускаємо чавун!.. (*Крикнув туди, де знімалася заграва.*)
Готово!.. Дайош!..

Полилася рівчаками та жолобами огненна рідина, освітила огняно-червоним, аж гарячим, світлом увесь цех ливарний, загравами полихнула, одсвітилась на обличчях і в очах у кожного. Знявся рух. Перескакуючи через рівчаки, припадаючи до форм, повели робітники за собою лопатами огняну лаву у форми. Несли у ковшах. Гукали на Малахія:

— З дороги, старик!

— Бережись там, гей!

— Станьте осторонь, гей, як вас!.. Малахій!..

— Та покажіть йому, куди вийти, бо ще розтопиться.

А він в димі та в заграві метався між огнених річечок, аж поки хтось не вивів його до дверей, сказавши:

— Клопіт з такими реформаторами...

Отяминувшись, він глянув на огні, на дим, на заграви і сказав:

— У них свої, червоні мрії. Яка трагедія!

Закрив очі й пішов. Услід йому громіла симфонія труда.

П'ЯТА ДІЯ

1

Турбувалася мадам Аполінара, щоб, бува, не накрила її установу міліція, а найбільше вночі побивалась:

— Гляди, Агапіє, часом наскочить міліція, кажи: це мої онуки Олењка і Любонька, допіру приїхали... говіти або що.

Агапія
(на все годилася)

— А Господи! Так і скажу, аби тільки подорожну ви мені до Єрусалиму виклопотали...

— Виклопочу!

— Чи скоро ж?..
— Зажди!
— Коли ж місяць жду... (*Шепотіла.*) Ні грошей, ні Єрусалиму.

I як на зло Аполінарі в цю ніч десь недалеко зривались тривожні свистки.

2

Вискочив з якогось чуланчика знервований гість.

Гість

— Свистять!.. Ах, мадам Аполінаро, скільки я вам радив знайти безпечнішу квартиру, щоб подалі — далі од Радянської влади... (*Докірливо, сердито глянув на мадам Аполінару і побіг по східцях через задні двері. Забув застебнути підтяжки.*)

Аполінара
(йому вслід заломила руки)

— Ах, знаю, що мука, та що ж поробиш — ми тепер нелегальні!

3

Із того ж чуланчика вийшла Любуня:

— Нудно... Хай грають.

Аполінара

— Не треба, Миронько! Чуєш — свистки?

Любуня

— Втечу!

Аполінара
(до музики)

— Ну, грайте! Тільки, благаю, — піяно, піяно..

Любуня
(підійшла до Агапії)

— А що, як папонька вдома?

Агапія

— То Бог святий один знає...

Любуня

— Я оце подумала, і весь світ мені почорнів. А що, як папонька вдома, а я тут!.. (*На музику.*) Голосніше!

*Увійшли, по східцях захиталися дві дівчини
з гостями й Матильда.*

— Ось... Прийшли.

П е р ш а

— Котики, ви не пожалієте.

Г і с т ь

— «Нє жалею, нє заву, нє плачу, всю пройдьот, как з бєлих яблонь дим...»

Д р у г а

— Браво!

Г і с т ь

— «Ув'яданья золотом охвачений...»

М а д а м А п о л і на р а
(до дівчат)

— Прийшли, мої дітуні... А Оля ж де?

М а т и л ь д а

— Вина! А тоді про Олю...

Д р у г а
(до гостя)

— Можна грушу?

Г і с т ь

— Будь ласка... «Я не буду больше молодим...» Чого душенька ваша хоче, те й беріть!..

Д і в ч а т а

— Ой, який добрењкий!

Г і с т ь
(злякався своєї доброти)

— Тільки з умовою.

Д і в ч а т а

— З якою?

— На вибір дається півхвилини (*вийняв годинника*). Півхвилини що завгодно. Півхвилини! Раз, два!..

Д і в ч а т а

— Шоколади! Вина! Пундиків!

Гість

— Якої саме шоколади? Якого вина?

Дівчата

— Червоного солодкого! Ні, білого!

Гість

— Та якого ж, кажіть?

Друга дівчина

— Цукерок! Рахат-лукуму!

Гість

— Що більш вам до смаку?

Друга

— Цукерки!

Гість

— Сто грам? Двісті грам? Триста грам? Півхвилини минуло.

Перша

— Так скоро?

Гість

— «Жізнь моя, іль ти приснілась мені...»

Перша

— Я ж шоколади хотіла.

Гість

«Точно я весенней гулкої ранью проскакал на розовом коне...» Ні, годі (*сів на стіл*).

Друга

— Постривайте ж! Ми вам теж скажемо: що завгодно, тільки півхвилини... Ха-ха-ха. Уявляю! Півхвилини...

Аполінара

— Ах, Мусю, Мусю! Хіба ж так можна жартувати. Гостій справді подумають — півхвилиноньки...

Розлила вино по чарках. Гості взялись частувати дівчат.

Агапія
(до Любуні)

— От якби тобі, доню, папоньку знайти, а мені дорогу. Може, голубононько, ти знала Вакулиху?..

— Не знаю. Не з ваших країв я, бабуню.

— Я й забула, що ти десь із степів... Коли ж на всю околицю одна Вакулиха була в єрусалимі...

— Болить, бабуню, серце, подобно я умру...

— А вона як гарно вмерла — Вакулиха! Прийшла з Єрусалиму і на третій день померла...

Дівчата
(схопились з-за столу)

— Мадам Аполінаро! Мамочко! Гості просять потанцювати. Можна?

Аполінара

— Тільки благаю вас, дівоньки, піяно! Піянісимо!

*Музика заграв фокстрота. Майнули тіні по стінах,
по стелі — гості й дівчата пішли у танок.*

Любуня

— Ось грають, танцюють, а мені млини чогось ввижаються, що край нашого містечка. А що, як папонька до млинів уже доходять, а я тут?

Агапія

— Немов заснула: лице таке ясне та біле, їй-бо, не брешу. А в труну їй стружок, що од гробу Господнього принесла, пахущих поклали і кипарисовий хрестик... Дай, Боже, тобі, доню, мені й усякому так умерти, як вмерла Вакулиха. (*Любуня пішла в чуланчик. Агапія доказувала своє.*) Хіба прошення написати? Товариші, отак і отак Вакулиха вмерла, то хочу й я так. Тож не повірите, товариші, аж сниться вже. Іду, немов пливу в повітрі повз море тепле, і стежечка в червоних квітах, а десь за морем сяйво до неба, як ото зоря улітку бува... А знаєте, товариші, як не вдасться до Єрусалиму, так я вже... (*Закуяла.*)

5

Оля привела Малахія. Ще з порога гукнула:

— І я з гостем, та ще з яким!..

*Дівчата й гості привітали Олю оплесками,
вигуками «ура». Музика вдарив туш.*

Малахій
(ставши на сходах)

— Аж ось де визнали!.. (*Велично вклонився.*) Вітаємо наших вірноподаних!..

Аполінара
(до Олі)

— Це, здається, Мирин, Любчин...
Оля

— Батько.

Аполінара

— Навіщо, Олю!.. Щоб розтривожити сердешне дитя!..
Навіщо драма!

Оля

— Де вона?

Аполінара

— Ша! Їй голова заболіла. Спить.

Оля

(заглянула в кабінетик)

— Миро, ти спиш?.. Спить! (Підійшла до Малахія.) Що дорожче, наркоме, батько чи сон?

Малахій

— Сон, якщо він по роботі.

Оля

(криво всміхнулась)

— Ну да ж, по роботі. Вибачте, я піду передягнуся, а то змокла. (До всіх.) Дощ надворі.

6

З розгону ввійшов іще гість.

— Здорово, контрреволюціє!

Аполінара
(зраділа і разом занепокоїлась)

— Боже мій! Дівоньки! Дивіться, хто прийшов...

Дівчата
(до нового гостя)

— А-а! О-о!.. Наше «ніколи» прийшло.

Гість
(подивився на годинника)

— Ого! П'ятнадцять за першу. Поїзд о другій. Ще треба телеграму вдарити... Так! Пляшку пива мені, дві пляшки вина і цукерок дівчаткам — мерщій!

Аполінара

— Може б, повечеряли б, миць...

Гість

— Ніколи! Ніколи! Де Мира?

Дівчата

— Миро! Миро! До тебе «ніколи» прийшов.

Аполінара

(що гірше занепокоїлась)

— Ша! Піяно, дівоньки... (*До гостя благально.*) Може б, ви сьогодні другу собі подруженьку вибрали.

Гість

— Ніколи, контрреволюціє! Я на п'ять хвилин.

Аполінара

— Вона хвора.

— На що саме?

— Їй голова болить.

— Дурниці!

Аполінара

— Миць, драма буде...

Гість

— Ніколи!.. Миро! Можна? (*Пішов у чуланчик.*)

Малахій

(до Аполінари)

— Хто він такий?

Аполінара

— Знакомий наш... Що веселий, а добрий...

Малахій

— До кого пішов?

Аполінара

— Я й сама не знаю... Бачте, я харчу їх, себто — приходять їсти, тут і спочивають, а котора, то й з гостем... Хіба вглядиш? Клопоту з ними та клопоту... Може, горілоньки з дощу або пива?

Малахій

— Я вам забороняю продавати любов у коробках!

— Яку любов?

— У коробках, кажу! Хіба не бачу — нагородили коробок на кохання, немов клозетиків. Де місяць? Де зорі, питаю? Де квіти? (*Вийняв з кишені якусь саморобну дудку, задудів.*) Всім, всім, всім декрет! Однині забороняємо купувати й продавати законсервовану в дерев'яних, тим паче у фанерних коробках любов... Ні, не так. Щоб не зламати принципів нашої економполітики, тимчасово дозволяємо купувати й продавати любов, тільки не в коробках, не законсервовану, а при місяцю, при зорях вночі, на траві, на квітах. Коли ж закортить кому вдень, то здебільшого там, де дзвонить у розгонах сонце і гудуть золоті бджілки, вдак: дз-з-з... Нармахнар. (*Подумав.*) Перший.

7

Убігла Любуня. За нею гість.

Гість

— Куди ти? Мені ж ніколи, Мирко!

Любуня

— Папонькин голос! Пустіть!.. Папонька милив мій, любий, дорогий, золотий!.. (*Поцілувала йому руки.*) Насилу, насилу я вас знайшла.

8

Ускочила Оля, набігли дівчата, підійшли, хитаючись, гості.

Оля

— Це я тобі його знайшла.

Агапія

— А мені приснилось: ангол у сопілку золотую грає... Коли гульк — аж це Любонькин батенько.

Дівчата

— Справді, батько?

— Миро! Це твій батько?

Малахій

— Я не батько. Я народний Малахій. Та невже ж не читали першого декрету? Зрікся родинного стану...

Гість подивився на годинника, махнув рукою й побіг.

Любуня

— Папонька любий! Ви не дивіться, що я така, що я в таких нарядах...

Малахій

— Зрікся родинного стану, кажу.
— Простіть мене, папонько! Це я не навсправжки. Це я, щоб одшукати вас, копійку заробляла...

Агапія

— Простіть її за блуд, і Бог вам ще такі гріхи відпустить...

Оля не спускала з Малахія очей.

Любуня

— Зараз приїде Ванько, ми сядемо, папонько, і до вокзалу... У мене є гроші, аж п'ятдесят три рублі. Квитки я куплю з плацкартами, ситра в дорогу, помаранчів. Ви ляжете, папонько, спочинете, любий мій, а вже сивенький...

Малахій (одійшовши)

— Кажу, нема папоньки!.. І кума нема! Є народний Малахій нарком! Нармахнар! Перший!

Любуня

— Що ж мені тепер?

Оля (до Малахія)

— Що ж вона тепер робитиме, гей лихо ви, пеня народна!

Малахій

— Запалуйте огнища універсального кохання на вулицях ваших городів, грійте потомлених: в голубих моїх країнах вам за це спорудять пам'ятники...

Любуня

— Як же мені тепер?

Оля

— Попросимо, щоб він іще одну голубу брехеньку розказав, і знаєш про кого?.. Про милих, що вернуться до нас зимию вночі. Ха-ха-ха. Скільки їх, милих, вже зо мною спало, що ж як доведеться приймати та гріти з походу, то ще задавлять... Музико! Колечко!

Любуня, як хвора, поточилася в чуланчик.

Дівчата й гості підхопили Олю:

— Браво! Браво!
— Колечко!
— Оля колечко співа.

Оля
(в супроводі музики заспівала)

Потеряла я колечко,
потеряла я любов,
через етоє колечко
буду плакать день і ночь.
Міл уехал, меня бросіл,
ще й малютку на руках,
як згляну я на малютку,
так сльозами і заллюсь —
через тебя, моя малютка,
пойду в море утоплюсь.

Малахій
(зійшов на східці)

— Алло, алло!.. Перекажіть радіом всім, всім, всім на Україні сущим — людям, тополям, вербам нашим, степам, і ярам, і зорям на небі.

Оля

Довго русою косою
Трепетала по волне,
Правої рученької махала:
Прощай, миленький, прощай!

Малахій
(самотньо)

— Перекажіть, що народний Малахій вже сумує, і срібна сльоза повзе з сивого уса та й капа в голубе море. Як це трагічно: на голубих мріях сумує...

Його оточили дівчата і гості. Сміялися. Танцювали.
I от в цей момент крикнула Агапія:

— Любина завісила!

Аполінара

— Завісила!

Дівчата
(заглянули в чуланчик)

— Завісила!

— Завісила!.. Мирка!.. Їй-богу!

Знялась тривога. Гості, дівчата кинулись врозтіч, східцями в двері.

Агапія
(до Малахія)

— Ваша донечка завісилась!

Малахій

— Не тривожтесь, вірноподанко, вона не завісилась, а потонула в морі... Більш точно — в голубому морі...

9

Оля
(вийшла з чуланчика)

— Зняла... Вона вже мертвa... (*До Малахія.*) Чуєте! Це ж ви її довели... до смерті!

Малахій

— Он краще ловіть молодика, бо він мочиться у море.

Оля

— Він остаточно збожеволів... Куди ж тепер, після голубих mrій? (*Сама собі одповіла переконливо.*) Чого ж іще думаєш!.. Туди!.. Назад. На службу! (*Пов'язалась хусткою й пішла, твердо ступаючи.*)

10

Ускочила Аполінара з невеличкою скринькою, в яку запихала намисто, золоті обручки, шматок шовку тощо.

Аполінара

— Я вже яка, але ж не така, як оцей... (*Плюнула на Малахія й побігла.*)

Малахій

— І плювали, і били його по ланитах. То він, узявши сурму золотую, подув у ню... (*вийняв дудку*) і заграв всесвітньої голубої симфонії (*заграв на дудку*). Я — всесвітній пастух. Пасу череди мої. Пасу, пасу та й заграю...

Агапія засвітила свічку. Малахій грав. Йому здавалося, що він справді творить якусь прекрасну голубу симфонію, не вважаючи на те, що дудка гугнявila і лунала диким дисонансом.

Завіса

МИНА МАЗАЙЛО

Комедія

ПЕРША ДІЯ

1

Нарешті Уля прийшла. Рина до неї, од люстра:

— Ой, Улю, ой, тільки Улю, і тобі не сором! Я жду тебе, жду, жду! Нерви як не луснуть, серце знемоглося. Ти не можеш з'явить собі, що в нас у кватирі робиться! Це ти купила нові рукавички? За скільки?.. Що тільки, Улю, робиться! Братик мій Мокій уже збожеволів од своєї укрмови, ти розумієш?

Уля тільки на двері — і собі до люстра.

Виглянулась. Примружила очі:

— За три сорок!

Рина до люстра. Зробила трагічні очі:

— І, мабуть, уб'є папу. За три сорок? Дешево... Або папа його, бо вже третя лампочка перегоріла — так пише по-українському, цілу ніч пише, ти розумієш, навіть вірші пише!

Уля повернулася од люстра:

— Що ти кажеш?

Рина до люстра, перехрестилася:

— От на! А папа не те що од Мокія укрмови слухати не хоче, а навпаки — наше малоросійське прізвище змінити хоче і вже напитує собі вчительку, щоб могла навчити його правильно говорити по-русському, наприклад, не «сапоги», а «спаг’і»...

Уля навіть од люстра відійшла:

— Так?

Рина

— А Мокій не тільки не знає про це, а навпаки — мріє, ти розумієш, мріє до нашого прізвища Мазайло додати ще Квач.

Уля аж сіла:

— Та що ти кажеш?

— А папа ще зранку пішов до загсу на вивідки, чи можна змінити прізвище і чи має він право заставити Мокія, ти розумієш? Мокій про це нічого не зна, розумієш? Мама пише секретного в цій справі листа до тьоті Моті в Курськ, щоб тьотя Мотя негайно (*гукнула в двері*: «*Мамо, на хвилинку!..*» *До Улі*) якнайскоріше приїхала, ти розумієш? Розумієш тепер, що в нас у кватирі робиться!

2

Увійшла мати. Рина до неї:

— Ти написала листа?

Мати

— Уже й одіслала.

Рина

— Жаль! Я оце подумала: ніхто й не подума, що одного листа мало. Треба телеграму! (*Нервово заломила руки, подивилась у люстро, як вийшло.*) Треба негайно телеграму вдарити! Те-ле-гра-му!

Мати теж заломила руки. В люстро:

— Навіщо телеграму, коли я вже витратила десять копійок, послала листа?

Рина

— Ой мамо, яка ти їй-богу!.. Та поки там тьотя одержить листа, ти знаєш, що у нас тут статися може? Знаєш?.. (*Виразно.*) Все! А ти кажеш — навіщо... Зараз піди й напиши!

Мати пішла.

Уля

— Слухай, Ринко! Невже і прізвище в загсі міняють?

— А ти думала де? Тільки в загсі! Прізвище, ім'я, по батькові, все життя тепер можна змінити тільки в загсі, розумієш? Ой Улю, ой Улюнню! Коли ти мене любиш, зроби так, щоб Мокій закохався у тебе. Може, він кине свої українські фантазії, може, хоч прізвище дасть поміняти...

— Ха-ха! Хіба це поможе?

— Поможе. Закохуються ж так, що на розтрату йдуть, про партію забивають, і не абихто... Улюнню! Золотко!

— Ти серйозно?

— Серйозно.

— Не зможу я цього зробити.

— Чого?

— Ну, просто не зможу. Хіба я така?

— Зможеш! У тебе чарівні очі, чудесні губи, прекрасний бюст. Ти його одним махом закохаєш.

— Це тобі так здається.

— От на! Він мені навіть якось сам казав, що в тебе нарочуд гарні очі.

— Серйозно?

— Серйозно! Тим гарні, казав, що іноді нагадують два вечірні озерця в степу.

Уля в люстро:

— Що ти кажеш?

— От на!

Уля роздумливо, мрійно:

— Два вечірні озерця.

Рина підкреслено:

— Не забувай — у степу.

Уля роздумливо, критично:

— Два вечірні озерця... Хоч це й поетично, проте... Знаєш, яку партію знайшла собі Оля Семихаткова?

— Ну?

— Комуніста. Молодий ще, ще двадцять трьох нема, але стаж надзвичайний! Щоліта відпочиватиме в Криму. А там не два озерця — море. Два моря! Чорне й Каспійське. Крім того, він сам з металістів, мускулатура в нього... Оля каже, як обійме — щось надзвичайне: немов, каже, гарячий удав... А кругом немов тропічний ліс. Температура — сорок.

Рина

— Отож почни з Мокія, Улько, — практику матимеш, як треба закохувати. Думаєш, Оля Семихаткова ото так зразу й взяла комуніста? Практику мала — з комсомольцями тощо. А наш Мокій теж у комсомолі скоро буде, розумієш?

Уля зацікавлено:

— Серйозно?

— Вже на збори ходить.

Увійшла мати.

Рина

— Написала?

Мати

— «Курськ, Коренний ринок, 36, Мотроні Розторгуєвій. Негайно, негайно приїди. Подробиці листом. Сестра Ліна». Я вмисне написала двічі «негайно», щоб вона, як тільки одержить телеграму, так щоб і їхала...

Рина

— А подробиці листом навіщо?

Мати

— Як навіщо? Щоб з них наперед довідалась, що ж таке у нас робиться...

Рина

— Ну, то вона й ждатиме листа.

Мати з досади прикусила язика. Тоді:

— То я хотіла, щоб не пропали ті десять копійок, що на листа витратила.

Рина

— Дай я покажу, як писати! (*Вголос.*) «Курськ, Коренний» — це так, ринок можна викинути, знають і так. (*Подумала.*) «Мрія воскресла. Папа міняє...»

Мати

— Не папа, а Міна. Телеграма од мене.

Рина

— Не заважай! Мені ніколи!.. «Мрія воскресла. Міна міняє прізвище. Мокій збожеволів укрмови. Станеться катастрофа. Приїди негайно». (*До матері.*) Розумієш тепер, як треба писати? На, перепиши й одішли! (*Мати вийшла, Рина до Улі.*) Тепер ти розумієш? Жах! Ой, Улюню! Молю тебе, благаю — закохай!

Уля схвилювано:

— Ну як я почну, чудійко ти? Сама знаєш, який він серйозний, ще й український. Ну як до його підступитися? З якого боку?

— З якого?

— Так.
— З українського.
— Не розумію. Як це?
— А так, що тільки з українського.

Уля подумала:

— Ти, я бачу, Рино, дурна. Та в нього ж іншого боку нема, а ти кажеш: тільки з українського. Він же з усіх боків український.

Рина подумала. Рантом:

— Ха-ха! Ти дурна!
— Серйозно?
— Серйозно дурна! А я що тобі кажу? Тільки з українського. Це й означає, що в нього другого боку нема, що він кругом український.

Уля розсердилася:

— Як так, то й розуміти не хочу! Взагалі! Бо все це дурниці взагалі.

Рина побачила — лихо:

— Улю! Золотко! Ти не дурна!

Уля до люстра:

— Не хочу! Не можу! Не знаю, як...
— Я покажу, як. Ось я зараз покличу його і покажу, як почати.

— Ні, ні!

— Побачиш, що зможеш. Ось зараз покличу. Він зразу розсердиться, нахнюпиться, це правда. Та я знаю, як до нього підійти, з якої сторони він одмикається. Дурненька, не бійся! Я тобі дам потайний ключик, я покажу стежечку до його сердечка.

— Ні, ні! Я не розумію! не розумію!

Тоді Рина натхненно, з викликом:

— Не віриш? А хочеш, Улько, і він тебе поведе сьогодні в кіно?

Як усяка Уля, Уля — кіноманка:

— Ти серйозно?

*Рина не така, щоб назад. Перехрестилась,
немов збираючись у воду пірнути:*

— От на! Тільки ти, Улю, не зірвись. Що не казатиму я, то немов з твого бажання, розумієш? Можеш навіть мовчати,

тільки підтакни коли, кивни головою, усміхнися. А далі — сама побачиш... (*Постукала в двері до брата.*) Моко, вийди на хвилинку! Чуєш, Моко?

Уля ледь чутно, самими рухами:

— Рино, не треба! Золотко, не треба! (*Побачила, що та не слуха, підбігла до люстра. Очевидно, хотіла зробити очі озерцями. Не вийшло. Вхопилася за серце.*)

4

Увійшла мати. До Рини голосно й авторитетно:

— Тьотя не одержить такої телеграми!

Рина

— Цс-с... Чого?

Мати тихше:

— А того, що в ній тринадцять слів, ти розумієш? Треба скоротити.

5

Увійшов Мокій, юнак з чорним висипом під носом і по підборіддю, з мрійними, але злими очима. Хотів грямнути на сестру, та побачив, що вона не сама:

— Ну?

Рина зробила знак матері, щоб та негайно вийшла.

Мати вийшла. Рина до брата:

— Ти, здається, знайомився колись. Моя подруга — Уля Розсоха.

Уля самими губами:

— Розсохина.

Рина з натиском:

— Розсоха.

Мокій незграбно подав руку:

— Гм...

Рина

— На хвильку, Моко. Улі страшенно вподобалось українське слово — бразблійний, а я не знаю, що воно означає. Яка його тяма?

Мокій хмуро, недовірливо:

— Бразолійний, ти хочеш сказати?

Рина до Улі:

— Як, Улю?.. Ах, так! Бразолійний! Бразолійний!

Мокій уважніше подивився на Улю.

Кахикнув. Тоді глухо:

— Бразолійний — темно-синій (*До сестри.*) Більш нічого?
(Взявся йти.)

Рина до Улі:

— Бразолійний — темно-синій, розумієш, Улю?! (*До брата.*) Уля каже, що воно звучне таке, свіже — бразолійний. Бразолійний.

Мокій до Улі. Стримано:

— Ви де чули чи вичитали це слово?

Уля розгубилась:

— Я?.. Я не знаю... Воно мені просто взяло і вподобалось...

Рина перехопила:

— Улі ще одне вподобалось слово... (*До Улі.*) Яке ще тобі вподобалося слово? Здається... ну, як? «Бринить» ти казала?

Уля

— «Бринить».

Рина

— Що таке «бринить», Моко?

Мокій м'якше:

— А, «бринить». По-руському — «звучить». Та тільки одним словом «звучить» його перекласти не можна. «Бринить» має... (*До сестри, нахмурившись.*) Страй! Ти мене колись за це слово вже питала...

Рина здивовано:

— Я?

Мокій суворіше:

— Авеж, питала. Просила, щоб я підлоги за тебе натер, і перед тим питала.

Рина

— Невже питала? Тепер пригадую. (До Улі.) Пам'ятаєш, ти вже раз у мене за це слово питала... (До брата.) А я у тебе спитала для Улі, та забула. (До Улі.) Пам'ятаєш?

Уля

— Аж двічі! Рина сказала, що ви добре знаєте українську мову, а мені саме тоді вподобалось це слово, і воно мені, не знаю чого, страшенно вподобалось. Спитала у Рини: що таке... «звучить»?

Рина перебила:

— «Бринить»! Отоді я, Моко, й спитала тебе. Ну да ж. Ти ще, пригадую, сказав, що «бринить» — якесь надзвичайне слово...

Мокій до Улі:

— «Бринить» має декілька нюансів, відтінків. По-українському кажуть: орел бринить. Це означає — він високо, ледве видко — бринить.

Уля примружила очі. Рина до Улі:

— Ти розумієш?

Уля кивнула головою. Мокій м'якше:

— Можна сказати — аеро бринить. А от іще кажуть: сніжок бринить. Це як випаде, а тоді зверху, в повітрі, ледве примітний такий, бринить.

Рина до Улі:

— Ти розумієш?

Уля ніжно всміхнулась. Мокій розворувився:

— Або кажуть — думка бринить. Це треба так розуміти тільки-тільки береться, вона ще неясна — бринить. Спів бринить. Це, наприклад, у степу далеко ледве чутно пісню...

Уля mrійно:

— Бринить.

Мокій з гумором:

— Губа бринить. Так на селі й кажуть: аж губа бринить, так цілаватися хоче.

Уля

— А знаєш, Рино? Мені справді вподобалось це слово.

Рина

— Серйозно?

Уля

— Серйозно!

Рина

— Браво! Ти, я бачу, тепер зрозуміла, як і що. (*До Мокія.*) Між іншим, Уля страшенно любить українські кінокартини і написи... каже, що вони якісь... (*До Улі.*) Які, Улю?

Уля

— Надзвичайні.

Рина до Мокія:

— Ти розумієш?

Мокій

— На жаль, гарних українських кінокартин дуже мало... Дуже мало!

Рина

— Оце ж вона й прийшла спитати, про оце ж і просить, щоб я з нею пішла сьогодні в кіно. А мені ніколи, розумієш?..

Мокій

— Гм... Бачиш, мені треба сьогодні ввечері на комсомольські збори... На жаль, не можу, бо треба на комсомольські збори... Я пішов би, та мені треба на збори комсомолу.

Рина

— Я б сама з нею пішла, та коли ж її цікавить не так картина, як написи до неї: чи чистою укрмовою написано, чи робленою, чи попсованаю... (*До Улі.*) Я не знаю, чого тебе це цікавить.

Уля здивовано:

— Мене?..

Рина

— Не однаково — чи чистою, чи робленою?..

Мокій

— Авеж, не однаково! От, наприклад, написи в «Звенигорі» — краса! Стильні, поетичні, справжньою українською мовою писані. А подивітесь ви на написи по других кінокар-

тинах. Олива з мухами! Немов навмисне псують таку прекрасну, таку милозвучну мову...

Рина до Улі:

— От хто б тобі розказав, Улю! От хто б відповів на всі твої щодо української мови запитання!

Мокій до Улі:

— Бачите, мені треба на збори комсомолу... А вас справді цікавить все це? Українська мова і... взагалі?

Уля

— Взагалі страх як цікавить!

Рина

— Як стане коло української афіші: читає-читає, думає-думає, чи справжньою мовою написано, чи фальшивою... Я гукаю — Улю! Улю!

Мокій до Улі, приязно:

— Серйозно?

Уля почевоніла:

— Серйозно!

Мокій

— А знаєте, я сам такий. Побачу ото неправильно писану афішу, вивіску або таблицю — і досади тобі на цілий день. А які жахливі афіші трапляються, як перекручують українську мову...

Уля

— Серйозно?

Мокій

— Серйозно перекручують! Серйозно!.. Та ось я вам покажу одну таку афішку — помилуєтесь. (*Побіг і вернувся, щоб справити чесність.*) Вибачте, я зараз... На хвилинку... Такої афішки ви ще... (*Побіг.*)

Рина до Улі:

— А що?! Ще один захід — і ти, Улько, сьогодні в кіно. Ти тепер розумієш, як з ним треба поводитися? От тільки забула я попередити тебе, що не всяке українське він любить, розумієш? Раз на іменини, думаю, що йому купити, який подарунок? Купила малоросійську сорочку й штани. Так ти знаєш, сокирою порубав.

Уля пошепки:

— Що ти кажеш?

— От на... От що, Улюню! Ти котись зараз просто до нього в кімнату, розумієш? Бо тут він покаже тільки афішу, а там у нього словники, книжки, Хвильові всякі, Тичини. Хоч до вечора розпитуйся, залюбки відповідатиме. Побачиш яку книжку — і питай. Побачиш там Хвильового і питай, а тоді в кіно. Ну, а там ти вже сама знаєш, як і що. Іди! Дай я тебе перехрещу!

Уля до люстра. Від люстра під хрест.

Тоді раптом стала:

— А що, як не так спитаю? Не попаду на його смак?

Рина

— Попадеш.

Уля

— Ну як? Як? Коли мені здається, що «Стойть гора високая» краще за Тичину.

Рина на мить замислилась, потьмарилася.

Раптом обличчя її засвітилося:

— Прекрасно! Оце і май на увазі: що тобі подобається, те йому не подобається, і навпаки, розумієш?

Уля добрала розуму:

— А не помилюся?

Рина

— Ні!

Уля боязко підійшла до Мокієвих дверей.

Постояла. І таки пішла.

Рина до люстра:

— Ху! Слава Богу.

6

Увійшла мати.

Рина

— Ну, що там у тебе з телеграмою? Написала?

Мати

— Вже й одіслала. Домаху попросила, щоб віднесла. Тільки я скоротила...

Рина

— Як же ти скоротила?

Мати

— Так, як я одна тільки вмію. Вийшло коротко й дешево. Ось копія: «Курськ, Коренний, 36. Катастрофа. Мока українець. Приїзди. Лина. Негайно приїзди». Все...

Рина

— Ха-ха! Та тьотя ніколи не одержить такої телеграми!

Мати

— Не вигадуй дурниць! Це тобі досадно за тринадцять?

Рина

— Та кому телеграма? Коренному ринкові?

Мати

— Тьоті ж: Коренний, 36. Катастро...

Прикусила язика, аж позеленіла. Тоді:

— Ну що ж тут такого? На Коренному ринку здогадаються, що ця телеграма до тьоті Моті.

Рина за копію:

— Ослице! Дай я допишу!

Мати вирвала назад:

— Я сама!

Рина

— Дай, кажу!

Мати

— Я сама, кажу!

Знову задзвонив дзвоник. Тепер уже мати вискочила в коридор. Повернулась бліда, ще більш схильована:

— Папа прийшов...

7

Ускочив Мазайліо. Подивився гарячими, натхненими очима:

— Дайте води! (*Випив води. Помацав серце.*) Думав, не переживе...

Мазайлиха і Рина

— Ну?

— Не міняють?

Мазайло

— По радіо читають, в анатоміях пишуть: серце — орган, що гонить кров, орган кровогону. Нічого подібного! Серце — це перш за все орган, що передчува і вгадує. Однині вірю йому, а більш нікому в світі. Серйозно кажу!

Мазайлиха та дочка ї собі за серце:

— Поміняли?

— Не міняють?

Мазайло

— Ще як я підходив до загсу — думалось: а що, як там сидить не службовець, а українець? Почує, що міняю, так би мовити, його українське — і заноровиться. На зло тобі заноровиться. І навпаки думалось: а що, як сидить такий, що не тільки прізвище, всю Україну змінив би? А що, як і такий, що що йому, до твого прізвища — до себе він байдужий під час служби, себто сидить, нічого не бачить і себе не поміча? А що, як такий, думалось, що почне з діда-прадіда? А що, як не той, і не другий, і не третій?.. А що, як і той, і другий, і третій?.. І серце, серце вже тоді передчуло. Там сидів... (*Випив води.*) Од усіх вищезгаданих середній.

Мазайлиха

— Которий же?

— Середній од усіх, кажу! Арихметично середній, по-моєму. Увійшов...

Рина

— Хто?

Мазайло

— Я! Він сидів. Спитав сухо, якимсь арихметичним голосом: «Вам чого?» Я до нього — і раптом відчув, що вся кров мені збігла в ноги і стала. А серце, як дзвін на пожар, бев-бев-бев... і десь, немов як справді пожар, зайнялося. Палахкотить... Питаю і не чую свого голосу: чи можна, кажу, змінити прізвище? Він подивився і знов: «Вам чого?» — арихметичним голосом. Як чого? Як чого? — заскакало огненно в голові. Двадцять три роки, кажу, носю я це прізвище, і воно, як віспа на житті — Мазайло!.. Ще малим, як отдав батько в город до

школи, першого ж дня на репетиторів взяли: Мазайло! Жодна гімназистка не хотіла гуляти — Мазайло! За репетитора не брали — Мазайло! На службу не приймали — Мазайло! Од кохання відмовлялися — Мазайло! А він знову: «Вам чого? — питаю».

Мазайлиха

— Мене обдурив: я покохала не Мазайла, а Мазалова, чом не сказав?

Рина

— І тепер сміються, речочуть — Мокрина Мазайло, не сказав?

Мазайло

— Я нічого не сказав. То мені лише здавалось, що питаю, кажу. А вийшло так, що я став перед ним і мовчав. Мені заціпило...

Мазайлиха

— Було б голкою вколотися.

Мазайло

— Хтось одвів мене до дверей. Все — як у тумані. Не знаю, де я, чого прийшов. Серця вже не чую. І раптом воно тьох! — перед очима якесь писане оповіщення... Немов не я, немов хтось інший за мене чита — (серце!). Список осіб, що міняють своє прізвище. Минько Панас на Мінервина Павла. Читаю, не розумію. Вайнштейн Шмуель-Калман-Беркович на Вершиних Самійла Миколайовича — читаю; Засядь-Вовк на Волкова, читаю. Ісидір Срайба на Алмазова, і тут все прояснилось. Я зрозумів, де я і чого прийшов, повернувся назад, питаю і чую свій голос: скажіть, чи можна змінити своє прізвище і як? І чую арихметичний, щодалі симпатичніший: «Можна!» Отак і отак... Ура! — крикнуло серце.

Рина радісно і разом погрозливо:

— Цс-с-с. (*Показала на двері, де Мокій.*)

Мазайло натхненно, але тихіш:

— Вра! Вдарило, задзвонило, як на Великдень... (*Поцілував жінку.*) Отак! (*Дочку.*) Отак (*знов жінку*) і отак!

Мазайлиха, мало не плачуши з радості:

— Яке ж тобі прізвище дадуть, Минасю?.. Яке?

Рина

— Було б попросити і нам Алмазова...

*Мазайлo, немов диригуючи
над якимсь невидимим хором:*

— Отак і отак! Виберіть прізвище, яке до вподоби.

*Жінка i дочка руками,
мов крилами птицi, навипередки:*

— Сіренев! Сіренський!
— Розов! Де Розе!
— Тюльпанов!
— Фон Ліліен!

Мазайлo, диригуючи:

— Подайте заяву. На два рублі марок. На публікацію тиждень чи два. Все! (*По паузi, погладивши серце.*) Думав, не переживе.

Мазайлиха

— З Мокієм що робити, Минасю? Він же і слухати не захоче...

Мазайлo раптом перестав диригувати.

Потемнiв:

— Він ще не знає?

Мазайлиха

— Ні!

Мазайлo з радiсним гнiвом:

— Заставлю! Виб'ю з голови дур український! А як ні — то через труп переступлю. Через труп!.. До речі, де він? Покличте його! Покличте негайно! (*Гукнув.*) Мокію! Чуєш? Гей, ти!

Дочка спинила:

— Папо, поки що йому про це ні слова! До публікації, розумієш?

Мазайлo

— Тепер не боюсь! Не боюсь! Бо тричі звертавсь я до загсу, тричі, тричі допитував... Аж нічого він не може вдяти. Маю повне, необмежене право змінити не то що своє прізвище — по батькові й дідове ім'я й прізвище. Чула?.. Та після цього... Мокію!

Дочка

— Ти, здається, маєш знайти собі вчительку?

Мазайлo

— Правильних проізношенiй?.. Вже знайшов! Найняв! В понедiлок приде на лекцiю... Прекрасна вчителька. Рафінадна руська вимова... Прізвище Баронова-Козино.

Мазайлиха

— Яка краса!

Дочка до батька:

— І ти думаєш, що Мока, знаючи про зміну прізвища, не вчинить під час лекції демонстрації, скандалу?

Мазайло

— Уб'ю!

Мазайлиха

— Минасю, яка грубість!

Мазайло

— Ну, вигоню з дому!

Дочка

— Ой, папо, ой, тільки, папо! Який ти... Та краще до публікації помовчати. З'яви собі: ти вибираєш прізвище — Мокій нічого про це не зна, розумієш? Ти береш лекції «правильних проізношень» — Мокій не зна, розумієш? Тим часом я і мама скликаємо родичів на сімейну раду — Мокій не зна...

Мазайлиха

— Сестру мою Мотю з Курська.

Дочка

— Можна буде ще дядька Тараса з Києва.

Мазайлиха жахнулася:

— Тараса Мазайла? Господь з тобою!.. Та чи не в нього наш Мокій і вдався?! Там такий, що в нього кури по-українському говорять.

Дочка

— Без дядька Тараса! Тьотя і ми натиснемо на Мокія, розумієш, папо?

Мати

— Та Мотя одна на нього подіє!.. Хіба ти, Минасю, не знаєш, як вона вміє взагалі?

Дочка

— Крім того, ще один план є на Мокія вплинути... Не віриш? А хочеш, папо, і він за тиждень-два кине свої українські мрії? От давай! Тільки ти мовчок. Розумієш?

Жінка нервово:

— Мино!

Дочка

— Абсолютний мовчок на два тижні. Не віриш? Ну, на тиждень, папочко!

Жінка погрозливо:

— Мин-но!

Дочка, поцілувавши батька:

— Пане Сіренський! Розов! Де Розе! Тюльпанов! Ну?

Мазайло

— Ну, гаразд. На тиждень... (*В люстро.*) Все одно я скоро скажу... Прощай, Мазайло! Здрастуй...

8

В цей момент підвищений, радісний голос Мокіїв:

— ...Мазайло-Квач, наприклад.

Вирвався з рипом дверей. Мокій вийшов з Улею. Не помітивши навіть батька, переконував далі, агітував Улю:

— Мазайло-Квач, Улю! Це ж таке оригінальне, демократичне, живе прізвище. Це ж зовсім не те, як якесь заяложене, солодко-міщанське: Аренський, Ленський, Юрій Милославський... Взагалі українські прізвища оригінальні, змістовні, колоритні... Рубенсівські — от! Убийвок, наприклад, Стокоз, Семиволос, Загнибога. Загнибога! Прекрасне прізвище, Улю! Антирелігійне! Це ж не те, що Богоявлєнський, Архангельський, Спасов. А німецькі хіба не такі, як українські: Вассерман — вода-чоловік, Вольф — вовк. А французыкі: Лекок — півень.

Уля обернулася до Рини:

— Ми йдемо в кіно!

ДРУГА ДІЯ

1

Два дні згодом Рина допитувала в Улі (перед люстром):

— Ну, як же ти не знаєш, ой, Улю. Ти ж з ним в кіно ходила?

— Вчора і завчора.

- Зельтерську воду пила з ним, ти кажеш?
- Навіть із сиропом...
- Печення він тобі купував?
- Аж п'ять, Рино!
- До самого дому провів?
- До воріт. Ще й постояв трохи.
- І ти не знаєш, як він, — закохався чи?..

*В Улі аж рум'янець спахнув.
Перебила Рину рухом-словом:*

- Стривай, Ринко!

Рина вичікувальним голосом:

- Ну?
- Стривай, я скажу... Як пили ми після кіно воду, я на нього глянула, отак... Він на мене — отак. Сказав, що по-українському «зрачки» «чоловічками» звуться.
- Ну?
- Тоді, як ішли додому, я, ти знаєш, спотикнулась, а він — хоч би тобі що. Тільки спитавсь, чи не читала я думи про втечу трьох братів? Там, каже, є такі слова: «свої білі ніжки на сире коріння, на біле каміння спотикає». От, каже, де збереглася українська мова.
- Ну?
- Тоді, як повела я його через сквер (*це той, де, знаєш, завжди сидять і цілується*), він сказав: як-то прекрасно оповіла українська мова кохання: я покрию, каже, свого милого слідочок, щоб вітер не звіяв, пташки не склювали...
- Ну?
- А як вела його повз тих, що, знаєш, уже лежали, він сказав, як українська мова до того ще й дуже економна та стисла: одна рука в голівоньку, каже, а друга — обняти...
- Ну?
- А біля воріт, як уже розставатися, сказав він мені: ваше прізвище Розсоха — знаєте, що таке «розсоха»? Показав на небо — он Чумацький Шлях, каже, в розсохах є чотири зірки — то криниця, далі три зірки — то дівка пішла з відрами, в розсохах, каже... А тоді подивився мені в очі глибоко-глибоко...
- Ну? Ну?

Уля зітхнула:

- Попрощався і пішов... Ти не скажеш, Рино, як він — чи хоч трохи закохався, чи...

Рина

- Та я тебе про це питаю, Улько, тебе... Ой яка ж ти дурна, розумієш?

Уля

— Коли я дурна, а ти розумна, то скажи мені, що б ти сказала, коли б ти була я, а я — ти, себто коли б він тебе отак проводжав?

— Що я б сказала?

— Так.

— Коли б я була ти, а ти — я?

— Так.

Рина осіклась, поморщила лоба.

А Уля як Уля — зраділа:

— Ага! Ага!.. І ти б не знала, що сказати, Рино!

Рина

— Ну да ж! Бо коли б я була ти, то теж була б дурна.

Уля образилась:

— Як так, то тебе більше не питатиму, і ти мене не питай...

Рина

— Улюнню, ти не дурна! Золотко, не сердься... Бо й я не знаю... Тільки знаєш що? Мені здається...

Уля

— Ну?

Рина

— Він, кажеш, заглянув тобі в вічі, як пили зельтерську?

— Так.

— І біля воріт, як розставались?

— Глибоко заглянув...

— Мені здається, що він закохався.

Уля в люстро:

— Що ти кажеш, Рино?

Рина

— От на! Принаймні закохується. Тільки ти, Бога ради, поспіши, Улюнню, прискор цей процес, розумієш? Треба, щоб він взагалі не вкраїнською мовою мріяв, а тобою, золотко, твоїми очима, губами, бюстом тощо... Ну зроби так, Улю, ну що тобі стоїть?

Уля

— І зробила б, може, та коли ж він чудний такий. Ну чим ти на нього вдієш? Коли навпаки — він на тебе словами отими тощо... аж пахне.

Рина

— Він на тебе словами, віршами, ідеологією, а ти на нього базою, розумієш? Базою... Тим-то і поклалась я на тебе, Улько, що ти маєш такі очі, губи, взагалі прекрасну базу маєш. Крім того, мене ти слухатимеш, моєї поради. Так, Улюню, так?

*Уля випнулась уся. Зітхнула.
Мовчки поцілуvala Рину.*

Рина

— Так!.. Добре, серце, що ти сьогодні наділа більш прозористі панчохи, розумієш? За новою модою. До того ж вони й на колір кращі — якісь манливі, теплі... Чудесно!

Уля перед люстром:

— Що ти кажеш?

Рина

— Чудесно, кажу, і кличу Мокія...

Уля, звичайно, за серце, до люстра:

— Рино, хвилинку!..

*Та Рина вже без уваги на те. Пішла, покликала Мокія:
«Моко! Тебе на хвилинку просить Уля...» Сама вийшла.*

2

*Увійшов Мокій. Певно, читав, бо з книжкою,
олівцем і сантиметром у руках:*

— Гм... це ви?

Уля

— Я... по книжку... А ви думали хто?

Мокій

— Думав, що це... ви.

В Улі забриніло в грудях:

— Серйозно?.. А я по книжку до вас.

— По яку?

Уля трошки розгубилась:

— По яку? Взагалі по українську книжку.

У Мокія забриніло в грудях:

— Серйозно? Дуже приємно. Радію вам, Улю.

— Серйозно?

— Серйозно. Якої ж вам книжки дати? З поезії? З прози?
З наукових, соціально-економічних?

— Котру можна буде.

— Вибираєте.

— Ну, дайте... яку ви хочете.

Мокій зворушене:

— Та я б хотів, щоб ви всі їх перечитали, Улю!

— А це у вас яка?

— Це?.. Це книжка з української етнографії та антропології.

Уля вже не знала, що далі казати, та:

— Серйозно?

Мокій

— Подивіться.

Уля подивилась:

— Гарна книжка — в палітурках і, здається, з золотим обрєзом...

Мокій

— А знаєте, як по-українському сказати: з золотим обрєзом?

— Ану, як?

Мокій піднесено:

— Книжка з золотими берегами. Правда, прекрасно?

— Надзвичайно!

— А то ішче можна сказати про матерію, що вона з берегами. Фартух дорогий — золоті береги.

Уля щиро:

— Прекрасно!

Мокій зраділо:

— Серйозно?

Уля цілком щиро:

— Надзвичайно! Фартух дорогий, золоті береги... А скажіть, як буде по-українському «чулки з рожової каемкою»? Отакі, як у мене. Ось...

Хотіла показати, та засоромилася.

Похилилася. Мокій того майже не помітив.

Ще більш піднесено:

— Панчохи з рожевими бережками.

Уля

— Надзвичайно!

Мокій ще більше запалився:

— А то ще кажуть: миска з крутими берегами..Або пустився берега чоловік, по-русському — на проізвол судьби. Або, нарешті, кажуть, берега дати... Наприклад, треба українській неписьменності берега дати! Ах, Улю. Як ще ми погано знаємо українську мову. Кажемо, наприклад: потяг іде третьою швидкістю, а треба — поїзд третім погоном іде. Погін, а не швидкість. А яка ж вона поетична, милозвучна, що вже багата... Та ось вам на одне слово «говорити» аж цілих тридцять нюансових: говорити, казати, мовити, балакати, гомоніти, гуторити, повідати, торочити, точити, базікати, цвенькати, бубоніти, лепетати, жебоніти, верзти, плести, герготати, бурмотати, патякати, варнякати, пасталакати, хамаркати, мимрити, цокотіти...

Вже втретє дзвонив у сінях дзвоник, коли Мокій та Уля почули. Пішла одчинити Уля.

3

Вернулась і з нею увійшла суха, потерта якась дама в довоєнному вбранні.

Дама до Улі:

— Я Баронова-Козино. Ваш пapa найняв мене показати йому кілька лекцій з правильних проізношенній.

Уля

— Мій пapa? У мене нема папи: він помер.

Баронова-Козино

— Помер? Ах, Боже мій, яке нещастя! І це так несподівано, раптом... Боже мій. Ще завчора він найняв мене і дуже просив прийти на першу лекцію сьогодні.

Уля

— Мій пapa вже три роки тому як помер... То, мабуть, був не мій пapa.

Баронова-Козино

— Вибачте, я, певно, не туди потрапила, хоча адресу добре запам'ятала. (*Забурмотіла розгублено.*) Холодна Гора, ...ська вулиця, № 27, на воротях напис: «У дворі злі собаки», — та

собак, казав ваш папа, нема. І справді нема. Квартира Зама... Майза... Ах, Боже мій, чудне таке прізвище...

Мокій

— Może, Mazaila?

Баронова - Козино

— Так! Mazaila! Він ще казав, що не треба запам'ятовувати прізвища, бо не сьогодні-завтра має змінити його у загсі на інше...

Мокій аж потемнів:

— Мій папа?.. Прізвище?..

Баронова - Козино

— А ви його син?.. Вибачте, не знала. (*До Мокія з підлесливим просміхом.*) Хоч ви похожий на вашого папу. Боже, як похожий... Скажіть — змінили вам прізвище? Папа ваш так турбувався... Воно справді якесь чудне. Либонь, малоросійське?

Мокій глухим, здушеним голосом:

— Однині... (*розкашлявся*) у мене папи нема!

Баронова - Козино

— Як? Ви сказали...

Мокій з натиском:

— Нема, кажу! Нема!..

Баронова - Козино

— Ах, Боже мій! Знов, виходить, я не туди потрапила... Як же так? (*Забурмотіла розгублено.*) Холодна Гора, ...ськая вулиця, № 27, «У дворі злі собаки», квартира...

4

Увійшов Mazailo. Кинувся до Козино:

— Жду вас, жду!

Баронова - Козино

— Вибачте, вийшло таке непорозуміння. Сказали — вас нема, що ви вмерли...

Mazailo показав на двері. Не зводячи очей з Мокія, вклонився ще раз Бароновій:

— Так, так... Заходьте. Мокію! Я матиму з мадам Бароновою-Козино ділову розмову. Мені потрібна ця кімната...

Баронова-Козино

— І я вже була повірила, що ви вмерли...

*Мазайло до Баронової,
але вся його увага на Мокієві:*

— Дуже приємно... (*До Мокія.*) Розумієш?.. (*До Баронової, ще раз вклонившись.*) Вибачте. Заходьте...

Баронова-Козино заспокоєно і задоволено:

— Мерсі!

*Вийшли. Мокій, ввесь час свердливши
батька очима, зірвався з місця. Заходив:*

— Ні! Ні!.. Не дам! Не дозволю! І жодної лекції правильних проізношеній! (*Помітив Улю біля люстра і раптомув увесь засвітився, сповнився якоюсь ідеєю.*) Так... Бачите тепер, Улю, який я самотній?

Уля

— Серйозно?

— Серйозно, Улю. Рідня — а нема до кого слова промовити, тим паче українського. Слухати не хочу. (*До дверей.*) Так ні! Буду на зло, на досаду декламувати українське слово. (*До Улі.*) Не розуміють його краси, а з моєї самотності сміються. Отак і живу, самотію, як місяць над глухим степом, як верства в хуртовину. (*До дверей.*) Буду співати, кричати під дверима отут, буду танцювати, свистіти!.. (*До Улі.*) Як одлюдник в пустелі, як копійка у старця, як мізинець у каліки, як...

Уля захвилювалась:

— Серйозно?

Мокій

— Серйозно! Скоро вже і я скажу за словом поетовим: «Сиди один в холодній хаті, нема з ким тихо розмовляти, ані порадитись. Нема, анікогісінько нема...» А як хочеться знайти собі такого друга, теплого, широго, щоб до нього можна було промовитись словом з Грінченкового словника та й з власного серця...

Уля вже никла жалощами:

— А як буде у вас подруга, щира й тепла... Навіть гаряча...

Мокій

— Ах, Улю! Мені вже давно хотілося вам сказати...

Уля трепетно:

— Що?

Мокій

— Ще тоді хотілося сказати, як пили ви зельтерську воду, як дивились на зоряну криницю, на дівку з відрами...

Уля

— Що?

Мокій

— Хотілося сказати, а тепер ще охотніше скажу: Улю! Да-вайте я вас українізую!

Уля мало не впала, одскочила:

— Он ви що! Не хочу!

Мокій у наступ:

— Улю! Ви ж українка!

— Боронь Боже! Я не українка!

— Українка!

— А нізащо! *Hi! Hi!*

— У вас прізвище українське — Розсоха!

— *Hi!*

— Та що там прізвище — у вас очі українські, губи, стан!..

Уля, спинившись:

— Очі?..

Мокій переконливо:

— Так! Очі, кажу, губи, стан, все українське. Не вірите? Не вірите, Улю? Я вам зараз доведу... Не я, а наука, оця книжка, Улю, антропологія вам доведе, що ви справді українка... (*Перегорнувши кілька аркушів, почав вичитувати.*) Ось: українці здебільшого високого зросту, стрункі... (*Глянув на Улю.*) А ви хіба не струнка? Широкі в плечах (ну, це про мужчин), довгононгі... (*До Улі.*) Нема гірш, як коротконога жінка! (*Уля неспокійно подивилася на свої.*) *Hi*, у вас українські, Улю... (*З книжки.*) З дуже напігментованою шкірою, себто смугляві, пишноволосі або кучеряві... (*Подивився на Улю.*) А ви не ймете віри. (*З книжки.*) Круглоголові, довгобразі, високо- та широколобі, темноокі, прямоносі, рот помірний, невеликі вуха... (*Подивився на Улю.*) Як про вас писано...

Уля розтанула:

— Що ви кажете?

A сама непомітно в люстро.

Мокій

— Ще не ймете віри? Так ось! Брахіцефальності пересічний індекс, себто короткоголовість, у поляків — 82,1, у росіян — 82,3, в українців — 83,2, у білорусів — 85,1... (*Обміряв Улю голову.*) У мене, міряв, 83,5, у вас — 83,1 — український індекс.

Уля серйозно:

— Серйозно?

Мокій

— Науково-серйозно. (*З книжки.*) Разом з тим, що стрункі та широкоплечі, вони ще грудnistі. Пересічний обсяг в грудях, як на довжину тіла — 55,04, у росіян — 55,18, у білорусів...

Уля

— А скільки у мене?

Мокій взявся міряти:

— У вас... Гм... (*Доторкнувся до грудей.*) Вибачте... У вас тут теж український індекс...

Уля вдячно заглянула в книжку:

— Скажіть, а про родимки тут пишеться! У мене ось родимка на шиї... і ще одна є...

Мокій

— Не дочитав ще... Прізвище українське, індекси українські, очі, рот, стан, все чисто українське. Тепер ви вірите, Улю?

Уля

— Вірю.

Мокій

— Отже, дозвольте мені вас українізувати, Улю!

Уля тихо:

— Українізуйте, Моко.

Мокій, уявши Улю за руку:

— Ой, Улю, вивчивши мову, ви станете... Що там українкою. Ви станете... більш культурною, корисною громадянкою, от вам клянусь! Ви станете близче до робітників, до селян та й до мене, а я до вас, от... (*Безпорадно замахав руками.*) Над мовою нашою бринять тепер такі червоні надії, як прапори, як майові світанки. З чудесної гори СРСР її далеко

буде чути. По всіх світах буде чути!.. Та от я прочитаю вам зразок народної пісні. Ви ще не чули такої...

Уля

— Серйозно?

5

Увійшла Мазайлиха з якоюсь химерною електричною мухобійкою в руках. Почала ляскати на мух. Поляскавши, вийшла.

6

*Мазайло увів Баронову-Козино.
Зачинив Мокієві двері. Тоді до Баронової:*

— Навіть мух я наказав вибити електричною мухобійкою власного винаходу, щоб навіть мухи нам не заважали. Починайте, будь ласка!

Баронова-Козино захвилювалась:

— Починати?.. Ах, Боже мій, — починати... Може, ви почнете?

Мазайло теж захвилювався:

— Hi! Hi! Я тепер не можу, ви — моя вчителька. Починайте ви!

Баронова-Козино ще гірш захвилювалась:

— За десять років я так одвикла од цього діла, що... Я вся хвилююсь і не можу почати. Не можу! Ах, Боже мій, ну, як його почати, як?.. Мені, старій гімназіяльній вчительці...

Мазайло захвилювався:

— Починайте так, як ви починали колись, молодою... У хлопчачій чи в дівочій гімназії працювали?

Баронова-Козино

— В дівочій, відомства імператриці Марії Теодоровни. Боже мій! Тоді ми всі починали молитвою. Пам'ятаєте молитву перед навчанням?

Мазайло

— Молитву?.. Страйвайте! Так-так! У нас в городському вчилищі молитву співали... Так-так, всі хором. А хто спізнявся, той після лекції ще дві години в класі сидів — «без обєда» називалось...

Баронова - Козино

— І в нас у гімназії співали. Прекрасно співали. Пам'ятаю слова...

*Мокій, причинивши двері,
залискав електричною мухобійкою.*

Баронова - Козино

— Ах, Боже мій! Невже забула? За десять років. Не може бути... Молитва перед навчанням... Невже забула?

Мазайло

— Молитва перед навчанням. Невже забув?.. Ах, Господи!.. Преблагій Господі!..

*Баронова - Козино згадала.
Очі засяяли, голос сам заспівав:*

— Преблагій Господі, нізпошлі нам благодать...

*Мазайло, зрадівши, що згадалось,
підхопив на весь голос:*

— ...Духа твоего свято-о...

*Баронова - Козино крізь сльози,
з просміхом у голосі поправила:*

— Святаго...

*Мокій, причинивши двері, засвистів.
Проте Баронова і Мазайло
доспівали разом:*

— ...дарствующого і укрепляющого наші душевніє сі-і-ли...
даби вінімая пре-по-да-ва-є-мо-му уче-е-нію, врослі ми тєбє,
нашому создателю, во сла-а-ву, родітелям же нашім на уте-
шеніє, церкві і отечеству на по-о-льзу.

*Баронова - Козино на такий голос,
як колись казали в класі після молитви:*

— Садітесь!

*Мазайло сів.
Баронова - Козино утерла сльози:*

— Як вам здається, чи не заспівають ще цієї молитви по
школах?

Мазайло сумно:

— Навряд.

*Баронова-Козино,
розгорнувши стару читанку:*

— А я ще пожду. Жду! Жду-у! (*На такий голос, як колись учила.*) Розгорніть, будь ласка, книжку на сторінці сорок сьомій... (*Дала Мазайлові книжку і методично ждала, поки він шукав сорок сьому сторінку.*) Знайшли сторінку сорок сьому?

*Мазайл о глухуватим,
як колись у школі, голосом:*

— Знайшли.

Баронова-Козино

— Читайте вірш «Сенокос». Читайте голосно, виразно, вимовляючи кожне слово.

*Мазайл о, обсмикуючись, як колись
обсмикувався в школі перед тим,
як здавати урок, голосно й виразно:*

— Пахнет сеном над лугами...

Баронова-Козино трошки захвилювалась:

— Прононс! Прононс! Не над лу-гами, а над лутамі. Не га, а га...

Мазайл о

— Над лу-гами...
— Над луга-га!
— Над луга-га!
— Га!
— Га!

*Баронова-Козино аж вух своїх
торкнулася пальцем:*

— Ах, Боже мій! Та в руській мові звука «г» майже немає, а є «г». Звук «г» трапляється лише в слові «Бог», та й то вимовляється...

Мазайл о раптом у розpac вдався:

— Знаю! Оце саме «ге» і є моє лихо віковічне. Прокляття, якесь кайнове тавро, що по ньому мене впізнаватимуть навіть тоді, коли я возговорю не те що чистою руською, а небесною, ангельською мовою.

Баронова-Козино

— Не хвилуйтесь, милий! В одчай не вдавайтесь!

Мазайло

— О, як не хвилюватися, як, коли оце саме «ге» увесь вік мене пекло і кар'єру поламало... Я вам скажу... Ще молодим... Губернатора дочь oddaля закохалася мною. Просилася, молилася: познайомте мене, познайомте. Казали: не дворянин, якийсь там регистратор... Познайомте мене, познайомте! Покликали мене туди — як на Аполлона, на мене дивилася. Почувши ж з уст моїх «ге»... «ге» — одвернулась, скривилася.

Баронова-Козино

— Я її розумію.

— А мене?

— І вас тепер розумію.

Мазайло

— О, скільки я вже сам пробував у розмові казати... «кте».

Баронова-Козино

— «Кгє»?

Мазайло

— Не міг і не можу, навряд щоб і ви навчили мене...

Баронова-Козино захвилювалась:

— Ах, Боже мій. Та це ж єдиний тепер мій заробіток — «ге»... Самим «ге» я тепер і живу. Постарайтесь, голубчику, ну, скажіть ще раз: над лугами. Над лу-гамі.

Мазайло

— Над лукгами. Над лугами.

— Гамі.

— Гами.

— Га.

— Га.

Баронова-Козино до вух, Мазайло до серця — та разом:

— Ху-у-у!

Мокій одчинив двері. Тоді голосно до Улі:

— Прочитайте, Улю (розгорнув книжку і показав де), оцю народну пісню. Читайте голосно, виразно і тільки так, як у книжці написано.

Уля, хвилюючись, напружено:

— Брат і сестра. Під гарою над криницею...

Мокій

— Не під гарою, а під горою. Там написано: під горою.
Читайте, будь ласка, як написано.

Уля

- Під гарою...
- Під горою, го!
- Під горою, го!
- Го!
- Го!

— Де ж там, Улю, «го», коли в книжці «го» стоїть. Взагалі в українській мові рідко коли звук «ге» подибуємо, хіба в таких словах, як (*на батьків бік голосно*) гуля, гава, гирлига, а то скрізь кажемо «ге».

Баронова-Козино раптом стрепенулась:

— Страйвайте, страйвайте! Я знайшла секрета, як вас навчити. Боже мій, знайшла... Ось як: читайте, і де «ге» стоїть, там вимовляйте ка, к.

Мазайло несміливо:

- Ка, ки...

Баронова-Козино

- Так! Читайте!

Мазайло

- Пахнет сеном над лу-ками...

Баронова-Козино

- Так! Так!

Мазайло сміливіш:

- Песньой...
- Песней.
- Песней душу веселя, баби з к-раблями рядамі...

Баронова-Козино рівним методичним голосом:

- Не з граблямі, а з грап-лямі.

Мазайло старанно, аж жили напнулись:

- З краб-лямі...

Баронова-Козино

— Та ні! У вас тепер не «ге», не «кте»... Треба казати не з граблямі, а з граплямі, с... Окрім цього, в руській мові там, де звук «б» не акцентовано, треба його вимовляти як «п»: с грап-п-лямі...

Мазайло обережно, як по камінцях через воду:

- С крап-лями...
- Mi.
- С к-крап-ля-мі рядамі.
- Так!

Мазайло сміливіш:

— Ходять, сено шевеля. Там сухое убирають мужічкі є-ко круком.

Баронова-Козино

- Не єко, а єво!

Мазайло

- Як? Та тут же стойть буква «ги», себто «к», а не «в».

Баронова-Козино

— В інтелігентній мові вимовляють «єво», а не «єго» і не «є-хо».

Мокій стрепенувся. Аж підскочив. До Улі:

— Страйайте! Я теж знайшов секрет, як вас навчити. Знайшов! Ось як: читаючи, вимовляйте «г» як «х». Ну, Улю!

Уля

- Під хорою...

Мокій

- Приблизно так.

Уля сміливіш:

- Під хорою над криницею...

Мокій

— Улю, як у книжці написано. Над криницею, цею «е»...
(Раптом.) Скажіть, Улю, паляниця!

Уля

- Паляниця.

Мокій

— Так! Вірно! Раз паляниця у вас вийшла, це знак того, що скоро навчитеся мови.

Уля

- Серйозно?
- Серйозно.

*Баронова - Козино
до знервованого Мазайла:*

— А що таке паляниця?

Мокій голосно:

— Український білий хліб.

Баронова - Козино

— А я й досі не знала.

Мокій

— Отож і горе, що їсте, а не знаєте... Читайте, Улю, далі.

Мазайло демонстративно перебив:

— Єво кру-ком на воз віlamі кідают, воз растъют, растъют,
как дом. В ожиданы...

Баронова - Козино

— В ажіданы.

— Ва-жіданы конь убо-кій точно вкопаний сто... стаїть:
уші врозь, дукою нокі і как будто стоя спіт.

Баронова - Козино

— Так!

Мазайло голосніш:

— Тольки Жучка...

Баронова - Козино

— Толька Жучка...

Мазайло про себе:

— Ага! Це значить жучку звать Толя, Толька... (*Голосно.*)
Толька жучка удалая в рихлом сене, как в валнах...

Баронова - Козино

— Прекрасно!

Мазайло, Баронова разом, натхненно:

— То взлетая, то ниряя, скачет, лая впопихах.

*У Баронової-Козино чути «впад'хах»,
у Мазайла — «упопихах».*

Баронова - Козино

— Ну от! Прекрасно!

Мазайл зворушені глибокодумно:

— Господи, то єсть преблагій Господи! У такому, сказати, маленькому віршикові і така сила правільних проізношенні!

Баронова-Козино

— Запишіть їх — далі ще більше буде!

Мазайл побожно:

— Запишу собі на папері і на серці...

Сів писати, шепочучи, немов молитву:

— Замість г — к, замість к — в, б — п, о — а...

Мокій до Улі:

— Читайте далі.

Уля

— Під хорою над криницею хорювали брат з сестрицею...

Мокій

— Так.

Уля голосніш:

— Хорювали, обнімалися — слізоньками умивалися. Ходім, сестро, хо-горою...

Мокій

— Так.

Уля голосніш і вільніш:

— Скинемось травою. Ходім, сестро, ще й степами — розвіємось цвітами...

*Мокій, як диригент, що почув фальшиву ноту,
замахав благально руками:*

— М'якше! М'якше! Цвітами...

Уля м'яко:

— Цвітами.

Мокій

— Прекрасно.

Уля зворушені:

— Розсіємось цвітами... Будуть люди квіти рвати та нас будуть споминати... (*Крізь слози.*) Оце, скажуть, та травиця, що брат рідний та... (*заплакала*) сестриця...

Мокій

— От вам і маєш. Та чого ви, Улю? Чого?

Уля плачу:

— Дуже жалісно. Таке маленьке і яке ж жалісне...

Мокій, сякаючись:

— Ну, заспокойтесь, Улю, заспокойтесь... Скажіть... п'ятниця...

Уля покірливо:

— П'ятниця...

*Баронова - Козино до знервованого
й збентеженого вкрай Мазайла:*

— Ах, Боже мій! Що це таке?

Мазайл о звівся, як дракон:

— Ха-ха-ха! Це по-їхньому зветься українізація!

Грякнувши щосили дверима, зачинив їх.

Уля здригнулася, скочила, зблідла.

— Ой, що це таке?

Мокій, скопивши ручку з пером в одну руку:

— Ха-ха! Зачиняють двері. Це ж русифікація!

Другою мало не зірвав — розчинив знов двері.

Став. Важко нависла передгрозова тиша.

Мазайл о, ледве стримуючись, до Баронової-Козино:

— З об'єктивних причин доведеться припинити нашу лекцію, одклавши її на завтра. А зараз попрошу вас лише перевірити, чи так я записав (*почав і заплутався, бо вся його увага на Мокієви*). Замість к — г, замість г — в, п — б... Наприклад... Наприклад... (*У нестямі.*) Бахнуть сеном єво над лувами?

Баронова - Козино

— Ні! Ні! Не треба! Себто треба не так! Я краще сама запишу вам, сама... (*Почала, теж заплуталась.*) Замість г — г, замість к — х, б — п... Ах, боже мій, п — б... наприклад... (*У нестямі.*) Граблями єво на воз віlamі кідайте!..

Тим часом Мокій до Улі:

— Завтра, Улю, відбудеться друга наша лекція. При одчинених дверях. А зараз запишіть, будь ласка, запишіть. Замість г — г, наприклад (*наливаючись гнівом*), під горою, над криницею... (*У нестямі.*) У криницю його! У криницю!..

Убігли мати й Рина. Мазайло до Мокія:

— Це мене?

Мокій до батька:

— Тільки тебе.

— У криницю?

— З новим прізвищем!

— З новим прізвищем?

— З новим прізвищем! У криницю!

Мати до Рини:

— Чуєш?.. (*Трагічно.*) Боже мій, почалась катастрофа! Катастрофа! Що робити? (*Почувши дзвінка в сінях.*) Підождіть! Страйвайте! Хтось прийшов!..

Побігли в розпачі у коридор.

Тим часом Мокій до батька:

— Ти справді серйозно міняєш наше прізвище?

Мазайло

— Я справді серйозно міняю наше прізвище.

Мокій вдруге:

— Ти... наше прізвище міняєш справді, серйозно?

Мазайло

— Я наше прізвище міняю справді, серйозно.

— Наше прізвище?

— Наше прізвище.

— Ти?

— Я.

— Мазайло?

Мазайло

— Я вже не Мазайло.

Мокій

— Ти вже не Мазайло? Дак хто ж ти тепер? Хто?

Мазайло

— Я? Я тепер поки що ніхто, але я буду...

Рина з дверей голосно, радісно:

— Тьотя приїхала! Тьотя Мотя приїхала!

Мати назустріч:

— Слава Богу! Слава Богу! Спасителька наша приїхала...

8

Рина, мабуть, вже поінформувала тьотю про все, бо в дверях тільки доказувала:

— ...А Мока якось довідався, ви розумієте?! І вже почалась катастрофа, ви розумієте, тьотю? Почалася...

Тьотя

— Я розумію... Я так і знала, але... але дозвольте спитати...

Мазайло поцілував тьоті руки:

— Пахнет сеном над лу-камі... Ви розумієте? Сьогодні почав. Сьогодні я сприймав першу лекцію... Як до причастя підходив... І от (*на Мокія*) він! Він!..

Тьотя поцілувала Мазайла тричі в лоб:

— Я розумію. Розумію. Я тільки так і в'являла собі, але...

Мазайло показав на Баронову-Козино:

— Баронова-Козино. Учителька правильних проізношенній...

Тьотя привіталася:

— Ах, я так і знала, але...

Рина на Улю:

— Моя подруга — Уля Розсохина.

Тьотя

— Ах, розумію, але...

Мазайлиха до Мокія:

— Моко! Іди ж привітайся з тіткою. Ну?

Мокій мовчи привітався.

Мати

— Отакий, як бачиш, Мотенько!

Тьотя

— Я бачу, я розумію, але що у вас на вокзалі робиться?

Аж скрикнула тьотя, та таким голосом, що всі, навіть і Мокій, затривожилися. Мати з переляку перепитала:

— А що?

Тъотя

— І ви отут сидите і не знаєте?

Мазайло

— Та що таке?

Тъотя

— Не знаєте, що там робиться? Не знаєте, що там написано?

Майже всі разом:

— Ні...

Тъотя

— Не бачили, не читали? «Харків» — написано. Тільки що під'їхали до вокзалу, дивлюсь — отакими великими літерами: «Харків». Дивлюсь — не «Харьков», а «Харків»! Нашо, питаюсь, навіщо ви нам іспортілі город?

Мазайло

— А-а. Так про це ви спітайте ось у кого (*на Мокія*). Він знає.

Тъотя до Мокія:

— Та-ак?.. Навіщо?

Мокій

— Ах, тъотю! За нього тільки що взялись, щоб виправити, а ви вже питаетесь — навіщо?

Мазайло

— Чули? (*До Мокія іронічно.*) То, може, ти й за наше прізвище візьмешся, щоб виправити?

Мокій

— Не може, а треба! Діда нашого було прізвище Мазайло-Квач — отож треба додати...

Мазайло за серце як навіжений. Мати зойкнула.

Баронова-Козино пальцями до вух — здригнула.

Тъотя до Мокія:

— Моко! Моко! Моко!.. Ти справді за те, щоб був не «Харьков», а «Харків»?

Мокій

— Так!

Тъотя

— І ти справді за... (*бридливо*) за Квача?

*Баронова-Козино знову пальцями до вух,
знов здригнула. Мокій, побачивши все це:*

— Так! За Квача! За три Квача! За сто Квачів! За мільйон
Квачів!

Баронова-Козино мало не знепритомніла.

Мокій вибіг у свою комірку.

Тоді в сі, крім Улі, до тьоті:

— Ну, що тепер з ним робити? Що?

— Ах, Боже мій, що?

Мати

— Może, проклясти?

Мазайло

— Убити, кажу?

Рина

— Оженити?

А тьотя ходила Наполеоном і думала.

Мати сіла і заплакала:

— І в кого він такий удався? У кого? Здається ж, і батько,
і я всякого малоросійського слова уникали...

Рина

— Ти ж казала, що він у дядька Тараса вдався.

Мати

— Ой, хоч не згадуй. Не дай Бог, оце трапився б ще він...

Задзвонив дзвоник. Вийшла Рина.

Вернулась бліда, перелякані:

— Дядько Тарас приїхав...

Мати і Мазайло з жахом:

— Що?

— Не пускай його! Скажи — нас нема!.. Нас арештовано!

9

Дядько Тарас на дверях:

— А де у вас тут витерти ноги?

Всім як заціпило.

Тарас

— Чи, може, й ви мене не розумієте, як ті у трамваї... Тільки й слави, що на вокзалі «Харків» написано, а спитаєшся по-нашому, всяке на тебе очі дере... Всяке тобі штокає, какає, — приступу немає. Здрастуйте, чи що!

ТРЕТЬЯ ДІЯ

1

Третього дня Рина зустріла Улю на порозі:

— Ой, Улю! Ой, тільки, Улю!.. Настає вирішальний момент! Вирішальний, ти розумієш? Зараз у нас буде дискусія — чи міняти прізвище, чи ні. Тьотя Мотя викликала Моку на дискусію.

Уля до люстра, як жадобна до води:

— Що ти кажеш?

Рина то до Мокієвих дверей, то до Улі бігаючи:

— На дискусію, ти розумієш? А Мокій — не дурень — напросив ще комсомольців, ти розумієш? Що з цього вийде, не знаю. Мабуть, жах, жах і тільки жах. Добре хоч з дядьком посварився за стрічку, за якийсь там стиль, чи що, ти розумієш? Од самого ранку гризується.

Прислушались. Чути було Мокієвий голос: «Вузьколобий націоналізм! Шовінізм усе це!» Вигукував дядьків: «Не шовінізм, бельбасе, а наше рідне, українське!»

— Як у тебе з ним, Улько, питаю? Невже ще й досі не прикохала? Невже нічого не вийде? Невже тьотя Мотя правду каже, що тепер Мокія і взагалі мужчину лише політикою й можна обдурити?

Уля новим якимсь голосом:

— Нічого подібного! Ах, Рино!

Рина, зачувши цей голос:

— Що, Улюню, що?

— Що? Ти знаєш, як по-українському кажуть: ночью при звездах не спітся?

— Ну?

— Зорію. Правда, прекрасно звучить?

Рина

— Це ж ти до чого?.. Та невже ти... Невже ти, Улько, замість закохати Мокія, та сама ним, ідійотко, закохалася?

Уля зашарилася:

— Ні, ні...

— Як ні, коли ти сама кажеш, що вночі не спиш, зорієш уже, чи як там по-українському?..

— Та ні!

Рина

— Признавайся, Улько, щоб я по-дурному надій не пле-кала... Ти мені скажи, прикохаєш ти його, одвалиш од українських усяких дурниць, пригорнеш його на свій, себто на наш бік?.. Улю? Ти вчора з ним гуляла, ну, невже нічого не вийшло... Улюню! Ще раз молю і благаю! Благаю, Улько, розумієш? Уговтай Моку, ні, — власкав його, уlesti, укохай! Ну, коли так не береться — припусти його до себе близче, зовсім близько, припусти до всього, розумієш?

— Серйозно?

— Та бодай і серйозно!.. Тільки щоб не стала жінкою, а так... На межі його паси, на межі... Затумань йому голову, захмели, щоб як п'яній ходив!.. Щоб ідійотом ходив!

— А знаєш, Рино, жінка по-вкраїнському «дружиною» зветься?

— Ну?

— І знаєш, «дружина» — це краще, як «жінка» або «супруга», бо «жінка» — то означає «рождающая», «супруга» ж по-вкраїнському — «пара волів», а «дружина»... Ось послухай: рекомендую — моя дружина, або: моя ти дружинонько.

*Рина вже не знала, що й казати
на таке Улине безглаздя:*

— Ну, бачу я...

А Уля вже в захопленні:

— Або по-вкраїнському — одружитися з нею... Це ж не те, що «жениться на ней», розумієш, Ринусько! Одружитися з нею, чуєш? З нею... Тут чується зразу, що жінка рівноправно стоять поруч з чоловіком, це краще, як «жениться на ней», — ти чуєш? На ней, на...

Рина

— Дуреля ти. Чи одружиться хто з тобою, чи жениться на тобі — однаково будеш: не на і не поруч, а під, під, ідійотко! Та

це ти вже, я чую, од Моки набралася! Бачу, він тебе, а не ти, на такі фантазії навів. Чую — він тобі такого наказав, начитав...

Уля хотіла віправитись:

— Ні, Ринко, я вже сама про це вичитала...

Рина до неї:

— Са-ма?!

Уля од неї в другу кімнату. Побігли.

2

З Мокієвих дверей задом вийшов дядько Тарас:

— Нехай ми шовіністи, нехай... Проте ми расєйщины в нашій мові ніколи не заводили, а ви що робите? Що ви робите, га? Є своє слово «універсал», а ви «маніфеста» заводите, є слово УНР, а ви УСЕРЕР пишете? Га? Га?.. Рідне слово «пристрій» ви на «апарат» обернули, а забули, як у народній мові про це говориться? Що без пристрою і блохи не вб'єш, забули, а ви думаєте апаратом, га? По газетах читаю — слово «просорушка» за «шеретовку» править, і це така українізація, питаюсь, га? Самі ви ще не шеретовані, і мова ваша радянська нешеретована...

Мокій з дверей:

— Нашеретували, наварили просяно-пшеничної досить, аж солодом узялися. Засолодились, дя-дю. Годі! Не заважайте. Тепер треба її із заліза кувати. Із сталі стругати...

Дядько з дверей:

— З якої? Ви ж свою в «Югосталь» oddали!..

Мокій

— Шовінізм!

*Зачинивши двері, прибив дядькові носа.
Од такої несподіванки, од такої образи
дядько аж ногами затупав:*

— Га, питаюсь, га? (*Одійшов.*)

3

*Увійшли: тьотя Мотя в новому платті,
Мазайлиха, Рина, Уля.*

Дядько Тарас, не помітивши їх:

— Українізатори! А чого б головного командувателя війська України та Криму на головного отамана або й на гетьма-

на не перекласти? Хіба б не краще виходило? Здрастуйте, козаки! Здоров був, пане головний отамане або й гетьмане! (*Побачив тьотю Мотю, Мазайлиху й дівчат.*) Це я у його питуюсь. (*Іронічно.*) А чому б ще вам, кажу, нашого головного командувателя України та Криму на головного отамана або й на гетьмана не перевести? По-їхньому, бачте, краще виходило: здрастуйте, товариші козаки! Здоров, здоров, товаришу головний отамане!.. Чули таке?

Тьотя Мотя

— Та як вони сміють до наших козаків як до своїх товаришів звертатись?

Дядько

— А я ж про що кажу?

4

Увійшов Мазайлло. За ним Баронова - Козино.

Тьотя Мотя до Мазайла:

— Та ще й по-українському. Всі козаки говорили по-русському. Донські, кубанські, запорозькі. Тарас Бульба, наприклад...

Дядько Тарас витріщився:

— Хто?

Тьотя

— Тарас Бульба, Остап і Андрій — і я не знаю, як дозволив наш харківський Наркомос виступати їм і співати по-українському, та ще й де?.. У городській опері. Єто... Єто ж просто безобразіє!

*Дядько Тарас нарешті очувся,
аж захлинувся:*

— Тарас Бульба? Бульба Тарас? Остап? Андрій? Га?

Тьотя

— Що?

Дядько Тарас

— Говорили по-московському?

Тьотя холодно:

— Що з вами?

Дядько Тарас

— По-московському, га?

Тъотя

— А ви думали по-вашому, по-хохлацькому?

Дядько Тарас

— Тарас Бульба?.. Ніколи в світі! Тільки по-вкраїнському!
Чуєте? виключно по-вкраїнському...

Тъотя Мотя

— Єтого не может бить!

— Га?

— Єтого не может бить!

— Доводи?

— Доводи? Будь ласка, — доводи. Да єтого не может бить,
потому што єтого не может бить нікада.

*Задзвонив дзвоник. Рина затулила рукою
рота тіти, другою — дядькові:*

— Ой... Цс-с-с... Це комсомольці прийшли.

Тъотя з-під Рининої руки до дядька:

— Отак ви скоро скажете, що й Гоголь говорив, що й Гоголь ваш?..

Дядько

— Він не говорив, але він... боявся говорити. Він — наш.
(Пішли.)

5

*Увійшли комсомольці: один з текою, другий,
чубатий і міцний, з футбольним м'ячем і третій —
маленький, куценький, з газетою. Роздивились.*

Той, що з газетою

— Та-ак. Обставинки сuto міщанські.

Той, що з текою

— Чи варто й ув'язуватися?..

Той, що з м'ячем

— Парень просив — треба помогти...

Той, що з текою, подививсь у люстро.

Зробив серйозну міну:

— До того ж і темка: зміна прізвища! Та хай собі міняють
хоч на Арістотелів, нам що! Радвлада не забороняє! Навпаки,
потурає. Та й причинами не цікавиться ніколи.

*Той, що з м'ячем, постукотів пальцем
у лоб того, що з текою:*

— Аренський! Навіть Козьма Прутков сказав: дивись у коріння речей.

Той, що з газетою, теж постукотів:

— І собі в голову, коли що кажеш. Зміна прізвища у міщанина...

Той, що з м'ячем

— Це ознака здигнути в його ідеології — раз! І дізнатись про причини...

Той, що з газетою

— Нам буде корисно — два!

6

Увійшов Мокій:

— Невже прийшли? Спасибі!.. А я, бачте, заховавсь отут із своєю укрмовою... Сиджу сливе сам удень і вночі та перебираю, потужно вивчаю забуту й розбиту і все ж таки яку багату, прекрасну нашу мову! Кожне слово! Щоб не пропало, знаєте, щоб пригодилось воно на нове будування. Бо, знаєте, вивчивши мову так-сяк, нічого з неї прекрасного й цінного не складеш... От... Сідайте! Зараз почнемо (*пішов*).

Аренський

— Занадто захоплюється мовою.

— Боліє. Питання — чого?

Той, що з м'ячем

— А того, що ти не болієш нею. І тільки псуєш. Партія пише, пише — візьміться, хлоп'ята, за українську культуру, не бузіть з мовою, а ти що? Ще й досі «Комсомольця України» не передплатив. Парню треба помогти! Парня треба витягти!

7

*Увійшли: Мокій, тітка, дядько, Мазайло,
жінка, Баронова-Козино, Уля.*

— Так-от... Мої товариши комсомольці... Прийшли...

*Той, що з м'ячем, підморгнув своїм і, вдаривши
м'ячем об підлогу (Баронова здригнулась), почав:*

— На дискусію, чи що...

Виступила вперед тъотя Мотя:

— Просимо, товариші, молодії люди комсомольськїї, просимо сідати!.. Ах, я завжди казала, кажу і казатиму, що якби мені років десять скинути, я б сама вписалась у комсомол. Ух, і комсомолка б з мене вийшла! Ух! (*Повела плечем. Підскочила.*)

*Той, що з м'ячем, звернувся
до товариша з текою:*

— Чуєш, Аренський?

Тъотя

— Чудове прізвище!

Баронова-Козино

— Ідеальне!

*Мазайл побожно зітхнув,
тоді тихо до Рини, до жінки:*

— Чула? (*Побожно.*) Аренський!

*Той, що з м'ячем, і куценький, зачувши це,
порекомендувались, вмисне акцентуючи свої прізвища:*

— Тертика.

*Баронова-Козино здригнулась,
мов од електричного струму.*

Тъотя

— Як?

*Тертика, вдаривши м'ячем об підлогу,
і куценький виразно:*

— Іван Тертика.

Баронова-Козино здригнулась.

— Микита Губа.

*Баронова-Козино зблідла.
Дядько Тарас до Тертики:*

— Вибачте! Ви часом не з тих Тертик, що Максим Тертика...

Тертика

— Батько мій Максим...

— Був на Запорожжі курінним отаманом...

— І тепер на Запоріжжі, та тільки він робітник-металіст і отаманом не був...

— Та ні... Курінним отаманом Переяславського куреня славного Війська Запорозького низового на початку XVII століття.

— Не знаю.

Дядько Тарас

— Дуже жалко.

Тъотя зацокотїла каблучкою об графин:

— Не так давно я прочитала, щоб ви знали, товариші, одну дуже цікаву книжку. Я прочитала всю книжку, і в тій книжці прочитала буквально все, що було написане і надруковане в тій книжці. Буквально все. А найбільш я прочитала, щоб ви знали, таке глибокодумне місце: життя — то є все... I оце воно мені зараз чомусь згадалося: життя — то є все... Так! (*Трошки задумалась, покивала головою, зітхнула.*) Життя — то є все... Пропоную, товариші, обрати президію. (*Поспішаючись.*) Гадаю, годі буде одного предсідателя? Заперечень нема? Нема!.. Кого?

Рина, поспішаючись:

— Тъотю Мотю! Тъотю Мотю!

Мазайлі, поспішаючись:

— Просимо!

Баронова-Козино до тъотї, поспішаючись:

— Вас просимо!

Тъотя

— І просила ж я, ще вчора просила, щоб мене не вибрали. (*Поспішаючись.*) Життя — то є все. Заперечень нема? — Нема!.. Прошу до порядку! (*Зацокотїла каблучкою.*) Ну, громадяни, товариші, а краще й простіше — мої ви милі люди, руськії люди, їй-богу! Бо всі ми перш за все руськії люди... Давайте всі гуртом помиримо рідного сина з рідним батьком. По-милому, по-хорошому, їй-богу!..

Зачувши такі слова, Тертика і Губа скинулись очима, лукаво перемигнулись. Губа раптом запропонував:

— Тертику!

Баронова-Козино здригнулась.

Тъотя

— Що?

Губа

— Тертику на голову пропонуємо ми.

Баронова-Козино здригнулась.

Тьотя

— Дозвольте. Як це так... Адже ж на голову мене вже обрано... Принаймні заперечень не було. Ну, милії ви мої люди, невже ви не довіряєте, і кому?.. Мені, Мотроні Розторгуєвій, з Курська?..

Губа

— Просимо проголосувати!

Тьотя

— У вас-то, мої милі, пошана до руської людини, нарешті, до Курська єсть?

Губа

— Єсть! Та не всякому, хто з Курська, і честь!

Тертика прибив м'ячем.

Не всякий тьоті Моті...

Тьотя

— Будь ласка! Я зголосую... Хто за Тертику на голову, будь ласка... Один, два, три, чотири... (*Встромила гострі свої очиці в дядька Тараса.*) Ну?

Дядько Тарас

— Не з тих Тертик... Утримуюсь.

Уля, що весь час дивилась на Мокія, піднесла й собі за ним руку.

Рина до неї:

— Улько! Ти що?

Уля

— Ой... (*Tихо.*) Помилилась.

Тьотя

— Чотири! Хто за тьотю Мотю на голову? Один, два, три, чотири...

Дядько

— Хоч і є така приповідка: «Як єсть, то й пані старій честь», — проте утримуюсь.

Рина до Улі:

— Улько! Та ти що?

Уля піднесла руку.

Тъотя

— П'ять! Більшість!.. Будь ласка... Хотіла по-милому, по-хорошому, а тепер... (*Грізно зацокотіла каблучкою.*) Будь ласка, дискусія починається!.. Дискусія починається, і слово маєш ти, Моко!

Мокій

— Я?

— Ти. Будь ласка!..

— Чому я перший, а не ви або папа?.. Не я ж вас викликав на дискусію, а ви мене.

— Слово маєш ти!

— Та чому я?

Тъотя

— А тому, милий, що коли твій рідний папа заснував у власній квартирі своїм коштом, можна сказати і до газети написати, соцлістичеського лікнепа правильних проізношенній, ще й до того вигадав електричну мухобійку, то за таку прекрасну ініціативу, за такий масштаб, за те, що він прагне стати ну просто порядочним чоловіком, ти хотів його...

Мазайло не витримав:

— Утопити в криниці.

Тъотя

— У сепаратній криниці.

Мазайло

— З новим прізвищем.

Тъотя

— Із загсівським прізвищем.

Дядько про себе: «Попавсь у матню!»

Баронова - Козино

— І з руською хрестоматією Овчинникова.

Мокій спалахнув:

— Ага, так ви он що! Так ви он як! Гаразд!.. Забираю слово!

Мазайло

— Я забираю слово!

Обидва разом, немов шаблями:

— Я!

— Я!

— Ти?

— Ти?

Тъотя поцокотіла каблучкою:

— Я сказала — будь ласка, слово має Мокій.

Мокій

— Саме тепер, коли нам до живого треба, заснувавши в нас український лікнеп, перевести скоріш загальмовану, запізнену Холодну Гору на перший ступінь української грамотності, тоді на другий ступінь грамотності, потому негайно до інституту культури, щоб ми наздогнали, щоб ми перегнали стару європейську...

Губа підказав:

— Буржуазну...

Мокій

— Буржуазну культуру, щоб ми вийшли скоріш на висоті... Щоб ми вийшли на висоті... На висоті...

Дядько Тарас підказав:

— Національн...

Губа поправив:

— Інтернаціональ...

Тъотя додала:

— ...но-руської.

*Тертика міцно м'ячем,
аж Баронова-Козино ойкнула:*

— Інтернаціональної!

Мокій

— На висоті інтернаціональної культури — перший повстаєш проти цього ти, папо, засновуючи у нас на Холодній Горі замість українського лікнепу якогось інститутика старих класних дам, за програмою: на гаре гусі гагочуть, пад гарой сабакі гафкають, та вигадуючи електричну мухобійку, од якої не меншає у нас мух навіть і зимою...

Мазайло

— Дайте мені слова!.. Слова! Води!.. Води!..

Мазайлиха налила і дала йому води. Поки він пив, тьотя увірвала Мокієву промову. Задихано:

— Годі!.. Годі!.. І скажи нарешті, Моко, Моко, Моко, не-вже ти не руська людина?

Мокій

— Я — українець!

Тьотя

— Та українці — то не руські люди? Не руські, питаю? Не такі вони, як усі росіяни?

Мокій

— Вони такі росіяни, як росіяни — українці...

Тьотя

— Тоді я не розумію, що таке українці, хто вони такі: євреї, татари, вірмени?.. Будь ласка, скажіть мені, кого у вас називають українцями? Будь ласка...

Мазайло, випивши води:

— Українцями звуться ті, хто вчить нещасних службовців так званої української мови. Не малоруської і не тарасошевченківської, а української — і це наша малоросійська трагедія.

Тьотя

— Хто вони такі? Якої нації люди, питаю?

Мазайло

— Частина — наші малороси, себто руські...

Тьотя

— Ну?

Мазайло

— А частина, з'явіть собі, галичани, себто австріяки, що з ними ми воювалися 1914 року, подумайте тільки!

Тьотя

— Я так і знала, я так і знала, що тут діло нечисте... Так он вони хто, ваші українці! Тепера я розумію, що таке українська мова. Розумію! Австріяцька видумка, так?

Дядько Тарас

— Зрозуміла, слава тобі Господи, та, жаль тільки, задом... Та тому вже триста тридцять два роки, як написано першого слов'яно-русського словника... (*Розгорнув свою записну книжку.*) Ось я нарочито записав собі, бо я все таке собі записую... (*Надів окуляри.*) Ось... Поросята на базарі по руб. тридцять, а чботи в церобкоопі — двадцять сім карб... Ні, ось воно: найперший слов'яно-український словник 1596 року Лаврентія Зизанія-Тустановського: глаголю — мовлю, житница — клуня, заутренник — снідання, зижду — будую, злак — паша, месть — помста... А у вас тоді писаний словник був?.. Був — питаюсь?.. Дайте мені слова!

Мазайло

— Мені слово!

Мокій

— Мені, я ще не скінчив... Галичина — наша, українська земля, і галичани — наші брати українці, яких одірвали од нас, а нас од них...

Тъотя

— Слово даю Мині.

Мокій до батька:

— А твоя теорія, що українська мова є австріяцька видумка, була теорією російських жандармів і царського міністра Валуєва... Ти — валуєвський асистент, папо!

*Мазайло, взявши за серце
і заплюшивши очі, немов прислухаючись:*

— Нікому не вірю і не повірю, нікому в світі! Лише йому одному...

Мазайлиха

— Цс-с-с.

Тъотя з тривогою:

— Кому?

Мазайло

— Серцеві свому! Бо воно ось передчува, що нічого з вашої українізації не вийде, це вам факт, а якщо і вийде, то пшик з бульбочкою — це вам другий факт, бо так каже мое серце.

Губа

— Це значить — воно у вас хворе.

Тертика прибив м'ячем:

— Оце факт!

Губа

— А наші всі пролетарські органи, в першу чергу голова наша — партія, навпаки... Передчувають і реально знають, що вийде.

Тертика м'ячем:

— Капітальний факт!

ТЬОТЯ

— Ви серйозно чи по-вкраїнському?

Тертика бах ногою м'яча:

— По-більшовицько-українському!

М'яч удариився об тьотю. Ойкнули всі.

Тертика до тьоті:

— Простіть, мадамко... Я не хотів цього... Це сам м'яч якось вирвався і бузонув вас...

*ТЬОТЯ, отяминившишсь, —
до люстра, до Тертики:*

— Подивіться, я вся стала біла!

Тертика

— Вибачте!.. Ви й до цього була біла.

ТЬОТЯ

— Проте я не злякалась, ні! І не злякаюсь! Хоч бомбу штурляйте — не злякаюсь! Будь ласка! Будь ласка!

МАЗАЙЛО

— А я не повірю вам, не повірю! І тобі, Мокію, раджу не вірити українізації. Серцем передчуваю, що українізація — це спосіб робити з мене провінціала, другосортного службовця і не давати мені ходу на вищі посади.

Дядько Тарас

— Їхня українізація — це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб і духу не було... Попереджаю!

Мокій

— Провокація. Хто стане нищити двадцять мільйонів самих лише селян-українців, хто?

Тъотя

— А хіба селяни — українці?.. Селяни — мужики.

Дядько Тарас аж підскочив:

— Га? Наші селяни не українці?.. Слово мені! Слово або хоч води, бо я не можу більш терпіти (*став пити воду і захлинувся*).

Губа до Мазайла:

— Невже ви справді не вірите?

— Не вірю!

— Радянській владі не вірите? Партиї?

Мазайло замість відповіді став пити воду.

Дядько Тарас, прокашлявшись після води:

— Наші селяни не українці? Га?.. Та тому вже тисяча літ, як вони українці, а їх все не визнають за українців. Та після цього й ідіот не віддергить, не тільки я. Вимагаю слова! Слова мені!

Тъотя Мотя владно зацокотила каблучкою:

— Слово маю я! (*Теж захвилювалася, випила води.*) Милі ви мої люди! Яка у вас провінція, ах, яка ще провінція! Ой, яка ще темрява! Про якусь українську мову спорятися і справді якоюсь чудернацькою мовою балакають. Боже! У нас, у Курську, нічого подібного! Скажіть, будь ласка, у вас і партійці балакають цією мовою?

Мокій

— Так.

Дядько Тарас (про себе)

— Балакають так, що вже мене люди перестали розуміти. Мене, українця з діда-прадіда... (*Загарчав.*) Гм!..

Мокій

— Так! І партійці, і комсомольці.

Тъотя

— Не розумію. Тоді у вас якась друга партія. У нас, у Курську, нічого подібного! Нічого подібного! Всі говорять руською мовою. Прекрасною московською мовою, жаль тільки,

що нам її трошки попсували євреї, що їм тепер дозволено жити у Курську. Та не про це, мої милі, я взялася вам сказати. Дуже жалько, дуже жалько, що у вас не виставляють на театрі «Дні Турбіних» — я бачила в Москві. Ах, мої ви милі, «Дні Турбіних». Це ж така розкіш. Така правда, що якби ви побачили, які взагалі осоружні, огидливі на сцені ваші українці, ви б зовсім одцуралися цієї назви... Грубі, дики мужлани! Телефон попсувався, дак вони... Ха-ха-ха... трубку чоботом почали лагодити, об стіл, об стіл її, — бах, бах. Ідіоти! І хоть би один путній, хоть трішки пристойний був. Жодного! Ви розумієте? — Жодного! Всі, як один, дики й жорстокі... Альошу, мило-го, благородного Альошу вбили, та як убили!.. Якби ви, панове, знали, яка це драматична сцена, коли Альошина сестра довідується, що брата її вбито! Я плакала... (*Утерла слози.*) І тобі, Моко, після цього не сором називатися українцем, не сором поставати проти нового папиного прізвища! Та в «Днях Турбіних» Альоша, ти знаєш, як про українізацію сказав: все це туман, чорний туман, каже, і все це минеться. І я вірю, що все оце минеться. Зостанеться єдина, неподільна...

*Мокій, Губа, Тертика,
навіть дядько Тарас:*

— Що-о?

Тъотя хитро:

— СРСР...

Губа до Тертики:

— Баба з кованим носом!

Тъотя

— А якби ви знали, якою огидною, репаною мовою вони говорять на сцені. Невже й ваші українці такою говорять? Жах! До речі, невже правда, що «акушерка» по-українському «пупорізка»? Пупорізка? Ха-ха-ха... Невже «адвокат» по-ва-шому — «брехунець», а на лампу ви кажете — лямпа, а на стул — стілець? Хі-хі-хі — стілець!

Тут як не вихопиться дядько Тарас:

— А по-вашому, по-оно-о-му, вишепоіменованому, не по без-воз-мез-дно у французів bla-go-prí-ob-re-té-nnemu, а по істинно по-расейському як буде «акушерка»? По-нашому «по-витуха», а по-вашому як?

Тъотя Мотя

— Акушерка.

Дядько Тарас

— Нічого подібного! «Акушерка» — слово французьке, «адвокат» — латинське, «лямпа» — німецьке. По-нашому білет — «квиток», а по- вашому як?

ТЬОТЯ

— Білет.

Дядько Тарас

— А дзуськи! «Білет» — слово французьке. Думаєте, «комод» — ваше слово, «гардина», «кооператив» або «вагон»? «Матерія» — думаєте, ваше слово, «овальний», «роза» або «машина»? Навіть «гармоніка» — і то не ваше слово.

ТЬОТЯ Мотя

— Шовінізм!

Дядько Тарас

— Нехай шовінізм, проте і це не ваше слово! Половина слів у вас позичена...

ТЬОТЯ Мотя

— Коли на те пішло, то по- вашому, по-вищезгаданому, через позаяк додатково порепаному як буде комод?

Дядько Тарас

— Одіжник!

МОКІЙ

— Нічого подібного! Комод — і по- нашому «комод».

ТЬОТЯ

— А «кооператив»? «Вагон»?

Дядько Тарас

— «Кооператив»? Кооператив... Кооператив... Гм... Підождіть, я придумаю...

МОКІЙ

— Так і буде — «кооператив».

ТЬОТЯ

— Ага! Так і ви крали?!

Дядько Тарас

— Хоч і крали, та не ховались. Украли у німців «лямпу», — кажемо: лямпа, а ви її перекрутили вже на якусь «лам-пу». (Грубо.) Лампа!

Тъотя

— Ми хоч крали, та переробляли. Украли у німців «штуль» — зробили з нього «стул». А вам ліньки було й переробити. Украли у німців «лямпу», так усім видко, що крадена. (*Грубо.*) Лямпа.

Дядько Тарас

— Ви і в нас крали.

Тъотя

— Ви у нас!

— Ви!

— Ви!

Губа

— Ви, може, і крали, та ми тепер не крадемо один в одного. Свої слова робимо: там «октябрь», у нас «жовтень», там «Совєти», у нас «Ради». (*До Тертики.*) Правда, Ваню?

Тертика м'ячем:

— Факт.

Дядько Тарас до тъоті: «Не давайте слова!»

Губа

— Там Волховстрой, у нас — Дніпрельстан, правда, Ваню?

Тертика м'ячем:

— Капітальний факт.

Дядько до тітки: «Не давайте! Голосуйте!»

Губа

— І дуже раді будемо, коли німці за «стільця» та «лямпу» візьмуть наші слова — «октябрь», наприклад, і «жовтень» разом.

Тъотя каблучкою:

— Годі! Годі! Я вам слова не давала. Є пропозиція скінчити дискусію. Заперечень нема? Нема.

Мокій

— Що?

Губа аж підскочив:

— Що-о?

Тертика з м'ячем націливсь:

— Що-о-о?

Тъотя

— Голосую! Хто за таку пропозицію, щоб скінчити дискусію?

*Підняли руки Мазайло, Мазайлиха, Рина,
Баронова-Козина. Уля завагалася:*

— Один, два, три, чотири... чотири...

Дядько Тарас

— Голосую за пропозицію з додатком, щоб трохи згодом мені одному дали слово.

Тъотя

— П'ять! Хто проти?.. (*Порахувала.*) Чотири. Дискусію закінчено. Маю пропозицію: змінити прізвище «Мазайло» на інше, більш людське, а яке — то придумати його тут же на зборах негайно, і за конкурсом. Умови конкурсу: хто придумає найкраще прізвище, тому премія — три поцілунки. Жінку цілує уподобаний їй мужчина, мужчину цілує, яка йому вподобається жінщина.

Рина, Мазайлиха, Баронова-Козино, за ними Уля покрили цю пропозицію оплесками.

— Ще які будуть пропозиції?

Мокій

— Маю пропозицію: прізвище «Мазайло» не міняти. Навпаки — додати до нього десь загублену другу половину — Квач...

Баронова-Козино здригнулась.

Дядько Тарас

— А дайте мені слова!

Тъотя

— Жодного слова! Дискусію закінчено.

Дядько Тарас

— Та я ж голосував з додатком.

Тъотя

— Жодного додатка! Пропозицію...

Тим часом поміж Тертикою й Губою відбулось нашвидку мімічне, на самих мигах «засідання» комсомольської фракції.

Тому на запитання тьоті Губа подав таку пропозицію:

— Ми, члени КСМУ, обговоривши питання про прізвище взагалі, принципово подаємо таку пропозицію: ми пере-

конані, що за повного соціалізму поміж вільних безкласових людей поведуться зовсім інші, нові прізвища. Можливо, що й не буде окремих прізвищ.

Дядько Тарас

— А як?..

Губа

— А просто так, що кожний член великої всесвітньої трудової комуни замість прізвища матиме свого нумера, і все. Наприклад: товариш нумер 35—51. Це визначатиме, що у всесвітньому статистичному реєстрі його вписано буде 35—51-м, що нумер його трудової книжки, особистого телефону, аеромотора, кімнати і навіть зубцітки буде 35—51. Отже, ми, Іван Тертика і Микита Губа, принципово за всесвітню нумерну систему. Але, вважаючи на далеку майбутність цієї системи, ми мусимо до того часу пристати на пропозицію товариша Мокія — не міняти прізвища «Мазайло», тим паче що воно просте, демократично-плебейське і не суперечить принципам ленінської національної політики. Навпаки, прізвище Мазайло-Квач, по складах видно, трудового походження. Мокієві предки або мазали колеса в колективних походах, або принаймні робили мазниці й квачі, себто ті речі, що й тепер у народному господарстві корисніші, ніж, скажімо, губна помада.

ТЬОТЯ МОТЯ

— Голосую! Хто за мою пропозицію, себто щоб змінити прізвище, прошу підняти руки. Один (*на себе*), два, три, чотири...

Рина до Улі, що не підняла руки:

— Улько-о!

Уля

— У мене рука болить... Веред...

— Який веред? Де?

— Отут, на правій руці... Отут, під пахвою.

— Ліву піdnіми!

— Лівою не можу.

ТЬОТЯ і Рина засичали на неї:

— Що! Без руки можна сказати. Скажи так: я за! Скажіть, Улю: я за. Милая, скажіть...

Уля

— Я за... була, що треба сказати... Крім того, не можу і, крім того, мені треба негайно вийти... (*І рвучко, не спиняючись, вибігла.*)

ТЬОТЯ МОТЯ

— Будь ласка! Без неї обійдемось. Хто за нашу резолюцію голосує, підніміть руку! Один, два, три, чотири...

ДЯДЬКО ТАРАС

— А дайте мені тепер слово, бо я, мабуть, буду п'ять...

*ТЬОТЯ МОТЯ побачила, що лихо, —
вийде чотири на п'ять:*

— Будь ласка, маєте слово.

*ДЯДЬКО ТАРАС, не поспішаючи, вийняв
записну книжку і, заглядаючи в неї, почав:*

— Року 1654 прибули на Україну посли од трьох держав, що хотіли взяти до себе Україну, — од Москви, од турків, од Польщі. Богдан скликав раду (*зазирнув у книжку*). В Чигирині, щоб вона вибрала, під чию руку піде Україна. Посли прибули на Україну з багатими гостинцями: гостинці польські були загорнуті в килим, турецькі — в дорогий шовк, а гостинці московські...

Раптом тьотя:

— Вибачайте!

*Одкликала дядька Тараса,
по секрету йому:*

— Ти мені тут не крути. Краще прочитай ось оце... (*Розгорнула свою записну книжку*.) Року 1918-го носив у Києві жовто-блакитного... Зрозумів? (*Одійшла*.) Дядько Тарас голосує за мою...

*Дядько Тарас раптом одкликав
тьотю Мотю, по секрету їй:*

— А ти роззуй очі та прочитай ось це. (*Показав у свою книжку*.) Року 1919-го носила біло-синьо-червоного...

ТЬОТЯ

— А я скажу — під біло-синім носила червоного. Червоний зостався... (*Одійшла*.)

Дядько Тарас до Губи. Очманіло:

— Скажіть, ви не з тих Губ, що Пархим Губа бив ляхів року 1648-го?..

ГУБА

— Мій батько Пархим бив шляхту року 1920-го.

Дядько Тарас

— Ху-х... (*До всіх.*) Так ото я й кажу. Було колись на Вкраїні. (*Зітхнув.*)

ТЬОТЯ МОТЯ

— Дядько Тарас пристає на мою пропо...

Дядько Тарас

— Тільки з умовою: подумай, Мино! Подумай, що скажуть на тім світі діди й прадіди наші, почувши, що ти міняєш прізвище...

Задумався, тяжко замислився. Мазайл схилився на люстро. Мислі, як хмари, як туман, окрили посивілу голову. Окрили, заскакали. Заскакав якийсь дід-запорожець. Забриніла мелодія: «Ой, сів пугач на могилі та й крикнув він «пугу».

Дід-запорожець

— Пугу! Чи не видно, бува, наших з Великого Лугу?

У Мазайла волосся дібки стало:

— Хто ви?

Дід заскакав, шаблею іржавою забряжчав:

— Я твій пращур і той дід, що надіявся на обід, та без вечері ліг спати... (*Десь взялася у діда мазниця. Махнув квачем.*) Запорожець славний був і колеса мазав. Отож і Мазайл-Квач прозивався. Як ішли козаки на чотири поля — мазав, як ішли козаки на чотири шляхи — мазав. Мазав, щоб не пропадала тая козацька слава, що по всьому світу дібом стала, а ти мое славне прізвище міняєш?!

Музика перейшла на скрип. Заскакав другий дід, чумак, теж з мазницею, з квачем:

— Як путу, то й пугу. Чи не видно й чумаків край зеленого лугу? (*До Мазайла.*) Я — твій прадід Василь, що надіявся на сіль, та й без солі ліг спати. Ще з діда Мазайл-Квач прозивався і чумацькі колеса мазав. Як рипіли вони на південь — мазав, як рипіли на північ — мазав, а ти мое славне прізвище міняєш?!

Заскакав ще третій дід, селянин, без мазниці й квача:

— Я твій дід селянин Авив, що був собі та жив, мазав чужії вози, бо свого вже не стало, а ти мое славне прізвище міняєш?

*Десь удалини з'явилася невідома постать з телефоном,
на аеромоторі, під № 31—51. Заскакали,
заговорили в гучномовець:*

— Алло! Алло! Мої предки з Великого Лугу! Обміняйте
свої прізвища на принципові числа у всесвітній номерній
системі. Ало! Але! Алю! Улю!

Дядько Тарас сказав Мазайлові:

— Уля втекла, і я, мабуть, буду п'ять. Чуєш, Мино, коли
вже міняєш, то хоч корінь «маз» залиш! Га?

*Мазайлові здалося, що замість дядька Тараса
він бачить ще четвертого діда з квачем. Отож,
коли Тарас торкнувся Мазайла, тому здалося,
що цей дід задавить його. Скочив і не своїм голосом:*

— Ой-о! Залишаю корінь, тільки не чіпайте мене, діду, не
чіпайте мене, Боже мій, Боже мій...

Тъотя Мотя

— Прекрасно! Ми на цей корінь придумаємо безподобне
прізвище. Хто голосує за цю резолюцію? Один, два, три, чо-
тири, п'ять, шість... Хто проти? Один, два, три...

Рина, Баронова-Козино заплескали.

Оповіщаю конкурс.

*Загомоніли, заходили: Мазайлиха, Рина,
Баронова, дядько Тарас. Тъотя вписувала
нові прізвища, що їх вигукували.*

Мазайлиха

— Мазов.

Дядько Тарас

— Ну й прізвище — Мазов-Лазов-Лоза-Залоза... А по-моє-
му, кращого не буде, як Зайломаз. Зайломаз!

Рина

— Зайломаз? Ха-ха-ха... Та що різнить Зайломаза з Ма-
зайлом? Що? Однаково! Краще Мазеленський.

Дядько Тарас

— Де ж там однаково: то ж Мазайло, а то — Зайломаз.

Мазайлиха

— Де Мазе.

Тъотя Мотя

— Де Мазе — це на французький штиб, а ми люди, слава богу, руські.

Баронова - Козино

— Рамзес! Класичне прізвище!

Тъотя

— Рамзес? Може, Рамзесов?.. Давайте краще Рамзесов! Милі мої люди! Рамзесов, га?

Дядько Тарас

— А де корінь «маз»? Геть Рамзесова! Кореня нема!

Мазайлиха і Баронова - Козино

— Фон Мазел! Рамазай-Арзамасов!

Дядько Тарас

— Краще Мазайловський! (*Нишком: «Похоже на гетман Виговський».*)

Тъотя на Тараса:

— Польське прізвище, і хто ж пропонує?

Дядько Тарас

— Ну, тоді Мазайлович. (*Нишком: «Гетьман Самойлович».*)

Тъотя Мотя

— Щоб було похоже на «Мойсей Мазайлович», що вже торгує у нас в Курську й нашу московську вимову псує, — нізащо!

Дядько Тарас

— Мазайленко! Мазайленко. (*Нишком: «Гетьман Дороненко».*)

Тъотя Мотя

— Годі вже! Годі!.. Дайте другим сказати.

Рина

— Мазанський... Боже мій! Мазєнін! Похоже на Єсенін. Мазєнін! Мазєнін!..

Тъотя

— Прекрасно! Геніально! Мазєнін... Вам до вподоби, Мино, Мазєнін?

Мазайл о зворушен о, аж задихнувся:

— Дєті мої!

Баронова поправила:

— Дєці мої...

Мазайл о

— Дєці мої! Я б ваші прізвища всі забрав би на себе і носив. Проте можна тільки одне носити, і мені здається — Мазенін найкраще.

Тъотя і вся її партія крикнули — ура!

Завіса

ЧЕТВЕРТА ДІЯ

1

Четвертого дня прибігла Уля. Зворушен а. Весела:

— Я його прикохала, і знаєш чим, Рино? Знаєш?

Рина

— Ну, Улюнью, золотко? Ну?

Уля

— Учора ввечері пішли ми в сквер... Ні, постривай, не так... Пам'ятаєш, я тобі розповіла... (*Спинилася.*) Мока вдома?

Рина кивнула головою:

— До бібліотеки збиралася йти...

Уля радісно:

— Невже! (*Пальчиком.*) От!... (*Хвилюючись, але тихше.*) Пам'ятаєш? Я тобі розповіла... як я вперше вела його через сквер і він сказав уривок із вірша. Я покрию свого милого слідочок, щоб вітер не звіяв...

Рина

— Пам'ятаю! Ну?

Уля

— Ото і запали мені в душу ті слова. Ото і спитала якось, чи не зна він усього вірша. Ні, каже, Улю, ці слова у Грінченка, а де цілий вірш, то вже місяць шукаю і ніяк не можу знай-

ти. Я й подумала: а що, як я знайду? І от уяви собі. Купила Грінченкового словника, одшукала слова аж у другому томі, Рино, аж на сторінці 647-й. Дивлюсь, під ними примітка: Чуб., римське п'ять, 46. Кого тільки не питала, де тільки не була, не знають, що воно таке. Нарешті в одного іновія — квартири нема, так він по бібліотеках гріється, — дізналася, Чубинського, том п'ятий, сторінка сорок шоста. У публічній наслиту знайшли. Додому не дають, дак я в бібліотеці вичитала, Рино... і от учора ввечері у сквері я стала перед Мокою та:

Чогось мені чудно,
чогось мені дивно,
десь мого милого
третій день не видно.

— Ти розумієш?

Не видно, не видно
та й не видати, —
тільки зосталися
на жовтім пісочку
два слідочки знати.
Що один слідочек
коня вороного,
а другий слідочек
миленького мого.

— Розумієш?

Піду я в лісочок,
вирву я листочек,
я покрию свого милого слідочек,
щоб вітер не звіяв,
пташки не склювали,
щоб мого милого
інші не сприяли.

Публічна бібліотека, кажу, Моко, номер книжки 18749, том п'ятий. Боже, Рино, якби ти побачила... Затремтів увесь, запалав...

Рина радісно: «Затремтів!»

Стиснув мені руки, в очі дивився: «Улю, — каже, — Улю...»

Рина: «Улю, — каже, — Улю!»

Давайте разом...

Рина аж пригорнула Улю: «Давайте разом!»

читати.

Рина одскочила злісно:

— Ха-ха-ха.

Уля

— Давайте разом жити...

Рина перестала:

— Ну?..

Уля

— Бо мені, каже, без вас, Улю, одному трудно... Не можна... Не проживу...

Рина

— Так і сказав?

Уля

— Точнісінько так, а в самого аж слози забриніли!

У Рини виблизнув новий план.

— Так! Прекрасно... (*До Улі.*) Сьогодні, Улько, ти їдеш до своєї тітки... Розумієш?

Уля здивовано:

— До якої тітки? Чого?.. У мене жодної тітки нема.

Рина

— Сьогодні, зараз ти кажеш Мокієві, що їдеш жити до тітки в Одесу, розумієш? І тільки тоді, коли він погодиться змінити своє прізвище на Мазеніна, ти не їдеш, зостаєшся і ходиш до нас, розумієш тепер?

Уля

— Рино!

Рина

— Не сьогодні, то завтра буде опубліковано в газеті наше нове прізвище, але Мокій подав заяву, щоб йому залишили старе... Ти розумієш — Мокій випаде з нашої родини. Ти мусиш його привернути до нас, інакше, Улько, ти більш не побачиш ні Мокія, ні нашої квартири!

Уля

— Я не зможу, Ринусю! Він же українець...

Рина

— Улько! Ти мусиш!..

Уля

— Не можу! Я... я сама вже українка...

У Рини трохи не вискочили очі.

2

Як не вискочать тъотя Мотя й Мазайлиха.

Очі рогом:

— Що? Що-о? Милая моя! Господь з вами!.. Що ви! Що ви!

Рина

— Яка ти українка, Улько! Ти вже й мови не знаєш. Сама ж казала, що тільки покійна твоя баба по-малоросійсько-му говорила.

Уля

— Мама ще й тепер по-українському як коли закидають. Крім того, у мене очі українські, ноги українські, все, все.

Тъотя Мотя й Мазайлиха

— Ноги?

— Но-ги?

Рина

— До чого ж тут ноги, ідійотко?

Уля

— А до того, що в антропології про це пишеться, що українці здебільшого довгоногі, і що нема гірш, як коротконогі жінки, — в антропології сказано, от... (*Взявшись рукою за талію, гордо витягла ногу. Рина і тъотя бликули на свої.*)

Рина

— Це він тобі памороки ногами та антропологіями забив... Та він же божевільний, ти розумієш!.. Він просто захворів на всякі оці українські фантазії, а ти й вуха розвісила, ідійотко!

Тъотя

— Бачите, бачите, він не покохав вас, Улю, як жінчину, ну, як людину, нарешті. Він у вас шукає тільки щось українське, він тільки українського хоче...

Мазайлиха

— Ви йому потрібна не на коханнячко, не на милуваннячко, а тільки на те, щоб робити на вас україні-за-а-цію...

ТЬОТЯ МОТЯ

— Боже!.. По-моєму, прілічнєє бить ізнасілованної, нежелі українізованої. (*Одійшла.*)

РИНА

— Улько! Зараз ти викликаєш Мокія і кажеш йому отут: або ти Мазенін, або я у тітки в Одесі... Отут казатимеш, в оцій кімнаті, чуєш? Я стоятиму за дверима! Тільки так! Або — або... Все!

ТЬОТЯ

— Або — або!

МАЗАЙЛИХА

— Або — або!

Пішли. Тьотя, побачивши, що Уля увійшла до Мокія в кімнату, вернулась. Підбігла до люстра, виглянулася, тоді піднялася і почала крадькома вимірювати свої ноги (чверткою на пальцях).

Рина вигулькнула з дверей:

— Тьотю!

ТЬОТЯ ЗАШАРІЛАСЯ:

— Я зараз. Це у мене підв'язка спала...

Пішла до Рини. Причинила двері.

3

Увійшли Мокій і Уля. Мокій узяв Улю за руку:

— Дуже радий, Улю, що навідали мене у моїй Холодногорській пущі. От! Дуже! А я, знаєте, вчора, з нашого побачення прийшовши, довго ще не спав... І знаєте... Якось попалась під руку збірка поезій. Набрів, між іншим, на прекрасний примітив. Ось:

Ти, місяцю, який же ти ясний,
як засвітиш — на весь світ прекрасний.
Ой, спусти вниз роги,
засвіти по діброві, —
покажи всі в степу до милої дороги.

Правда, чудесно звучить, Улю?

УЛЯ

— Я їду жити до тітки... В Одесу, Моко.

Мокій приголомшений:

— Як це... до тітки в Одесу?!

Уля

— Так... в Одесу, до тітки... жити...

Мокій глухо:

— Серйозно?

Уля

— Серйозно... Заставляють...

Мокій

— Хто?

Уля

— Різні тьо... обставини, непреодоліміє препятствія...

Мокій

— По-українському — непоборні перешкоди кажуть.

Уля з натиском:

— Так... з одного боку, непоборні, з другого — непреодоліміє перешкоди.

Мокій

— Як же це так!.. Раптом до тітки жити, та ще й в Одесу...
(По паузі.) Сиди один в холодній хаті, нема з ким тихо розмовляти, анікогісінько нема.

З-за дверей почулось понукальне шипіння:

ну-с-с... нуш-ш...

Уля щиро з болем:

— Моко!.. А ви б могли зробити... щось, щоб я зосталася?

Мокій

— Щось? Що саме, Улю?... Що?..

Уля

— Що?.. Прощайте!..

З-за дверей проповзло шипіння.

Мокій глухо:

— Улю!.. Можна вас хоч тепер... поцілувати?

Уля

— Аж тепер!.. Ах ви ж... *(Крізь сльози.)* Як по-українсько-му — разіня, нєдогадлівий...

Мокій

— Ну, недомека...

Уля

— Поцілуйте ж, недомеко милий...

Мокій незграбно, але палко й міцно поцілував Улю.

Тоді зворушене:

— Скажіть, Улю... Що мені треба зробити, щоб ви зосталися? Що?.. Я все зроблю! Все!

Уля

— Що?.. (*Нависла мертвa тиша. Улi прорiзалаcь колo губ перша зморшка гострої печалi.*) Ні! Прощайте!..

Похилившись, рвучко пiшла. Услiд iй гадючками поповзло шипiння, свистiння. Мокій, щоб не заплакати, побiг до себе в кiмнату.

4

Ускочили прожогом тьотя, Рина i Мазайлиха.

Тьотя до Рини:

— Біжи, Ринко!.. Скажи йому хоч ти, що треба йому зробити...

Рина була кинулась, але вернулась:

— Скажіть краще ви, тьотю...

*I тьотя кинулась була,
але теж стала, маxнула рукою:*

— Маланхольная ідійотка!.. А який момент був, Рино! Який момент! Такого моменту вже не буде.

Мазайлиха заплакала.

5

Ускочив напiводягнений Мазайлo з газетою в руках:

— Серце!.. Води!.. Є публiкацiя!.. Ось!..

Всi разом

— Де?

— Невже, папо?

— Господи!

Мазайлo

— Ось!.. (*Істерично.*) Обережно, не порвiть! Ось... Ось... Харкiвський окрзагс на пiдставi арт. 142—144 Кодексу... Не

можу, ви розумієте... В очах райдуги, метелики, луки... Пахнєт сеном над луками!..

Тъотя взяла у Мазайла газету:

— Дайте я прочитаю...

Мазайло

— Обережніше, не помніть! Не помніть!

Тъотя урочисто:

— Харківський окрзагс на підставі арт. 142—144 Кодексу законів про родинну опіку та шлюб оголошує: громадянин Міна Мазайло міняє своє прізвище Мазайло на Мазєнін. (*До Рини.*) А що, не казала я, що прізвище сьогодні буде опубліковане! Не казала!.. Песней душу весселя...

Рина

— Тъотю, яка ж радість!.. Баби з к-рап-лями рядами...

Мазайлиха

— Ходят, сено шевеля... (*Засміялась, заплакала.*)

6

Увійшов дядько Тарас:

— Цікаве що в газеті, чи як? (*На нього ніхто не звернув уваги.*)

Мазайло до тъоті:

— І з'явіть ви собі, як я зразу одшукав... Не читаючи газети, одшукав. Якось зразу вийшло, і знаєте через що? Серце!.. Кажуть, пишуть: серце — орган, що гонить кров, орган кровогону. Нічого подібного! Серце — це орган, що перш за все передчуває і вгадує. Ще за газету не взявся, а воно вже тьох — є публікація! Ще не взявся читати (*узявші руками за серце, немов стиснув йому руку*), як ти, моє ненаглядне, любе серце, вже тьохнуло: дивися на останній сторінці знизу!.. (*Стиснув ще міцніш.*) Спасибі! Спасибі за віщування! Спасибі!.. Там сухое убирають мужичкі є-во кру-ком...

Дядько Тарас

— Гм... Невже таки опубліковано! Га?

Знов ніхто на дядька уваги.

Мазайлиха

— Така радість, що я вже не знаю, що нам далі й робити!..

] На воз віlamі кідають...

Рина

— Що?.. На підставі публікації голосно сказати: однині я Рина Мазєніна!

Мазайлиха

— Лина Мазєніна!

Мазайлло

— Міна Мазєнін!.. Боже!.. Воз растъот, растъот, как дом...

Дядько Тарас

— Га, пытаюся?

Тъотя Мотя

— А тепер слухайте, милій мої люди. Є пропозиція газету завести у рямці...

Рина

— Під скло, тъотю! У нас залишились рями і скло від царського портрета на горищі... Ура-а!

Тъотя Мотя узяла газету:

— В рямці! Всім нам прибратися і врочисто поздоровити хрещеника, пообідати... (*Пішла і, проходячи повз дядька Тараса, весело, жартівливо показала на нього.*) Ну!.. В ажіданні конь убогій точно вкопаний стойть... Ха-ха-ха. (*Вийшла.*)

Мазайлло

— Уші врозвь, ду-кою но-кі... Лино! А вийми мені й подай сюди до люстра дореволюційний парадний мій сюртук.

Став перед люстром. Рина і Мазайлиха побігли.

Дядько Тарас

— Га? Думалось — Мазайлловський, мірялось — Мазайллович, мріялось — Мазайленко з кореня «маз» вийде, а вийшов Мазєнін. П'ять на п'ять було! Ой дурень я, дурень!.. (*Пішов, ухопившись за голову.*)

7

Убігла Мазайлиха з сюртуком:

— На!.. Мотенька сказала, щоб ти мерщій одягався, бо й нам треба до люстра... Крім того, може, знайомі, сусіди, дізвавшись про публікацію, прийдуть... Мерщій же, Минусю, мерщій! Щоб не вийшло: і как будто стоя спіт...

Поцілувавши чоловіка, побігла.

Мазайл о сам:

— Однині я — Міна Мазєнін. (*Став перед люстром.*) Здрастуйте, Мазєнін, Міно Марковичу! (*Привітався на другий голос.*) А-а, добродій Мазєнін? Моє вам!... (*Ще привітався на третій голос.*) Товаришу Мазєнін! Здрастуйте!.. (*Іще привітався.*) Здоров був, Мазєнін! Зайдімо?.. Гм. (*Помріяв трошки.*) Ви не знайомі? (*Подавши комусь руку.*) Дуже приємно — Мазєнін. (*Уклонився.*) Будь ласка, ви часом не Мазєнін?! (*Кивнув головою.*) Так, я Мазєнін!.. (*Офіційним голосом.*) Ваше посвідчення, громадянине! (*Тоді немов подав комусь посвідчення.*) Будь ласка! Мазєнін! (*Тоді з офіційного на м'який.*) Вибачте, ось у ці двері, товаришу Мазєнін... (*Ситим голосом.*) Були там Вишньов, Спаський, Де Розе, Мазєнін...

8

Убігла Мазайлиха:

— Рина вже дісталася з горища раму... Ти скоро?.. Та навіщо ти скидаєш штани?..

Замріяний, Мазайл о машинально застебнув штани і знов до когось:

— Вдома?.. Скажіть, що прийшов Мазєнін з дружиною. Здрастуйте!.. (*Підвів до когось жінку.*) А це моя дружина.

Мазайлиха

— Ах, Мазєніна... А тепер, Мінасю, я... Це мій чоло...

Мазайл о перехопив:

— Ні, не так... (*Немов подзвонив і тоді до покоївки.*) Тут живуть Мазєніни?.. Будь ласка...

Мазайлиха

— А ще краще так... (*Немов вітаючись і цілуючись з кимось.*) Прошу ласкаво, заходьте... Це мій чоло...

Мазайл о вклонився:

— Мазєнін! Ні, краще так: вип'ємо за здоров'я нашого вельмишановного Мини Марковича Мазєніна!..

Мазайлиха

— За мадам Мазєніну! За Килину Трохимівну Мазєніну!.. (*Випила.*)

*Тим часом через кімнату пройшов,
нікого не бачачи, не помічаючи,
дядько Тарас:*

— Дурень же я, дурень!

*Мазайло, теж нічого не помічаючи,
немов випивши:*

— Вип’ємо, Мазєнін, га?

Мазайлиха, кокетуючи, пальчиком:

— Мадам Мазєніна!.. Випийте...

Вскочила Рина:

— Тъотя вже заводить газету під скло. Ви ско... Та навіщо
ти, папо, скидаєш спідню сорочку? Мамо! А ти здуріла! Теж
розстебнулася...

Мазайло замріяно:

— Слово має Міна Маркович Мазєнін.

Мазайлиха замріяно:

— Вам скільки аршин, мадам Мазєніна?

Мазайло

— Браво! Хай живе Мазєнін!..

Мазайлиха

— Ці квіти і конфекти однесіть, будь ласка...

Рина замріяно:

— Рині Мазєніній...

Мазайло

— Чули? Помер Мазєнін, Міна Маркович...

Мазайлиха

— Засмучені тяжко, про це жалібно оповіщають всіх ро-
дичів і друзів дружина...

Рина

— І дочка Мазєніни... (Замислилась.)

*Через кімнату перейшов, нікого не бачачи
і нічого не помічаючи, дядько Тарас:*

— Ой-ой-йой же дурень!

Мазайло

— На цвінтарі пам'ятник золотими буквами: «Тут спочиває прах Мини Марковича».

Мазайлиха

— Мазеніна.

Мазайло

— Або просто: тут Мазенін...

Рина

— І наша вулиця — вулиця Мазеніних.

Обнялися втрьох і од щастя заплакали.

Увійшла тъя отя Мотя:

— Я вже все зробила: газета в рямцях, під склом!.. Ви ско... Та що з вами, милії ви мої люди!.. Що трапилося?.. Ви плачете?..

Мазайло

— Це ми з радості... Ну, якось не віриться, чи давно було: Квач, Мазайло, Мазайлиха, Мазайлята, Мазайлівна... І от ми — Мазеніни, і от я нарешті — Мазенін!

Тъя отя й собі слізку вронила:

— Треба буде й собі трошки одмінити прізвище. Розторгуєва — це прекрасне прізвище, та, жаль, не модне тепер... От, наприклад, Металова-Темброва — зовсім інша річ...

Увійшов дядько Тарас:

— Та який же дурень!.. (*Побачив, як обнялися тъя, Мазайло, Мазайлиха, Рина.*) Так... Як був собі до революції у нас підрядчик один земський та будував він земству школи, лікарні, дороги. Ну, а собі за це — будинки. Хоч і крав, дак міцно ж будував, не те що тепер для житлокоопів будують. Та не про це я хотів сказати. Як прийшла революція, то націоналізували його будинки. То він, через п'ять років із тюрми вийшовши, пішов просто до виконкому. Прийшов, двері про-

чинив та й пита: я ще вам не потрібний? Ні, кажуть... Ну, то я послі прийду... Так оце і я тепер спитаю (*сумно-лукаво*) — я вам ще не потрібний?

Тъотя Мотя

— Ні!.. (*До Мазайлів.*) Ходімо, я ж покажу газету, мої милі. Ви не впізнаєте її!..

Дядько Тарас услід:

— Ну, то я послі прийду.

Тъотя Мотя

— Ба ні!.. Ви нам потрібний! Будь ласка, одчиніть двері, як хто прийде до нас поздоровити Мину Марковича... Будь ласка! (*Пішли.*)

Дядько Тарас *од образи не зна, що робити.*

Постукав до Мокія:

— Тобі я ще не потрібний?

13

Виглянув Мокій:

— Як комсомольцю кадило, так ви мені потрібні.

Тоді дядько Тарас у люстро:

— А собі ти ще потрібний? (*Подивився і почав сам себе в люстро лаяти.*) П'ять на п'ять, га! Ні, таки ти дурень, Тарасе! Бельбас! Бевзь! Недотепа! Кеп! Йолоп! Глупак! Телепень! Дурко! Дуропляс! Дурноверх! Дурепенко! Дурба! Дурило! Дурбас! Дурундас!

Задзвонив у сінях дзвоник. Дядько пождав, чи не вийде хто одчинити двері. Тоді:

— Гаразд! Я одчиню, будь ласка, але ж і зачиню за вами, і в першу чергу за тобою, радянський українцю. Ох і зачиню ж!..

Пішов, одчинив і ще в сінях:

— Ага-а!

14

*Увійшла Баронова-Козино з букетом квітів.
Побачивши, що в кімнаті нікого нема, занервувалася.*

Дядько Тарас

— Так. Виходить, це я вам одчинив двері?

Баронова-Козино

— Так...

*Дядько Тарас з прихованою
погрозою в голосі:*

— Гм... Підождіть.

Баронова-Козино

— Вибачте, тобто — мерсі... Скажіть, будь ласка, чи вдома Мазєніни?

Дядько Тарас

— Гм... Зайломази, ви хотіли спитати.

У Баронова-Козино закалатало серце.

Пальцями до вух:

— Вибачте, ви ще, мабуть, не читали — в сьогоднішній газеті є публікація...

Дядько Тарас

— А в завтрашній буде моє спростовання: тільки Зайломази! Чуєте? Зайломази! Як це так: раз, два, три — і вже Мазєніни, га! Та ви знаєте, як це за старого режиму робилося, га? Знаєте, що тоді потрібно було, щоб змінити прізвище, — цілі роки і найвищий царський дозвіл, га? Знаєте, наприклад, як міняв у нас, і це, між іншим, історичний факт, своє прізвище секретар одної земської повітової управи, Каленик Митрофанович Гімненко?

Баронова-Козино, ойкнувши, сіла.

Це ж не те, що, припустімо, Непийпиво або Тягнирядно якесь, а справді трагічне прізвище. Знаєте, що за великі гроші виправив він його на Говненка,

Баронова-Козино тихо знепритомніла.

а далі, ну ніяк не можна. Та знаєте, що тільки по трьох роках клопотання, тільки сам цар Олександр Третій соїзволив змінити Говненка на Вороненка, га?! (*Помітив, що Баронова-Козино знепритомніла.*) Ага-а!.. Це тільки од такого, вибачте, маловажного історичного факту обморок узяв, а якби я навів вам сотні, тисячі зовсім не таких, а справді трагічних історичних подій і фактів. Га? Га, питуюся! (*По паузі.*) Що ж тепер мені ще зробити? (*Побачив на люстрі газету.*) Хіба газету почитати! Ну й що ж! (*Сів читати.*) З горя козак «Вісті» читає, бо своїх немає. (*Прочитав дещо, заплющив очі.*) Отак тільки їх і можна читати: як читаєш — закуняєш, прокуняєш — знов читаєш, свого віку козацького доживаєш... (*Поди-*

вився ще в газету і раптом.) Ха-ха-ха! Іона, ще й Вочревісущий! Люблю зладя!

Баронова-Козино очулася:

— Ви ще й смієтесь! Ви ще й глузуєте!

Дядько Тарас

— Де ж пак! Читаєш фельєтона — зовсім не смішно й не дотепно, ну, а вже як дочитаєшся до підпису, не можна вдержатись. Ха-ха-ха! Іона, ще й Вочревісущий.

Баронова-Козино встала:

— Будь ласка, але од цього прізвища я вже не впаду. Це прізвище, навпаки, очуло мене і на ноги підVELO...

Підійшла до другої кімнати, та в цей момент...

15

Широко, навстіж розчинилися двері — од старих Мазайлів і од Мокія. Разом увійшли: Мазайло в чорному сюртуці, тъотя Мотя з газетним аркушем, заведеним у рамці під скло, Мазайлиха, Рина з букетом з одного, самотній Мокій — з другого боку. Заграла музика, і почався балет. Баронова-Козино поздоровила Мазайла, тъотю Мотю, Рину, Мазайлиху, тоді до Мазайла:

— А не забули ще... Пахнет сеном над...

Мазайло

— Пахнет сеном над лу-ка-мі...

Баронова-Козино

— Браво! Браво! Браво! Прекрасно!

Мазайло

— Гех! Песньою душу веселя...

Баронова-Козино, Мазайло, тъотя, Рина, Мазайлиха разом:

— Баби с к-рап-лямі рядамі
Ходят, сено шевеля.

Дядько Тарас демонстративно:

— Вийшли в поле косарі
Косить ранком на зорі,
Гей нуте, косарі,
Бо не рано почали.

Мокій самітно:

— Під горою над криницею
Горювали брат з сестрицею...

*Тъотя Мотя прибила
на стіну газету в рямцях. Тоді:*

— Хай живе Міна Маркович Мазєнін! Ура-а!

Дядько Тарас

— Хай живе Мазайловський! (*Нишком.*) Гетьман Виговський!

Мокій

— Мазайло-Квач!

*Тъотя, Мазайло, Мазайлиха,
Баронова-Козино, Рина оточили Мокія:*

— Мазєнін! Мазєнін!

Мокій

— Мазайло-Квач!

Тъотя та інші:

— Мазєнін!

Мокій

— Мазайло-Квач!

*Тъотя, за нею інші закрутися
метелицею, приспівуючи:*

— Там сухое убірають і т. д.
— Хоч не рано почали,
Так багато утяли і т. д.

Тъотя Мотя

— Хай живе Мазєнін! Мазєнін!

Дядько Тарас

— Хай живе Мазайлович! (*Нишком:* «Гетьман Самойлович!»)

Мокій

— Мазайло-Квач!

*Тъотя Мотя та інші трохи
не збили з ніг Мокія:*

— В ажідані конь убогій і т. д.
— Хай живе Мазєнін!
— Мазєнін! Ха-ха-ха! Мазєнін!

Дядько Тарас

— Мазайленко. (*Нишком: «Гетьман Дорошенко!»*)

Мокій у колі, заткнувши вуха. Знесилено:

— Мазайло-Квач! Мазайло-Квач!

Тъотя Мотя та інші заскакали:

— Только Жучка удалая
В рихлом сене, как в волнах,
То взлетая, то ниряя,
Скачет, лая, впопихах.

(У Мазайла: *упопихах*).

Закрутись кругом Мокія, переможно вигукуючи:

— Хай живе Мазєнін!

— Мазєнін!

16

*Раптом увійшли: Тертика з м'ячем і з газетою
«Комсомолець України», Губа і в перспективі за ними Уля.
Мокій до них:*

— Поможіть хоч ви! Сам уже не можу, хіба ж не бачите...

Тертика м'ячем бац у підлогу:

— А скажіть, що за шум сочинився?

Губа

— З якого приводу? Чого?

Тъотя Мотя показала на газету в рямцях:

— Будь ласка, будь ласка, молодії мої люди, прочитайте!

Губа підійшов до газети:

— А що тут таке?

Мазайло

— Серце ще зранку... Та краще прочитайте самі! Голосно прочитайте!.. Будь ласка, одчиніть там вікна, двері, щоб усім було чути! Всім, всім, всім, всім!

Губа, придвигаячись, почав читати:

— Українізація.

Тъотя Мотя

— Не те читаете, мій милий, і не там!..

Мазайло

— Не те і не там!.. Дивіться знизу.

Тертика з м'ячем:

— Читай, Ваню, згори, коли на те пішло!

Губа швидко:

— «Адміністрація маріупольського заводу не пустила на завод комісії в справі українізації...»

ТЬОТЯ Й МАЗАЙЛО

— Та не про те, мицький ви хлопче! Не там! Дивіться в об'явах!

ГУБА

— «За останній час набагато збільшився попит на українську книжку поміж робітництвом на харківських заводах... За систематичний зловмисний опір українізації...»

ТЬОТЯ

— Ах, Боже мій! Та що ви там вичитуєте про якусь там українізацію... Ви знизу прочитайте! Оповістки!

МАЗАЙЛО

— Он там читайте! Бачите? Я навіть звідси бачу: Харківський окрзагс на підставі арт. 142—144 Кодексу...

ГУБА

— Страйвайте! Страйвайте! Та невже?.. (*Перечитав якісь рядки в газеті.*)

МАЗАЙЛО

— А ви думали! Серце ж, кажу...

ГУБА

— «За постановою комісії в справах українізації, що перевірила апарат Донвугілля, звільнено з посади за систематичний і зловмисний опір українізації службовця М. М. Мазайла-Мазеніна...»

Ойкнули. Тьотя Мотя розгубилася.

До Мазайла:

— Що ж це таке?.. Як це?..

Рина до батька:

— Невже цьому правда, папо?.. Та чого ти мовчиш?

Тъоля і Рина з одного і другого боку:

— Мино Марковичу!
Папо!

*Дядько Тарас, підійшовши,
вдивився в Мазайла:*

— Він уже ні гу, ні му!.. Ні ге, ні ме — занімів!

Мазайлиха

— Голкою, Мино! Язика поколи голкою!..

Тертика до Мокія:

— А ми прийшли врятувати тебе од міщанської стихії...
Близче до комсомолу! Держися комсомолу! Верни руля на
комсомол! Ну?

Уля

— Це я... Побачила — наші комсомольці йдуть... Так я по-
кликала на поміч... Я вже до тітки ніколи не поїду.

Тертика

— Ну!

Мокій до Улі:

— Ну, Улю!.. (*До комсомольців.*) Присяги не кажемо тепер...

Губа

— Знаю. Це з вірша Яновського:

Десять літ будуєм владу Рад.
Маяком стоїть УСРР.
Нація не піде вже назад!

Тертика

— Навпаки, скоро скажемо всім Мазєніним: гол!

*Ударив м'яча. Губа підбив.
Мокій і собі. Уля собі.*

Завіса

ПАТЕТИЧНА
СОНАТА

Із спогадів моого романтичного нині покійного друга й поета Ілька Юги на Жовтневих роковинах у клубі ЛКСМУ про свій незавидний, як сказав він, проте повчальний революційний маршрут.

ДІЯ ПЕРША

1

Уяви собі, друже, — так починав він: 1) вулицю старого провінційного міста, 2) двоповерховий будинок з табличкою: дім генерал-майора Пероцького, 3) революційну весну, 4) Великодню ніч.

Початок дії: я пишу. Напівгорище в будинку. Квадратове вікно — запнute зоряним небом. Світить гасова лампочка. В кутку мідяним удавом виблискує гелікон.

2

Поруч з дерев'яним простінком живе безробітна модистка Зінька. Вона чеше косу. Під дверима гості.

Гість

(читає напис крейдою на дверях)

З нагоди Великодня візiterів не приймаю. (Пауза. З досадою.) Хе-хе! Оригінально!

Другий
(ревниво, баса)

Чого ж ви стали?

Перший

А куди мені тепер іти?

Другий

На Великдень у кожної господині двері гостям одчинено.

Перший

То я піду до вашої. Добре?

3

Зінька сміється. Гості, ощірившись, розходяться. Я пишу. Підомою в генераловій квартирі дзвонять куранти, немов з далечі

віків: мірно, журно, елегійно. А ще нижче, на першому поверсі живе вона. Немов зараз бачу: одчинене вікно, вітрилом напнулась серпанкова завіса. Під нею немов пливе освітлений кут кімнати: піаніно, погруддя Шевченкове й квіти. Вона вивчає Бетховенову «Патетичну сонату». Грає й повторює вступ, оте повне зоряного пафосу, глибоке й могутнє grave. (Тоді я не знав ще ні назви, ні автора.)

4

До мене в двері стукотить Зінька:

Можна? (Увіходить.) Скажіть, сусідо, відгадайте, коли до дівчини ходить удостає мужчин, а їй раптом хочеться бігти од них до мужчини ж, то що це значить?

Я

Не знаю.

Зінька

А коли всі збираються розговлятися, а їй хочеться заговіти, то ви теж не знаєте, що воно значить?

Я

Теж не скажу.

Зінька

Невже не знаєте? І не вгадаєте? Та ну-бо! Це ж така зrozуміла річ. Це значить, що прийшла... Думаєте, любов? Великодня ніч! І все. А вам подумалось?

Я одхитую головою.

Зінька

Прийшла Великодня ніч, а за нею в гости мадам журба преться. Слухайте, сусідо. Я голубе платтячко, бачте, наділа дівоцьке, косу по-скромному заплела — заговіла, а ви такий бідний та самотній, що й сьогодні не розговітесь. То, може, пішли б удвох, га?..

Я одхитую головою:

Бачте...

Зінька

Ха-ха! До церкви, наприклад. А вам подумалось?.. (Підморгнула.) Не бійтесь! Ви не поскоромитеся од мене.

Я

Я й не боюсь. Я, бачте, не маю часу. Я пишу листа.

Зін'ка

Ви пишете. Вибачте. Пишіть. Я б оце сама написала листа або що. Написала б: року двадцять третього життя, числа в календарі червоного, у серці ж — чорного. Ой казали мені люди, що як прийде свобода, то вона, як мама — не журися, мовляв, дівко, вискочиш із ями... Буде світ тоді, як цвіт, ще й милив, як сонечко. Свобода прийшла. То оце я й пишу: дорогий мій, милив! Хоч кажуть, я така, що й за п'ятака, а проте не все ще спродала, зоставила дешо про милого, що прийде ж, думалось, до мене хоч на день, на мій Великдень. Свічку засвітила, платтячко наділа голубе, дівоцьке, а він щось не іде... Дорогий мій, милив! Хто? Та хто обізветься... Пишіть! На добраніч. Грошей часом нема у вас позичити — сім карбованців? За кватирю, бачте, вимагають. Я віддам. Одержу за свою (*підморгнула*) кватирку — і oddam. Нема? Пишіть, пишіть.

5

З первого поверху камінні приступці униз, у темний підвальний закут. Двоє сортують літературу. Осторонь жінка прасує білизну. Із стелі зрідка, але методично вперто й дзвінко капає у відро вода.

Літній (одкладаючи листівки)

На Вадонів завод. Тепер портовим майстерням: брошурок «Коли скінчиться війна» — одна, дві, три, чотири, п'ять (*крапля: дзень! Обернувся, глянув на стелю, на відро і знов*), сім, вісім, дев'ять, десять (*крапля: дзень! Нахмурився*). Отак у вас завжди капає зі стелі?

Жінка

Третій рік. Ще як брали на війну Оврама, мужа моого — почало. З того часу жду й рахую. Сорочку перу я за сімдесят крапель, прасую за десять. А за цілий день, знаєте, скільки їх випадає? Аж чотириста тридцять два по сто. Скільки це, повашому?

Літній

43200.

Жінка

Жду й рахую. Голова, як решето. Все життя як решето: все подовбали ці краплі. Пам'ятаю, почала щитати, як вернулась з проводів. (*Рахуючи краплі.*) Одна, дві. Проводжаючи, питала: ти ж котляр, Овраме, на заводі, став глухий, недочуваєш, а тебе беруть. А він мені... Три. Через те нас і беруть, що глухі ми і сліпі ще. Та й пішов. Туман стояв, воріт було не видно. Я за ним: Овраме! Він не обернувся... Чотири... Коли ж тебе тепер ждати? Не обернувся. Але біля заводу став. Добігла. Саме тоді... П'ять... Ішло на шосту й заревли гудки. Ніколи не плакав, а то дивлюсь — слухає і плаче... Шість. А скажіть, яке найбільше число в світі?

Літній

Квадральйон, здається.

Жінка

Квадральйон. Якби мені хто сказав, що як упаде квадральйонна крапля, тоді вийде війні кінець, тоді вернеться мій Оврам, я б перещитала. Я б кожну крапельку обчислила, не пропустила б. (*Жагуче, пристрасно, аж слози проступили.*) Як намистечко б, зібрала та на пам'ять нанизувала крапельку до краплі. Отак. (*Ставши, як на молитву, рахує краплі.*) Сім. Вісім. Дев'ять.

Парубок

Сестро, ти знову...

Жінка

Вісім. Дев'ять. Десять.

Парубок

Ну от... (*До літнього.*) Що робити?..

Літній (суворо)

Що? Нести літературу! Організовувати! Агітувати! Треба увесь світ підпалити нашими лозунгами: вимагаємо зробити з тайних договорів плакати — раз, із війни негайний мир народам — два, із дванадцяти годин роботи вісім — три, маємо чотири руки — чотири, а пакунків п'ять — п'ять, що робити з п'ятим — щість.

Парубок

У мене є тут товариш один. Покликати?

Літній
Хто?
Парубок

Студент.

Літній
(міна)

Хм...

Парубок

Та не справжній. З університету на дому. Екстерн. Прибивсь у город із села вчитися. Батько десь за пастуха. Хлопець трошки мрійний, проте певний, свій...

Літній

Сім! Клич!

6

*I приходить до мене мій перший друг,
мій побратим.*

Лука

Льку, здрастуй! Ти що робиш?

Я
(патетично)

Пишу до неї листа!

Лука

Це сто тридцять первого?

Я

Не смійся, Луко!

Лука

Скоро порвеш?

Я

Не смійся! Ти чуєш, який у мене настрій? (Я чую знизу акорди *grave*.) Високий, зоряний, як небо! Перше (жест на гелікон), бачиш цю штуку? Гелікон зветься. Коли взяти forte, можна загасити лампу. Але я навчуся грати так, що зорі на небі гаситиму.

Лука
(иронічно)

Навіщо?

Я

Щоб... щоб мати роботу.

Лука

Роботу, бачу, матимеш, а от заробіток?..

Я

І заробіток теж. Це ж гелікон з оркестру, що грає влітку на бульварах, восени на весіллях, взимку на похоронах — з оркестру гуманізму. Є геліконісти, що добиваються од цього удава такої, що він не просто грає, а дзвонить, як срібний дзвін. Отак: бом, бом... (*Підо мною немов нарочито дзвонять куранти.*) І я навчусь! Обов'язково! Третє, і це головне, я пишу до неї листа. (*Знизу я чую, як услід за grave напливає перша хвиля світлоярого allegro molto e con brio.*) Слухай! (*Читаю й фантазую.*) Можливо, що й цього порву, але пишу й писатиму, бо вірю в Петрарку і в вічну любов. У вічну любов. Між іншим, од золотих фігур в історії чорні тіні, од чернечої ж Петраркової золота й ясна — світінь вічної любові. Вірю і пишу. Ви граєте сьогодні щось нове, що саме — не знаю, але ця музика, напевне ж, про юнака, що мчить конем степами, шукає країни вічного кохання. Там у голубих вікон дівчина самітна: ліву брову трошки ломить, як усміхається, очі голубі. Скажіть, вітри, або ви, зорі, чи вийде дівчина йому навстріч, чи одчине двері, прекрасні ворітця в країну вічного кохання! (*Крізь слози й посміх.*) Ану вгадай, Луко...

Лука

На те у дівчат і ворітця, щоб їх одчиняти.

Я

Та ні! Пошлю от я цього листа чи ні?

Лука

Як сто тридцять попередніх.

Я

(*тоді врочисто, категорично*)

Сьогодні. Сам однесу!

Лука

Сьогодні треба нести літературу, і ти мусиш помогти.
Ходімо!

Я

Завтра однесем.

Лука

Ти хочеш справу соціальної революції одкласти на завтра?

Я

Ані подобини! Але знай, Луко: над світом полощеться в крові прапор боротьби. Для чого? Щоб завтра замаяв над нами прапор вільного труда. Та тільки тоді, як над світом замає прапор вічної любові...

Лука

К чорту твою вічну любов! Сьогодні нам на цехових зборах петроградський товариш сказав. Мусимо, каже, припустити поїзд революції повним гоном до соціалізму. А ти його хочеш спинити на станції... (*передражнив*) вічна любов.

Я

(з досади й образи, вслід йому)

Тільки тоді, як Петраркою стане той, хто сьогодні б'є жінку, — наступить всесвітня соціальна весна. А ти її к чорту! Цілу проблему!

7

Я майже іду услід за Лукою. Несу листа. Так. За іншої ситуації я б його порвав, як порвав сто тридцять попередніх. Але тепер я змушений його однести. І я несу. Сходами, вниз, де живе вона. Але як його передати? Іду далі вниз. Бачу, як з підвальчика виходить літній робітник, обважений пакунками літератури. За ним Лука. Настя суне йому кусок паски, крашанки. Шепотить:

— Нате. У дорогу.

Лука

Ну от... (*До літнього, жест на крашанки.*) Брати, товариш Гамар? Релігію?

Літній
(сердито)

Бери! Все одно з'їмо!

*Щоб не здібатися з Лукою, я повертаю нагору.
Біля дверей Пероцького чую — дзвонять куранти. По тому
дзвінок електричний. Голос Пероцького (до економки):*

— Телеграма від Андре з фронту! «Здобув відпустку. Першого приїду, номером шостим». За півгодини він буде. Ванну і постіль, Анет. А мені, будь ласка, сьогоднішні витрати. Не ображайтесь, Анет. Я вам вірив і віритиму, але коли йде революція, треба щохвилини писати рахунки. Спасибі, Анет. (*Читає.*) «За три замки до дверей 11 крб. 73 коп.». А за розбиту російську корону, Анет! Запишіть на карб революціонерам. І за страйк на моєму млині — робітникам. «За бром». Кому? Нам чи їм? Не смійте купувати! Де пахне бром, там скоро смердітимуть трупи. Не смій-те!.. Прибутки!.. Від Ступай-Ступаненка за квартиру десять карбованців 50 копійок. І все? А за мезонін? За підвал?.. Виселити! Я не боюся їхньої революції. Одного лише боюся, щоб не розваляли фундаменту, на якому стояла Росія — єдності й неподільності її. А не розваляють Ступай-Ступаненки — Росія вистоїть і перестоїть яку завгодно революцію. Росія! Земля руська! Русь! Де це так прекрасно грають? Анет, люба моя! Дістаньте з гардеробу мою уніформу. Я піду до церкви, Анет! Пам'ятаєте, Великодній ранок тисяча дев'ятсот тринадцятого року, Анет, березку за вікном і зорю? Тоді Росія пахла, Анет, а нині! Смир-но! Це я на свої мислі, Анет!.. Який хаос! Зменшіть витрати, Анет!.. Церемоніальним маршем! Мої мислі! Повзводно!

*Тихо. Певно, пішов, бо чую другий голос.
Сина Пероцького —*

Жоржик

Анет, дорогая! Ну?

Анет

Жорже! Папа приказав зменшити витрати.

Жорж

Я одdam! Слово майбутнього офіцера, одdam!

Анет

Жорже, зрозумійте, грошей нема.

Жорж

Слово честі, одdam! Знайте: за місяць-два нас, старший клас кадетів, попрямують у прaporщики. Ух, піду я на війну! На більшовиків! Вдарю, вдарю чобітками, брязкну, дзенькну острогами, гляну в дзеркало, а там (*зафантазував*) молоденький офіцерик, у погончиках блискучих, чорні вусики...

Анет

Мій хлопчику-мрійнику!

Жорж

Хлопчику?.. (Навмисне брутално і все ж таки наївно.)
Молоденький офіцерик, п'ять кондомів у кишенні; ахм, — красуню!

Анет

(певно, очі великі, аж зблідла)

Жорже!

Жорж

Entre nous soit dit! Ви, Анет, як Богоматір, будете страждати, виряджаючи вашого хлопчика на війну. Розстебнете мені кітель, начепите дукатика золотого і заплачете, як колись покійна мамочка.

Анет

(очевидячки, зворушена й розстіба ридикуля)

Жорж

За вікном буде вечір, як чернець смутний, і зоря, яко лампадик. Папа покличе. Знявши з носа окуляри, скаже він: «Ну, Жорже, будь слуга цареві щирий...» — і не мовить більше слова.

Анет

(очевидно, виймає асигнацію)

Жорж

До вокзалу рисаком. Ви зо мною. Папа ззаду. У салон-вагон ввійду я, аж там жінка незнайома, молода, прекрасна, ну як ви, Анет! (Цілує.) Лікті в неї круглі, білі, груди, як у вас, Анет! Буде ніч, буде дорога, і розмови, і пригоди. (Ярливо цілує, як жінку.)

Анет

(очевидно, жах і задоволення)

Жорже!.. Я папу покличу!

Жорж

(одсапавшись)

Тяжко зітхне паровоз у ту сторону, де війна. Свисне: на-війну — вій-ну-ну!.. Імператор — Росія — ура! Я поїхав на війну.

*Вихорем пробігає поз мене.
До Зіньки. Стукотить.*

Зінька

Хто?

Жорж

Це я! Можна до тебе?

Зінька
(виглянувши)

До «тебе»?

Жорж

До вас.

Зінька

Чого?

Жорж

Я прийшов... Хіба ти, хіба ви не знаєте?

Зінька

Мами шукаєш чи, може, заблудив?

Жорж

Я прийшов... Папа мене прислав! Гроші одібрати! Ті, що за квартиру нам. Папа сказав — виселить тебе, якщо не заплатиш сьогодні.

Зінька
(перемоглася)

Ну що ж... Заходь, хазяїне.

Сливе навшпиньках підходжу до заповітних дверей.

Стою. Перша хвиля світлоярого allegro molto e con brio спадає. Вона грає далі — світлий роздум бунтарного духу, вічний спів кохання. Раптом перестає.

Вона

А-а, мій таток: пощипані українські вуса, сивенький чубок!

Батько
(врочисто читає)

«Учителя малювання та чистописання, українця запорозької крові Івана Степановича Ступай-Ступаненка лі-то-пис».

Вона
(з гумором)

Ой!

Батько

А так! «Березня семого, року на Україні 1917-го. Місяць тому вночі не спалось — думалось: ніч така велика, як Росія, а Росія — як ніч — не видно й не чути нашої України. А нині читаю відозву нашої Центральної ради: народе український, народе селян, робітників, трудящого люду... місяць минув, а яка одміна! Благословляю революцію!»

Вона

І я! (*В тон.*) Благословляю!

Батько

«Березня двадцять семого. Читав, як у неділю в Києві відбулося велике українське віче. Сотні, тисячі, десятки тисяч українців заприсяглися образом Шевченка не складати рук, аж доки не відбудована буде вільна наша Україна. Присягаюсь і я!»

Вона

І я! Не тільки Шевченком, — тобою, твоїми вусами, твоїм сивеньким, таток, чубком.

Батько

«Тридцятого. Приснився пресвітлої пам'яти гетьман всієї України, Іван Степанович Мазепа».

Вона

І мені! Немов їхав автомобілем, так? А за ним запорожців сила та все на велосипедах.

Батько

«Тридцять першого. Більшовики пишуть, що державних меж взагалі не треба. Вони за інтернаціонал. Це значить і Україна без меж? Та як їм не соромно?»

Вона

Ой, як їм не соромно!

Батько

«Р. С. Треба розтлумачити їм, у чім справа і що таке Україна». (Дописує.) «Першого. Завтра Великдень. Думаю, чи потрібен тепер Україні Бог? Думаю, що коли й потрібен, то тільки свій, український. Інакший зрадить або обдуриТЬ. Маринка грає цілий вечір якусь прекрасну річ. Певно, українську, бо мені вчувається: сивоусі лицарі-запорожці мчать кіньми вічним степом по щастя-долю для своєї України». Особливо, де ти, Маринко, граєш скоро, да отак (наспівує): цоки-цоки-цок-цок! Тру-ту-ту! (Цілує її.) От заграй!

Вона грає. Знову здіймається вгору з м'ятежних глибин до зоряніх просторів хвиля світлоярливого пафосу. За нею, здається, пливе під напутним вітрилом завіси освітлений покут кімнати: погруддя Шевченкове, квіти, вона над клавіром, батько з літописом і я за дверима. Ми пливемо над життям на кораблі «Арго» до вічно прекрасних країн, кожний по своє золоте руно.

Батько

Соната?

Марина

Патетична.

Батько

Як автора на прізвище?

Марина

Бетховен.

Батько

Невже не українець?

Марина

Німець.

Батько

Значить, мати була українка.

Марина

Тату, 'ти комік. Він скоро сто літ тому, як помер, і на Україні ніколи не жив.

Батько

Гм... Чув десь нашу музику! Украв! Соната українська. Он росіяни — цілого Глинку у нас укraли та й кажуть, що їхній.

Глінка! Та який він Глінка, коли він Глинка! Прізвище українське! Українець! Ну, та тепер не дамо! Не дамо, Маринко, не дамо! Ні півглинки, ні вуглинки! Ось піду я зараз вулицями, під церкви піду, де тільки є люди, агітувати й проповідувати за вільну нашу Україну. Бо кожний тепер українець мусить, лягаючи, в голови мусить класти клунок думок про Україну і вставати разом з сонцем з клопотами про Україну. Відбудуємо, — тоді за інтернаціонал. Ось як, а не так, як ви пишете, товарищі більшовики! Бо хіба ж може бути інтернаціонал без України, без бандури?!

Марина

Тату, ти комік. (*Цілує його.*)

Батько

Іду.

*Я всовую листа між одвірки й двері
і мчу до себе нагору. Виглядаю.*

10

Ступай - Ступаненко
(одчинивши двері)

О! Лист! Це тобі, Маринко.

Марина

Без марки й штампа?

Ступай

Певно, той, що з неба пада українкам — золотий. (*Іде.*)

Марина
(сама)

Не золотий, а голий. (*Читає, деякі слова повторює вголос.*) «...ця музика, напевно ж, про юнака, що мчить конем степами, шукає країни вічного кохання...» (*З теплим гумором.*) Маєш! Іще один комік... На коні — й трохи не в коленкорових штанцях. Ну!... (*Читає.*) «Там, у голубих вікон, дівчина самітна...» Гм! (*Усміхається, ліву брову справді трошки ломить.*) «Скажіть, вітри, або ви, зорі, чи вийде дівчина йому навстріч?...» (*Очи мрійні, голубі. Пауза.*) Скажіть, messieurs вітри, шепніте, mesdames зорі, як відповісти ще такому комікові — горищеному відлюдникові?.. (*Сідає. Нотний столик. Олівець. Ліва рука на клавішах. Права за думками — пише.*) «Дівчина самітна. Так. І жде. Кого, не знаю, але давно вже

жде. У снах, у мріях, десь ніби в голубих віках, когось із-за Дніпра, чи то від трьох могил, од Жовтих Вод, чи з Січі ждала й жде. Кого? (*Торкнувшись клавішів.*) Можливо, вас, поете милий. Напевно вас, якщо ви на коні. Так, тільки вас, якщо ви на коні й при зброї». Ні!.. Цього не напишу, бо це вже од програми. Хай буде од душі. (*Перебігає клавіші.*) «Жде вас, поете милий. Самітна дівчина. В країні вічного кохання». Ні! Краще од програми! «В країні, де на дверях два замки іржаві висять, московський і польський... жде і мріє, що тому oddасть і душу й тіло, хто замки ті позбиває...». Ні, хай буде од душі!..

11

Марина грає. Мені здається, ще одна хвилина, ще один дотик рук — і хвиля світлоярливого пафосу досягне неба, задзвенить об зорі, і тоді небо — зоряний рояль, місяць — срібний ріг заграють вічну над землею патетичну симфонію. Мені неможливо ясно в очах, я бачу далекі зоряні простори, я ніби чую музику зір — одного не бачу — як до мене йде з листом Марина. На сходах обганя її військовий. Офіцер. Оглядається. Збіга захоплений до неї:

— Mon Dieu! Це ви, Magine? Здрастуйте! Впізнаєте вашого колишнього гімназіального *chévalier d'amours* — Андре? Три роки не бачились! Більше! Пам'ятаєте, я написав вам секретку на танцвечорі, сам приніс, сам познайомився! А як ми танцювали вальс-менует? А ви тепер ще кращою стали.

Марина

Ви з фронту?

Андре

Допіру. Страшенно радий. Уявіть темряву, ями, окопи, все в глині, в багнюці, навіть небо — і отак день за днем, місяці, і сам ти ніби з глини, без женини — себто без душі, одна лише темна хіть до неї, важка, як чорнєє живе срібло. І от контрасти: я їду поїздом, огні і українські зорі...

Марина

Ви самі ж росіянин?

Андре

Але люблю, бо вони мої... їду поїздом, огні і зорі, вокзал, і от я візником, на гумових шинах. Чорт!.. А тут ще дзвони. І раптом ви, Magine, та première tendresse!.. Я не можу більш... (*Руки простяг.*) Ну, Христос воскрес!

Марина
(одступила)

Воістину...

Андре

Ну що ж... Я поцілую вашу тінь! (*Цілує.*) За цей момент, за зустріч цю я радий зараз повернути назад, на фронт і битись там за вас без відпустки цілий рік. За вас!..

Марина

I за українські зорі?

Андре

З цілим світом!

Марина

Спасибі. Але ви перед цим загляньте до своїх, обмийте глину, відпочиньте... Це вам такий наказ.

Андре

Марін!

Марина

I завітайте завтра!

Корнет, цілючи й очима, біжить додому. Марина йде до мене. Затримує поступ. Крок вперед, крок назад.

Поет, можливо, завоює твою душу, цілий світ, але жодного кілометру території, моя Жанно д'Арк... (*Вертається.*)

12

Чую втретє «Патетичну». I раптом супровід до allegro — стоголоса мідь велиcodніх дзвонів. Дивлюся у віконце. Дзвіници — як білі тополі. З найближчої пливе спів хорний: Христос воскресе! Кометами здіймаються ракети, червоні, голубі, зелені. Танцює світ. Патетичний концерт. I тільки низько над обрієм висить блідий, пощерблений серп місяців — розп'ятий Христос.

13

*Вернувся Ступай, зворушений, піднесений,
аж чубик подерся угору:*

— Грай, Маринко, «Патетичну», — Україна воскресає! Тільки що загітував, залучив до нашої «Просвіти» аж три нових члени: учителя слобідської народної школи, сусідського тесля-

ра і нічного сторожа. Грай! Так! Отак! Гех, сучої ти мами святая Русь, гарбуз тобі тепер у твій товстий державний зад! Слухай, як дзвонить і гра Україна! Устають з могил сивоусі запорожці, сідають на коней. Цоки-цок!.. Чуєш, мчать? Сивоусі лицарі...

Марина
(грає)

Покійними не ввоюєш. Гей, якби повстанці! Молоді, тату!

Ступай

Мчать по долю золоту вічними степами України. Гульк – зоря! Стали над віками, блиснули списами. Гей!

Марина

Гей! Гармат би нам та кулеметів замість mrій, тату.

Ступай

Що?

Марина

Нічого. Ти, татусику, поет, кажу.

Ступай

Я українець. Страйвай, Маринонько, я зараз буду з ними христосуватися. (Дзвонить в телефон.) Будь ласка, 23–07... Директор гімназії? З вами хоче похристосуватись українець Іван Степанович Ступай-Ступаненко. Україна воскресла! А ви одмовляйте: воістину воскресла! Ха-ха! Грай, Маринко, «Патетичну»! (Дзвонить.) Будь ласка, 17–00. Од інфanterії генерал-майор Peroцький.

14

Пероцький
(біля телефону, в уніформі)

З ким маю честь?

Ступай

З вами волить похристосуватися на своїй землі українець Іван Степанович Ступай-Ступаненко. Україна воскресла, вашдит-ство!

Пероцький
(переждав, поки йому врівноважилося серце)

Атвєчаю. Смір-но! Равненіє на єдіную-неделімую, гаспада українци!

Ступай

По-вкраїнському не так. Струнко, ваш-дит-ство! Церемоніальним маршем, на одного генерала дистанція, з України кроком геть!.. Маринко, грай «Патетичну»!

15

Зінька — Жорж

*Зінька
(читає)*

«Даю цю посвідку колишній нашій покоївці Зінаїді Масюковій на певність того, що я з доручення мого папи, генерала Пероцького, одержав від неї сім карбованців комірного і з доручення ж папиного заплатив ці гроші за перший мій візит до неї і сім додатково за папу, що не заплатив їй за перший візит свій ще року 1913-го, теж на Великдень. Вихованець енського кадетського корпусу Жорж Пероцький». Так. Тепер ти, Жоржику, ходи додому.

*Жорж
(навколо)*

Ну, порви... Прошу вас, порвіть. Ну хоч не показуйте. Не покажете? Ні?

*Зінька
(виводить його, зачиняє двері. Сама)*

Ой Боже ж, як важко. (*Бере гітару, грає й молиться.*) Ой Боженьку, Боже! Чом ти не поможеш? Чи, може, бесплатно помогти не хочеш?.. Чи, може, й ти, Боже, вже хочеш того же? Так приходь!

16

*У підвальчику, як статуя, Настя.
Скаменіла — у двері лізе безногий солдат
з георг-хрестом.*

— Чи впізнаєш, Насте, чоловіка?.. Здрastуй! Бач, вкоротили мене трошки, зробили нижчим за всіх. Ну, нічого! Піду до своїх на завод, може, піdnімуть. Здається, сказав «піду» — полізу! Другий же місяць як лізу. До тебе. Чого ж стала, Насте! Приймай ув об'ятія героя, половину чоловіка твого! (*Доліз до середини підвальчика і заплакав.*)

ДІЯ ДРУГА

1

День. Сонячно виблискує гелікон. Я безсонний і невтомний кро-
кую по кімнатці. Підо мною все ті ж періодично б'ють куран-
ти. Марина грає тую же «Патетичну сонату», але сьогодні вже
не зоряне *grave* я чую і не світлоярливе *allegro*, а сонячно квітча-
не *adagio cantabile*. Ну а мені, звичайно ж, увижаеться: безмеж-
ний степ, над ним пливе в човні «Арго» вона, звичайно, ліву
брову трошки ломить, очі голубі, на веслах квіти й роса. І ось
удруге приходить до мене мій неромантичний друг Лука:

— Доїхав?

Я ніби не розумію. Мовчу.

Лука
(ущипливо)

До її ворітець?

Я мовчу.

Лука

Ну, листа, звичайно, ти порвав?

Я
(патетично)

Одніс, Луко! Їй-бо, одніс!..

Лука
(вражений)

Ну й що? Як?

Я

Одгадай: яка це дорога, що нею світ іде тисячоліття і не
знає втоми?

Лука
(зрозумівши безнадійність моого любовного становища, рішуче)

Дорога революції!

Я

Дорога кохання, Луко! Одгадай: без якої дороги світ дав-
но б уже євнухом старим бродив по пустині життя?

Лука

Без дороги революції, як оце ти зараз євнухом тут ходиш.
Слухай, Ільку! Сьогодні маніфестація об одинадцятій. Орга-

нізатори — всі ті, хто революцію оберта на оперетку або літургію, а класову боротьбу на паради й цілування, сказав нам петроградський товариш. І я кажу. До них пристануть, мабуть, і ваші українці, — в рушничках уже, посватались! Більшовики організують контрдемонстрацію. Розумієш? Наші заводські хлоп'ята всі за більшовиків. Мені доручили роздавати літературу на нашій вулиці й агітувати проти війни, за восьмигодинний робочий день, за передплату «Правди»... Ходімо, га?.. На вулицю! Поможеш роздавати літературу. А то й так. Просто. Щоб нашого брата було більше.

Я

Я піду... але я трошки згодом.

Лука

Чому?

Я

Я... я зараз іду до неї. Не віриш? Я вже б давно пішов, та стерегли мене, не пускали, Луко, дві дикі звірихи: соромливість і вовкуватість. А сьогодні, всю ніч виходивши, я нарешті їх втомив, проклятих, і приспав. Сплять. І я піду! Зараз! Я вже й перші слова наготовив про наше побачення: ви не здивуйте, що я непрошений, — скажу, — непрошено зайшли ви до мене у серце! Ні, не так. Скажу просто: здрастуйте! І не так: вдома? Вдома. Ні, — я, не спітавшись, увійшов, це привілей старців і закоханих.

Лука

Ні, ти вже краще так: вдома? Тоді ти: простіть, але в мене не всі вдома, і я прийшов, щоб ви побачили ідіота з іконкою вічної любові, з дівчачим фартушком замість червоного прапора. Та якби ж ідіота! — Паскудника! Зрадника! От!.. І знай, Ільку, востаннє до тебе прийшов я, востаннє й кажу просто: вірші ми з тобою писали, арихметики навчив мене, географії, книжки читали, товаришували, але коли ти зараз не вийдеш на вулицю, себто на дорогу революції, то я тобі не друг і ти мені не товариш більше! Раз! Два! Три! (Пішов.)

Я

(услід йому)

Адже ж сам ти почуваєш, Луко, що легше, мабуть, вчинити аж три революції зразу, ніж, скажім, відкритися дівчині вперше, що любиш... Га, Луко? Так дивись, я йду!

2

*I я справді йду. Сходами, вниз. Знову одна течія
несе мене до її дверей, друга односить і гонить униз.*

3

Непочута розмова.

Марина
(перегравши)

Буде!

Андре

Маріон! Ще і ще!..

Марина

Невже і вам подобається?

Андре
(ревниво)

«Невже і вам»! А ще кому?

Марина

Угадайте.

Андре

Ну, звичайно, кому ж. Йому!

Марина

Угадали. Сьогодні навіть уночі розбудив:

У Андре очі рогом.

заграй, дочки, «Патетичної», бо вже щось не спиться.

Андре

І я б вас розбудив, коли б було дозволено.

Марина

Йому все якісь запорозькі лицарі з цієї музики бредуться
в голову, вічні степи, Україна, а скажіть, що вам?

Андре

Мені?.. Угадайте.

Марина

Росія?

Андре

Честь oddаю, але ні.

Марина

Революція?

Андре

Вітаю, але ні.

Марина

Ну, не Україна ж?

Андре

Українські зорі, дзвони й сходи. Я іду. Раптом зустріч.
Я цілую чиюсь тінь. Тінь краси! Шедевр! Мені хочеться узяти
її на руки і нести, нести...

Марина

Ви сказали — вітаєте революцію? За що?

Андре

Нам потрібніший тепер трикутний капелюх, ніж Мономахова шапка.

Марина

А вгадайте, що мені ввижається од музики?

Андре

Таток?

Марина

Щось чудне і незрозуміле. Привид, сон, реальність, усе разом. Ніби темна й дика є країна, і така ж пригноблена, що забула навіть про своє учора і не зна, що буде з нею завтра. Сон. Два замки іржаві висять, печаті з орлами — білим, двоголовим. Замкнуто минуле, замкнуто прийдешнє. — В тій країні дівчина самітня. Мріє й жде. І знаєте кого?

Андре

Кого?

Марина

Лицаря, що любить українські зорі.

Андре

Так?

Марина

День у день, ніч у ніч, щоб замки ті позбивав і двері одчинив...

Андре

Дівчині?

Марина

Дівчині і країні. (Зірвала кілька акордів з фортепіано. Піднесла їх у долонях, ніби квіти.) Мої любоші — це сон, може, мрія — дівчина стрічає лицаря. Отак. (Удає з себе сповнену любошами дівчину, зустріч.) Люний мій, давно бажаний, мілій!.. І поведе, як гетьмана, у свою світлицю. Скаже: ой дзвоніть, софійські дзвони, щоб люди не чули, як я милого цілую...

Андре

Марін!.. Скажіть! Це лише мрії, чи є до цього практичний шлях, реальна програма?..

Марина

Це лише мрія, музичний привид химерної дівчини. А втім, — замість трикутного капелюха може ж бути гетьманська булава? Тоді це програма. На Україні. Ви заздалегідь формуєте загони вільного козацтва, я організацію — це практичний шлях. Щось чудне й незрозуміле — правда?

Андре

Хай дівчина жде лицаря!

Марина

Так?

Андре

Лицар буде! Він уже на порозі!..

4

Одчинивши тихо двері, Я:

— Простіть!.. Я, не спітившись, увійшов, — це привілей старців і закоханих...

*Я бачу корнетову спину. Він навколоїнках, цілує
її кінчик сукні: «Лицар прийшов. Він просить посвяту,
Маріон. Мила!» — чую я і, непомітний, іду геть.*

Я повертаюсь до себе на горище. Мені неймовірно важко. Я не впізнаю речей. Все змінилося, померкло, посіріло. Навіть сонце на небі вже не сонце, а якийсь жовтогарячий пластир на рані. Скрізь запалення і біль. Шепочу:

— Ну що ж... Ще хлопчиком колись гнався ти за мріями на палиці верхи і з розгону, пам'ятаєш, бosoю ногою на розбиті гостре скло — до кості, до серця?.. Як упав ти з палички-коня на сміття якесь, пам'ятаєш? Ну от! І тепер з розгону з примрійного коня... Який смітник кругом! Невже ж весь світ лише смітник, а мрії — випари із його!.. Так, Луко, всі дороги в світі — це лише орбіти: якою б не пішов, все одно повернешся туди, звідки вийшов, — в яму. Різниця лише та, що коли народжуєшся — випадаєш з ями; вмираєш, то попадаєш в яму. От і все. Чого ж іти? Куди іти? Кружляти по орбіті?.. (*Підходжу до віконця.*) Кинутися вниз, чи що?.. (*Дивлюся.*)

ДІЯ ТРЕТЬЯ

1

Уяви собі, друже, вулицю старого губерніального міста, сонячний ріг будинку, хмарку над золотобанним собором, далеку «Марсельєзу». Сидить чистий. Співає:

В суботу і в неділеньку
Сказати би раз у раз,
По вулиці гуляли сі
В штиблетах господа-с.

А як прийшла свободонька,
Вже вулиця не та-с:
Нема, нема роботоньки
З суботи й до суботоньки,
да-да-с.

2

Підходить Другий. Сідає:

Браво! Біс! Ви співаете, як опера, що горить.

Перший

А ти квітка купив, що сів на цеє місце? Марш!

Другий

Ви не подумайте, що тут вам справді опера, а ви білетер.

Перший

Це моє місце.

Другий

Тепер свобода слова, совісті і місця.

Перший

Пишуть: пролетарі всіх країн, єднайтесь, а ти що?

Другий

Я й прийшов єднатися, ну!

Перший

(заспівав і затарабанив щітками)

Ой чистю, чистю, чистю

Штиблети, як сонце...

Другий

(ще голосніш)

А я й сонце вам почистю,

Не то що штиблети...

Перший

Да ти справді конкуренцію прийшов робити? Марш, кажу!

Другий

Ша! Он де конкурент... (Показує на Оврама.)

3

Лізе Оврам з ящиком і щітками.

Другий

Дотепная є воєнна приказка: де два б'ються, третій не лізь. Правду я кажу, громадянине солдат?

Оврам

Я вже після бою — от і лізу.

Другий

Ви лізете туди, де всієї роботи не більше, як самому собі почистити ботинки.

Оврам

Гей, якби ж я мав таку роботу, то я б сюди ніколи не приліз!..

4

Я бачу, як людніс вулиця, голоснішає, ближчає «Марсельєза». За нею ніби пливе угорі хмарка од собору. На балкон виходить старий Пероцький. Нижче на ганку Марина й Андре.

Марина

Подивіться, який день! Отакий дівчина замовить у Бога день, як вийде зустрічати лицаря (*спинивши рух Андре до себе*). Цс-с-с!.. Дивіться, таток он — вийшов агітувати. Давайте послухаємо! Начепив жовто-блакитну квітку — от комік!..

Перший чистій (назустріч Ступаєві)

Ой чистю, чистю, чистю,
Вакса, як свобода!..

Другий

Сонце, бачите, блищить як —
То моя робота!..

Ступай (виставивши ногу першому)

Будь ласка!.. Та ба! Стривайте! Ви хто?

Перший

Як хто? Чистій.

Збирається натовп.

Ступай

Та ні! Якої нації?

Перший

Расейської держави, звичайно-с!

Пероцький (з балкона)

Браво!

Ступай (знявши ногу, до другого)

Ви якої?

Другий

А вам якої треба?

Ступай
(до Оврама)

А ви?.. (Впізнавши.) А-а! Сусіда знизу! Оврам-котляр! Свій!
Українець! Будь ласка!.. (Виставляє ботинка.)

Марина
(на танку до Андре)

Ну, не комік?

Андре

Це приклад нам!.. Хвалю!

Другий
(до первого)

Ви бачили такого малахольного?

Перший

Чого він хоче?

Другий

Він хоче, щоб йому вже нація ботинки чистила.

Ступай

Ми, Ступаї-Ступаненки, хочемо, щоб нація наша чужих
чобіт не чистила. Пора! Вільними стати пора! Мусимо сісти
на коні й мчати по наших козацьких степах разом з орлами й
вітрами!.. (*Йому аж почувся той тупіт в супроводі патетично-*
го allegro molto e con brio.) Цоки-цоки, цок-цок.

Марина

Браво, таток, браво!

Андре

Браво!

Оврам

Ви, може, й сядете, та нас куди посадите?

Ступай

Кого це вас?

Оврам

Ну, мене-от... безногого пролетаря українського? (Показав на чистій.) Їх ось?..

Зінька
(вийшла з натовпу п'яненька)

А мене?.. Знову, мабуть, за підсідельню, за перинку, га?.. (*До натовпу.*) Казали, як прийде свобода, то вона, як мама: не журися, мовляв, дівко, — вискочиш із ями! Буде світ тоді, як цвіт, ще й миць, як сонечко. То оце я й кличу: дорогий мій, миць!..

Голос з натовпу

Хто?

Зінька

Та хто обізветься!.. (*Сміх.*) Хоч, кажуть, я така, що й за п'ята-ка, а проте не все ще спродала, зоставила дещо про милого, що прийде ж, думалось, до мене хоч на день — на мій Великдень!

Сміх і голос

Обізветься мільйон!

Зінька

Вас мільйон, а його нема. Свічку засвітила, платтячко наділа голубе, дівоцьке, а він щось не йде. То піду, подумала, до сусіди, він теж безталанний. Прийшла до сусіди, а він листи пише. То піду я на вулицю, крикну, погукаю: миць, дорогий! Дорогий мій, миць!..

Пероцький
(з балкона)

От вам, панове, свобода слова! І взагалі свобода! Суть сво-
боди! Символ! (*Іде з балкона.*)

Лука

Так! Це суть буржуазної свободи! Символ! Людина кри-
чить... (*До натовпу.*) Товариші!

Андре
(перебиває)

Громадяни!

Ступай
(очувшись і собі)

Брати українці!

*Я бачу, як у натовпі вирує три течії. Кожне хоче
стати поблизу до свого оратора. Андре влаштовують
овацию. Тому він починає перший:*

— Хто не бачив, хто не зна країни нашої учора? Країна
наша...

Ступай

Україна!

Лука

Трудяший люд, пролетаріат!..

Андре

Вся Росія — це нерухомий був гнітючий монумент: трон, до його сходи — приступці рабства і на приступцях ми, раби. Разом був комір золотий, сенатор, камергер в палатах...

Лука

Брехня, товариші! Рабами ми жили й жиєм — робітники, солдати, і росіяни й інші!..

Ступай

Злиденніших нема рабів у світі, як ми, братове українці!

Андре

Рабом, звичайно, був мужик і українці. Громадяни! Країну рабства і неволі...

Ступай

Україну!

Андре

Край несвідомості і прози...

Лука

Хрестів і шибениць...

Андре

Не міг я бачить сам крізь слози (*патетично*). А нині?

*Патетична пауза — десь звичайний,
діловий голос чистів:*

Почистить треба, громадянине!

Андре

А нині, бачим ми, далеко нам пахне вільна дорога. Горить зоря свободи. Сіяють горизонти. Так! Нам треба сісти на коней! І помчати на захід і на схід! Щоб несла країну нашу вже не трійка, а мільйон мідно-сталевих коней, щоб прахом розпадались перед нами всякі Дарданелли, і не тільки розступались всі народи і держави, а щоб упали нам у нозі навіть вітри і вклонились горизонти!

Оплески. Вигуки «Слава!» і гомін.

Панночка
(захоплено до матроса)

Матросику! Тепер ви проб'єте Дарданелли, так?

Матрос
(вібите око, рябий, голос, як зіпсований клапан гармонії)

Ваші, панночко, хоч і зараз, а турецькі котрі — хай вони
он *(на Андре)* пробивають.

Дама
(затряслася війовниче пером)

Ми на наших зборах, ми, слабкі жінки, одкинули пропозицію більшовиків про припинення війни. Ми сказали: ми воюємо не з військом німецького народу, а з військом Вільгельмовим. Вперед! На фронт!

Матрос
(дає дорогу, ручкою)

Будь ласка!

Підноситься голос Лук и.
Трошки затинається:

Горить зоря свободи і світить поки що кому? У вікна буржуазії, бо в наших підвалих і вікон нема. Далі скажу: коли буржуазія хоче сісти на коні, то це значить що? Що всі шляхи до всіх у світі Дарданелл буде вкрито нашим трупом. На сяйніх їхніх горизонтах ждуть нас хрести і кладовища. Вітри впадуть їм у нозі, — це значить що? Це значить, нас вони гойдатимуть на шибеницях. Товариші! Виходьте на інтернаціональні дороги, засипайте між собою ями, окопи, — братайсь! А всі фронти, скажу я вам, повертай на буржуазію! І ще скажу: замість золотої хай блискавкою б'є на нашій Україні булава робочої диктатури!

Матрос

А буржуазію, котольки і юнкерню у трюм землі! На дно свободи!

Андре

Наш девіз — свобода, рівність і братерство!

Панночка
(їй Оврам цим часом чистить черевик)

Свобода! Рівність! Братерство! *(Од захоплення затупала ніжскою.)*

Оврам
(одкинувши раптом коробку)

Десять років робив я на заводі, три воював. За це, бачте, дали мені хрестика. Тепер дають свободу — свободу лізти з хрестом до гробу. Свобода? Я без хліба. Рівність? Я нижчий од усіх, без ніг! Братерство? Я чистю ваші ноги!.. Дак нате вам ваш хрестик, верніть мої ноги! (*Зриває й кидає геть георг-хреста.*)

Лука

Наш девіз: вся влада Радам! Світова революція! Соціалізм!

*На даху будинку Жоржик з нацпрапором.
Без кашкета. Захоплений кричить:*

Мій девіз — Росія! Імператор! Ур-а-а-а!.. (*Стріляє вниз.*)

Я бачу, як похитнувся Лука. Я кричу: «Луко!» І щосили біжу вниз. Вибігши, я бачу, як натовп подався уrozтіч. Вулиця порожніє. Посередині ранений в руку Лука. Зінька перев'язує рану. Оврам.

Далі Матрос. Він на когось свариться:

Пождіть, пождіть!.. Прийде на вас судьба!

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

1

Уяви собі, друже, тую ж таки вулицю й місто, запізнене в Жовтень. Вдалини гарматний стугон. Вітер. Ніч. Я на тайній варті біля тайного повстанського пункту, що притаївся в Оврама в підвалі.

2

У підвалі запнuto віконце. Світить каганець. Капає вода. Гамар пише. Він у шапці. Біля його посланець, теж у шапці, напружене жде. У кутку на полуку Оврам, біля його тінню Настя.

Гамар

Ревштабові... (*Подумавши, рве написане.*) Ни, ти краще так перекажи. Дислокація: партизани на станції, настрій ніби більшовицький, наш. Білі по цей бік залягли. Під боком у мене їхній резерв — кулемети, піхоти сот зо три. Злі. Вішають. Молебень справляють. Нас буде так: по три, по п'ять в квар-

тирах. Чоловік із сімдесят робітників. Наші всі напоготові. Зброї мало! На рушницю три патрони, зате настрій вартий стам. Ентузіазм! Проте думаю, що, не зговорившись з партизанами, починати повстання небезпечно. На зговори я послав Луку. Жду на нього. Коли ж не вернеться, умовились, до сходу місяця, самі почнем. І все. Точка.

Настя

Здається, хтось іде...

Оврам
(*по паузі*)

Вітер!

Гамар
(*думаючи про своє*)

Що?

Оврам

Вітер!

Гамар зиркнув на годинника.

Настя

Сімсот п'ята впала, як пішов. Шоста, сьома, восьма...

Оврам

Цс-с...

Посланець іде.

3

Тим часом нагорі. Марина (пише):

«Штаб. Пероцькому. Андре!..» (*Рве написане.*) Ні, ти краще (*батькові*) так перекажи.

Ступай

Може б, телефоном?..

Марина

Комік! Таких речей у телефон не кажуть. Перекажи, що комітет...

Ступай

Який це комітет, Маринко?

Марина

Він знає... Зараз допомоги не може дати. Але він вдається, і зробить це негайно, до сільських своїх відділів. Перекажи: ще день — і допомога буде. Ну, ще що?.. Що підвали неспокійні, це він знає. Але перекажи: можливе повстання робітників — треба берегтись удару з тилу. Перекажи, таток! А головне: біжи, мій любий, і дізнайсь про все: як на фронті, що у штабі, який настрій?.. Ну, і все. (*Цілує батька.*)

Ступай

Знов біжи! Я вже не знаю, чи я українець запорозької крові, чи я просто кінь. І нічого не знаю. Якийсь комітет. Кіш має бути, рада! — у них комітет... Та хіба так воювали колись запорожці!.. (*Біжити.*)

4

Я подаю сигнал своїм — «небезпека». Ховаюсь за примурок. Вулицею проходить ворожий патруль. Двоє курята в рукава — червоніють вусики, миготить кокарда. Один спотикується:

Ч-чорт!.. (*Впівголоса.*) Закопали, а ноги од колін стирчать.

Другий

Вам жаль, чи що? Більшовицькі ж!

Перший

Не жаль! Заважатимуть тікати.

Третій

(видно, п'яний, спинившись перед закопаним)

Безподобно! Оригінально! Мій антипод! Він головою туди, я — сюди. Коли у нас день, у його ніч, і навпаки. Хай живе географія, і нумо мочиться на його!..

5

Іноді мені вчувається, що десь грають. Ах, це, певно, з напруження галюцинує моє вухо. А коли не вухо, то це вітер в дротах. Інакше і бути не може. Бо ж хто інший наважиться грати в таку ніч. Тільки вітер. Та ще, може, п'яна Зінька на гітарі — цілий день гуляла з офіцерами і зараз. А що, як не вітер, не Зінька, а хтось інший? Наприклад — ВОНА. Он її покут, наприклад. Вікно завішене килимом. Горить, мабуть, свічечка. Глухо, як у каюти. Глуха десь канонада. Вона неспокійна. Дослухається. Тихо ходить.

Ще тихше пробує грати (фрагменти з патетичного rondo). Так. Вона грає. Хай же пливе її човен, музики повен, серед цієї три-важної, вітром збуруненої, вітром розораної, чорної ночі!

6

Мені чудно: я на варти, а навколо музика. Десь блиминуло жовтлявою смужечкою світло (Марина одслоняє крайок килима в вікні), майнуло ясно-голубим. Його загасило вітром і музикою з «Патетичної» (одходить і грає grave). За акордами басів неспокійний тупіт, цокання копит. Хтось креще огонь. Темним степом кінь біжить. Ах, то ж я мчу конем в країну вічного кохання! За чорним обрієм край голубого вікна жде вона. Он-он виглядає (Марина знов одслонює вікно. Дивиться. Йде сходами вниз.) Назустріч виходить. Простягла до мене руки — ліву брову трошки ломить, очі усміхаються (Марина дивиться на мене сонного). Нас оповиває музика з rondo. Мелодія, як срібний серпантин. Разом з цим я чую вітер, бачу ніч. — Сонце не любить так землі своєї, як люблю я вас — хочу сказати Марині і — не можу. Вона ніби одходить, одпливає. Серпантин рветься і, згаслий, летить за вітром. Вона — ніби на човні. Бачу — щогла, грає парус, струнами напнулись шкот і брас — замість rondo знов чую grave.

Марина стає під парус.

- Це «Арго»? — питую я.
- Це старий козацький човен, запорозький, — каже вона.
- На козацьких човнах паруса не було, — згадую я.
- А хіба це парус?

Я вдивляюсь і бачу прapor — він жовто-блакитний. Ми одпливаємо. Назустріч нам Лука. Він, зігнувшись, несе на плечах червоного прapor. Прapor чомусь круглий, як місяць. Я згадую, що я кинув варту, що я зрадник. Мене охоплює сором, неспокій, тривога.

- Луко! — кричу я.
- Цс-с-с, — свариться Лука.

7

I справді — це, пригнувшись, перебігає з того боку вулиці Лука. Над обрієм місяць. Він густо-червоний і од вітру неспокійний. Він справді похожий на прapor.

Я
(рух до Луки)

Ну?

Лука
(задихано)

Місяць!.. скоріше! Гамар?

Я

Тут!

На східцях нас зустрічає Гамар.

Лука
(запалено)

Проскочив, за кладовищем, де ярок. (*До мене.*) Пам'ятаєш — гуляли весною, де ти вірші вчив мене писати, ху-х!.. Кадети не помітили, а повстанці трохи не вбили — думали: шпигун. Нарешті їхній отаман, ху-х!.. Повірив, розпитався, скільки у нас сили й хто. Кажу — робітники, бракує зброї, про все, про все сказав, ху-х!.. Переказали так; як тільки зійде місяць, щоб ми ударили, тоді й вони підуть в атаку, а ми щоб ударили в тил, обов'язково, ху-х!.. Це не од страху, бо біг я що є сили, бо місяць уже сходить (*до мене*), ще й вітер, ой же вітер, ху-х!..

Гамар
(піднесено)

Наш місяць. І вітер наш! Пождіть ще трошки — буде наш весь світ! Хай ставлять шибениці, хрести...

Настя
(прислухаючись)

Співають «Отче наш...»

Гамар

Справляють хай молебні, співають «Отче наш», — світ, друзі, буде наш! Із шибениць ми зробимо арки. Хрести разом з капіталізмом пронесем і поховаємо на старих кладовищах на зорі соціалізму. А самі рушимо вперед!.. (*До мене.*) Вам у ревштаб. Скажіть, що починаєм (*насовуючи тугіше шапку*). Наш буде світ!.. Перекажіть привіт! (*До Луки.*) А тобі під час бою показувати дорогу партизанам. Ну?.. (*Завагався, чи прощатися.*)

Настя

Може б, годилося сісти.

Оврам

Мені б оце добре було встати. Ну що ж!.. Перекажіть привіт од мене всім нашим, заводським. Всьому пролетаріатові.

(Поривно, крізь сльози.) Та шануйте, братця, ноги! Ноги! (Отмившись.) А втім (усміхається) — аби в чоловіка обидві голови цілі були, а про ноги... (Помітив, що в Луки розлізлись ботинки. До Насті.) Дістань йому мої чоботи, Насте! Хай хоч вони підуть тепер атакою на справжнього ворога.

*Настя зайшла за пічку й скинула,
щоб ніхто не бачив. Винесла Луці.*

Лука
(бере)

В дорозі перезуюсь.

Ми мовчки виходимо по східцях. У дверях зустрічає нас вітер. Над обрієм місяць. Перед тим, як розійтись, ми з Лукою романтично тиснем один одному руки.

Я
(патетично)

Світ, Луко, буде наш!..

Лука

Обов'язково! (Коли я пішов, він до себе.) От тільки брати чоботи чи ні?.. Калюжі по дорозі, так, але ж і Настя без чобіт... Та ще й з убитого знімуть. Ну їх! (На чоботи. Ставить під дверима і біжить.)

Настя
(по паузі)

Пішли. Чи ж до ранку вернутися, Овраме?

Оврам мовчить. Крапля — дзень!

(за звичкою, машинально.) Одна. Дві. Три...

8

Вертається Ступай. Біля закопаного він спиняється, хитає головою і біжить до себе

Марина
(назустріч батькові, неспокійно)

Переказав?

Ступай

Так.

Марина

Ну як там? Що?

Ступай

Місяць сходить.

Марина

Боже! Він мені про місяць...

Ступай

А вітер, Маринко, вітер! Чуєш?..

Марина
(иронічно)

Південний чи який?

Ступай

Північний!

Марина

Жаль! Нам тепер потрібен західний. Зорі світять?

Ступай

(відчувши іронію)

Прямо з фронту вітер! Од партизан! (*Мало не з захопленням.*) Кажуть, що поміж них чимало українців. (*Помітивши у Марини щиру до цього скруху.*) Сливе усі там українці, кажуть!..

Марина

А самі вони знають, що вони українці?

Ступай

Гм... (*По паузі.*) Коли ж між цими зовсім мало українців. У штабі жодного українського слова. Та й народ проти. Та й з п'яти повішених, довідався — четири українці. Закопаний теж — по матері українець. Між іншим, вже одного чобота знято. А про Україну ні слова. Хай вже краще червоний замає! Га, Маринко?

Марина

Хоч ярмо й червоним стане, а ярмом не перестане!

Ступай зітхнув.

Ти, крім місяця, ще кого бачив?

Ступай

Бачив.

Марина

А, крім вітру, що-небудь ще чув?

Ступай
Чув.

Марина

Ну?

Ступай
(по паузі)

Похоже на те, що не встоять. Беруться вже тікати.

Марина

Так? (*Схвильована. Телефонує.*) Штаб? Попросіть, будь ласка, корнета Пероцького!..

Раптом гасне електрика.

9

*Пероцький біля телефону.
Анет держить свічечку.*

— Штаб?.. Корнета Пероцького!.. Андрійку — ти? Чого погасла електрика? Крім цього, Жоржик угік з дому. Певно, на фронт. Попросив Анет начепити дукатика, що з Божою Матір'ю, розумієш? І карабіна взяв. Бога ради, знайди та наїхни додому! Бога ради!.. Як на фронті? Я не хвилююсь, але... мені приснився сон: немов Росія — голе поле, сніг, посередині піч і Христос у повстянках. Приходить Ступай і сідає на піч. Ти розумієш, до чого нахабство дійшло? (*Хвилюється.*) Безобразіє! Ти чуєш, Андрійку? Андрію! Андре!

*Гарматний вистріл, Анет упускає свічечку.
Пероцький в темряві:*

— Штаб! Штаб!.. Телефона одірвано!

*Анет одслонює вікно. Б'є червоним місяць.
Червоний одсвіт у свічаді. Пероцький голосно:*
— Заслоніть вікно!

10

Настя
(ще до вистрілу)

Десята. Одинадцята. Дванадцята.

Вистріл.

Оврам
(голосно)

Остання!.. Одчиняй двері!

Настя

Кому?

Оврам
(збуджено)

Кому? Соціальній революції!

11

Ступай
(хоче одслонити вікно)

Вийду навстріч їм!

Марина

Тебе заб'ють!

Ступай

Я маю зброю.

Марина

Яку?

Ступай

Українське слово.

Марина

Кожне слово переконує тоді, коли за ним дзвенить зброя!

Ступай

Вийду навстріч і скажу, нагадаю святі й соціальні слова:
обніміте, брати мої, найменшого брата!..

Марина

Кому? Більшовикам? Бандитам? Бидлові, що реве від крові
і троощить наші найкращі ідеї? (Заслоняє вікно.)

12

Вулицею тікають білі, купками й поодинці. Хтось ізнову спотикається об ноги закопаного. Лається. І все ж таки вулиця лякає порожнечею. Ані огниха у вікнах, ні голосу. Десь далеко стрілянина. Місяць. Вітер.

13

Од тіні до тіні, огинаючись, перебігають троє партизанів: один матрос, другий в кошлатій шапці з червоним бантом, третій в кожушку. Побачивши ноги закопаного, підходять і роздивляються.

Матрос
(сліпий на одне око, голос, як з попсованого клапана гармонії)

По ногах видать, що жертвою є пав він в борбі рокової (*по паузі*). Ну раз вбив уже — закопай, хочеш одкровенно — не закопуй. Але ж чоловік не недокурок, щоб його втикати отак в землю! Не можу дивитись на таку цивілізацію! Мировая досада шкребе! (*Дивиться на будинок.*) А як так, то пропоную зробити з цього дому труну! Хто за — іди за мною!

Ідуть, тримаючи рушниці напоготові.

14

Із підвалчика лізе Оврам. Повстанці аж одступились.

Обдивились. Матрос питаеться в Оврама, у голосі хмурій гумор:

То часом не твої ноги, браток?

Оврам

Мої пішли в землю. Імперіалізма загнала.

Одноокий

Ну, а цих видать, що буржуазія?

Оврам

Так.

Одноокий

Виходить, між ними ріжниці нема.

Оврам

(підлазить до ніг, обдивляється чобота)

На один лише номерок... (*Никне головою і так застигає.*)

Одноокий
(вражений)

Та ні!.. Я не про ноги. Між буржуазією та імперіалізмом ріжниці, кажу, нема!

Оврам
(біля ніг)

На один номерок...

Одноокий
(по паузі затряс рушницею)

Пощади не давать. І всю буржуазію в трюм землі!

Ідуть утрьох по сходах.

15

Підходять до Ступаєвих дверей. Одноокий пробує — незаперті. Одчиняє навстіж:

Збирайся на смерть!

Марина
(спокійно)

А тато зібрався зустрічати вас.

Одноокий
(обдивляється)

Хто такий... тато?

Ступай

Українець.

Одноокий

Це по формі. А з душі хто?

Ступай

Українець.

Марина
(спокійно)

Душею учитель.

Одноокий
(похмурий виходить, до кошлатої Шапки)

Інтелігенція. Двері були незаперті. Крикни по цепі, щоб не займали!.

Шапка
*(на весь голос, щоб почули
на сходах і на вулиці)*

Перекажи там по цепі — інтелігенції покіда не займай!

Ідуть по сходах вище. Одноокий читає на дверях Пероцьких мідяну табличку. Читає тихо, по складах.

Раптом до Шапки й Кожушка:

— Стій! Замри!.. (*Пошепки.*) Генерал-майор Пероцький. Генеральний враг, братишки, га! (*Припадає ухом до дверей.*) По диханню чути — двоє. (*Тихо стукотить.*)

Анет
(самими губами)

Не ходіть, Мате!..

Пероцький
(тихо)

А може, це Жоржик? Може, Андре?.. (*Чуйно прислухається. Затуляє годинничка на руці в Анет.*) Хто?

Одноокий

Судьба!

Шапка
(не витримав, на весь голос)

Судьба-кокетка! Одчиняй!

Одноокий цитькає на нього.

Анет

Зараз! Ось ключа знайду... (*Губами до Пероцького.*) Тікаймо!

Пероцький

Куди?

Анет

В Росію.

Пероцький

В Росію із Росії... Значить, Росії нема! (*Іде за Анет у затильні двері.*)

*Трошки згодом партизани
вибивають двері.*

Одноокий

Невже, братишки, од Судьби втік? (*Обшукує квартиру.*)

Квартира Ступаїв.

Ступай

Ні, я, мабуть, буду за соціалізм.

Марина
(не розуміючи)

Себто?

Ступай

Принаймні по-українському звернувся: збирайся на смерть, а не готовься к смерті. Матрос! А генерал Пероцький скоріш сам собі смерть заподіє, ніж промовить слово українське. Ні, найкращий спільник той, хто мову нашу розуміє і по-вкраїнському говорить.

Марина

Найкращий спільник той, у кого зброя по-вкраїнському говорить!

Ступай

Одним словом, я за соціалізм!

Марина

Миlíй ти мíй комíк!

Ступай

За соціалізм, за вітри, нехай і північні, аби тільки вони видули, аби тільки вивіяли з наших козацьких степів...

Марина

Ну, кого, наприклад?

Ступай

Пероцьких, наприклад! Сам буду дути, вітрові помагати, отак, отак. (*Дує ротом.*)

Пероцький на порозі.

Вибачте, але мене шукають повстанці. Я тікаю. Можна?

Ступай
(сердито)

Тікайте! Давно пора!

Пероцький

До вас?

Ступай

До мене?

Десь вдарились двері. Брязнуло рушницею.

Голос Одноокого:

Невже ж утік? Генеральний наш ворог? Шукай! На небо лізь, під землю — шукай!

Голос Шапчин

Постав на всіх дверях до самого моря сторожу!

Пероцький

Од смерті, од судьби — можна?

Ступай
(повагавшись)

Будь ласка.

Марина
(до Пероцького)

Де Андре?

Пероцький

Не знаю! Все пропало!

Марина збирається йти. Напинається простенькою хусткою. Дивиться в люстро.

19

Біля входу в будинок Пероцького становиться сторожа. Розкладають огнище. Двоє підводять Андре. Він без шапки.

Конвой

Тут товариш Судьба?

Сторожа

Тут. А що?

Конвой

Таж пардона привели.

Сторожа

Прибийте до стінки!

Конвой

Каже, що утік від білих і має секрет.

Сторожа
(оглянувши *Андре*)

Гляди, громадянчику, бо Судьби не обманеш!

Андре ведуть.

20

*Грюкають у двері до Ступайв.
Виходить Марина.*

Конвой

Тут десь Судьба?.. Командуючий?

Марина

Він там, нагорі. У генераловій квартирі. Та ось я вас доведу! (*Веде.*) Командуючий шукає генерала. Генерал утік. А ви не знаєте часом, товариші, товариша Юги?

Конвой

Ні! Такого щось не чули.

Марина

Як же! Він теж за більшовиків. Жаль! Ну та я його розшукаю! І пришлю (*зиркнула на Андре*) до вас.

21

Я підходжу до сторожі:

Може, ви скажете, де командир переднього партизанського загону...

Сторожа мовчки і підозріло оглядає мене.

Я

Де можна знайти Судьбу?

Сторожа

Дуже любопитний. Ти хто такий?

Я

Я посланець од ревштабу, від Гамаря. (*Показую пакетика.*)

Мені показують нагору.

Поминаю варту. Іду сходами. Раптом чую:

Вибачте!

Оглядаюсь. — Вона. Близько. Навіть одступаюсь — так близько. Чую, як у крові вибухає музика (з «Патетичної»), колихають заграви-акорди. Стихло. Голубіють очі.

Вона

Де б з квітами назустріч, а я, бачте, з просьбою. Можна?

Я вслухаюсь в її голос. Мовчу.

Покласти на вашу тріумфальну путь? Мою просьбу?

Я вже по-дурному мовчу.

Вона вас не запинить. Обминете, — то підете, потопчете, — теж підете...

Я

А як я підніму її?

Вона

Однесіть до поета, що писав мені листа. Він ще живий?

Я

Живий.

Вона

Скажіть, і мчить конем степами? Дороги у вітрів питає?
Про дівчину не забув?

Я

Не забув і не забуде. Але він мчав на палиці. Жив мріями. Жив у минулому. Тепер він хоче жити прийдешнім. Пересядає на коня.

Вона

На якого?

Я

На якого?.. На огняногривого! У революції їх багато.

Вона

Перекажіть, що на нього ждала й жде біля української криниці самітна українська дівчина. Він зверне до неї хоч на годину з дороги? Приїде?

Я

Так!

Вона

Перекажіть, що дівчина самітна жде, але не сама. З нею виглядає стара рідна ненька. Виглядає синів своїх із солдатів на вороних, на козацьких конях...

Я

Ці коні вже в музеї.

Вона
(спалахнувши)

Ці наші коні у когось на припоні! Прикутій. За чужим замком! Іржуть! Дороги просять!.. Невже не чуєте? Невже, скажіте, вам чужа найрідніша і свята ідея національного визволення?

Я

Я за, але...

Вона

Без але! Невже для вас зотліла свячена корогва Богдана, Дорошенка, Мазепи, Калниша і Гонти?

Пауза.

23

Повз нас проходять двоє. Один хвалиться.

— Я за інтернаціонал, Микешо! І, щоб ти знати, за всі мови! Бо всі мови хочу знати і вже трошки знаю.

Микеша

Ану?

Перший

Що ну? Гранд-отель це тобі що? Орієнбанк, скажи? Аргарний? А націоналізаця?.. Прескуант, це тобі що? Гарнітур? Бомонд? А реквізиця? Пролетарят, це ти знаєш — клас, ну а наця?

Микеша

Це й буде наця.

Перший

Ну, наця — це, правда, наця. А панаця тоді що? Чи, скажім, антракт?

М и к е ш а

А це ж що?

П е р ш и й

Що?.. Крути революцію без антракту, от що!

24

В о н а

Скажіть, ви теж за цей Інтернаціонал?

Я

Так. Я за цю ідею. Ви?..

В о н а

Я?.. Не проти. Але я знаю, що того лише ідеї переможуть, хто з ними вийде на ешафот і смерті в вічі скаже. А ваші ці?

Я
(тихо)

Вийдуть!

В о н а

Покидьки і потолоч оця? Удар, поразка — і вони підуть уроцтіч, ідею кинуть на дорогу разом з брудним своїм солдатським картузом і самі ж розтопчуть!.. От інша річ вбивати безоружних, робити ешафот у кожнім домі, — на це у них нема антракту.

Я

Проте живих у землю не закопують, — віджитих і мертвих.

В о н а

Однак, простіть, я не про це збиралась вам сказати. Ах, не про це! Ні, ні!.. Не про політику, про зовсім інше. Про щось більше, людське, тепле і просте. Ми всі на світ із вікон дітських виглядали і мріяли, що він буде нам такий ясний і теплий, як Господній день, такий простий і зрозумілий, як наш дитинячий буквар. Над трупком замерзої пташинки пла-кали, а тепер? Через людські трупи переступаючи, хто холодніші, трупи чи ми, — не знаємо, не відчуваємо. Любов! Де ти, любове, поділась у світі? Чи гостя ти Великодня, чи просто мрія?.. (*По паузі.*) Скажіть, поет ще й досі вірить у Петrarку і в вічну любов?..

Я

Так. Як у свою мрію. А ви?

Вона

Я?.. Я за дівчину скажу. Вона в поета вірила і вірить і, перекажіть, що береже йому свою любов.

Я

(звичайно, музика, акорди до небес,
і зорі, і голубі зірниці)

Боже! Це така просьба! Це ж радість! За все життя!..

Вона

Ах, це не просьба! Вона не радісна! Вона така важка — для мене і для вас!..

Я

Все одно! Я підніму її і однесу, як радість!..

Вона

Нам треба визволити Пероцького Андре!

Темно. Тихо. Одхитуюсь. Мовчу.

Вона

Я знаю. Важко. Але зрозумійте, що на вашу дорогу впаде цей труп. І на мою до вас. Ні я, ні ви цього, звичайно, не хотіли, щоб він прийшов і став між нами. Але так вийшло. Тут правила програма. Тепер Судьба. І я не можу, я не можу, щоб він ще ліг між нами трупом. Він мусить одійти од нас живим. Невже ви зможете?

Я

Що?

Вона

Переступити через труп до мене?

Я

(хрипко)

Я спробую...

Вона

Що?..

Я

Урятувати цього трупа.

Я йду до Пероцьких. Двері стоять навстіж. Свіжо течуть з коридора й вулиці струмені вітру, рвуть і крутять полум'ям трьох свічечок (одна на підвіконні). Бачу спини, шапки, червоні стрічки, рушниці й дим. Судять Андре. Він без кашкета. Обличчя спокійно-бліде і разом кричить німим смертним криком.

Одноокий

Як звати?

Андре

Андрій.

Одноокий

На прізвище?

Андре

Енен.

Одноокий

Офіцерський ранг?

Андре

Прапорщик запасу.

Одноокий

Питай далі, хлопці, бо чую, що бреше. Не можу!

Шапка

Чого пішов у кадети?

Андре

Мобілізували.

Шапка

І я не можу!

Кожушок

Шинеля своя, чи дали?

Андре

(зважуючи відповідь)

Дали.

Кожушок

А чоботи?

Андре

І чоботи.

Кожушок

Хіба такі дають казъонні?.. Не можу й я — так бреше!

Микешин друг

Пардон! Де ж подів погони?

Андре

Без погон ходив.

Микешин друг

По-дурному така конспирацея. Це якби ти був у погонах, то, може, й повірили б, що ти прaporщик. А без них якая тобі віра? А може, ти й капітан у душі або вищий який ранг контрреволюційний? А що, хлопці, маєм з ним робити, то кажи на совість!..

Одноокий

Я скажу! (*До Андре.*) Так кажеш — Андрій? Прaporщик запасу? Силою мобілізували? Кажеш, що утік? Так? А чого ти не прийшов, як писалися прикази од мамочки нашої революції, а до неньки так побіг? Чом, наприклад, Ваня Маха, товариш наш дорогий, не пішов на приказ контрреволюції, а коли впіймали, то бідняжечка сказав: «Мірте мене найвищою міркою і кладіть у гроб, а я не піду!» І його поклали! Не можу далі говорити. У серці штурм і сліози. Хто хоче ще сказати, то кажи!

Шапка

Я скажу!

Одноокий

Кажи!

Шапка

Пропоную поставити його під тую мірку, під яку вони Ваню Маху поставили, під найвищую!

Микеша
(*до Андре*)

Покаж руки! (*Подивившись.*) Без музолика. Присоєдиняюсь.

Кожушок
(*обмацавши сукно на шинелі*)

Присоєдиняюсь.

Микешин друг

Я за те, щоб демобілізувати. (*Виждавши ефекта.*) Шинель зняти, чботи скинути, йому ж припечатати червону печать — без антракту! (*Наводить рушницею.*)

Повстанці розступаються.

Одноокий

Ще не руш! Ще Судьба іграєт з етім чоловіком, себто — голосую: хто за смерть йому? (*Rахує.*) Хто за жизнь? Ні одного!

Андре

Постривайте! Товариші! Я пішов до них, щоб робити шкоду.

Увесь суд

Го-го-го! Ну просто Макс Ліндер!

Андре

Мене послано було до них.

Судьба

Од кого?

Андре вагається.

Шапка

Од Бога?

Андре

Від однієї тайної групи революціонерів.

Судьба

Од якої? Хто може посвідчити?

Андре знов завагався.

Я

(виступаю наперед)

Я можу посвідчити... Я свідчу, що ми його мобілізували і післили в штаб до кадетів у постаті офіцера на секретні вивідки. Він мав нас повідомляти, які у них плани, скільки зброї тощо...

Судьба

Од кого од вас послано?

Я

Від місцевого таємного ревштабу.

Судьба

А ти хто?

Я подаю йому пакетика.

Судьба (читає)

«Товаришу Судьба... Посилаю до вас для зв'язку товариша Югу. Робітничі загони, вибивши ворога з позицій, гонять його і зараз вийшли на лінію... Гамар». (*До своїх.*) Пустіть!

26

Я їй Андре виходимо в коридор. Біля Марининих дверей я обертаюсь до нього:

— Будь ласка, зайдіть сюди!

*Андре входить.
Його зустрічає Марина:*

— Звільнили?

Андре

Цей порятунок — чудо!.. Ні! Цураюсь минулого, рубаю шаблею колишнє і починаю нове життя. Нове життя!

Марина

Цс-с-с... (*Іронічно.*) Не так голосно починайте.

Німа зустріч Андре з батьком.

28

Я йду сходами вниз. Мені стає холодно. Біля огнища спиняюсь. Сторожа гріється. Простягаю руки й я.

Один

Вірите, аж дивно. Така революція і бій, а блохи без уніманія.

Другий

Ніч — от і гризути.

Третій

Півні співають.

Перший
(недовірливо)

Це у городі?

Третій

Чуєте?

Я дослухаюсь. Справді, десь за муром чути досвітнє *legato* захриплого півня. Зловісне *legato*, потрійне. Мені вгадується євангельський міф про апостола Петра, коли він зрадив і тричі одмовився від Христа. Я здригаюсь і йду геть.

29

Біжить без шапки Жоржик. З розгону наскочив на сторожу.

Сторожа

Стій!

Жоржик завмирає. Він — як статуя жаху.

Сторожа

Ти куди?

Жоржик

Т-туди.

Сторожа

Ти хто?

Жоржик

Я?.. Жоржик я!

Сторожа

Ти тут живеш?

Жоржик

Ні! Їй-богу, ні!.. Тут моя сестра живе!

Сторожа

А сестра хто?

Жоржик

Вона?.. Зінька! Живе там на горищі.

Сторожа

Хто вона?

Жоржик

Вона проститутка!

Він іде по сходах. Один із сторожі слідкує за ним до самих Зіньчиних дверей.

Жоржик
(стукотить)

Зіньо!

Зінька

Хто? (*Одчиняє двері.*)

Жоржик

Це я! Жоржик! (*Входить.*)

Зінька

Знов папа прислав? Геть!

Жоржик

Ні, я сам! На хвилину! Я тільки на хвилину! Ху-х!
От був напоровся, Зінько! На цілий полк сторожі! Насилу
одбрехавсь. Але я їх не злякався, їй-богу. Не віриш? Я сього-
дні убив одного. І ти знаєш, Зінько, як це вийшло? Зовсім не
так, як я думав. Проте я не злякався, їй-богу! Він вибіг з-за
рогу і просто на мене. У мене вистрелив карабін. Я дивлю-
ся — місяць підскочив, а він упав. У вас нема шоколаду? Хоч
трошки. Між іншим, з цукерні Регоде вивіску зірвало. Віт-
ром. А потім вітер стих, — це як з карабіна вистрелило. Чого
ви на мене так дивитесь?

Зінька

Чого ти прибіг! Ховатися?

Жоржик

Я? Ні! Пхе! Стану я ховатися! Ти тільки, Зінько, не кажи,
що я тут. Між іншим, я сказав, що ти моя сестра.

Зінька

У вас таких сестер не буває.

Жоржик

Так це ж я не всерйоз сказав, а так. Хоча знаєте, у мене ж
сестри ще ніколи не було. Ху, от знову місяць вискочив, як
там! Між іншим, крові я не бачив. Якось чудно все це вийшло
ї неприємно. Якби це була жива мамочка. Я помолюся Бого-
ві. Можна?

Зінька

Помолись.

Жоржик

Боже, і ти, мамочко! Зробіть тепер так, щоб Зінька на мене не виказала. (*Рвучко повертається.*) Ти не викажеш?

Стукіт у двері.

Любая, не треба! Я прошу! Благаю! (*Стає навколоїна перед Зінькою.*) Я вже не буду воювати! Їй-богу! Страшно і дуже погано.

Зінька

А з даху будеш стріляти?

Жоржик

Ну, то зовсім інша річ.

Зінька йде одчиняти.

Жоржик учепився за сукню:

Ви Богородиця! Ви тепер мені, як мамочка! Не треба!

Зінька

(вражена словом «мамочка»)

Ану ще скажи це слово!

Жоржик

Мамочка.

Зінька

Мамочка. Дитя ти моє. Не плач. Хочеш, я циці дам... Ні!..
Не вийде вже з мене мамочки! (*Злісно.*) Цить! (*Одчиняє двері.*)

31

Судьба

*(мовчки обдивився всю кімнатку,
навіть у віконце подивився)*

Зараз видю, де я.

Зінька

А де?

Судьба

Кажуть, вієшся з буржуазним класом?

Зінька

А що мені твій пролетарський дасть? Спускатиме штани,
як і той.

Судьба

Не в штанях тут діло.

Зінька

То чого й прийшов?

Судьба

Бачила ноги? Видала? Нашого брата уткнули в землю, як недокурок якийсь! І от на — упіймав генерала, а він утік. Генеральний ворог утік! (*Сідає і досадує.*)

Зінька

(дає Жоржикові плитку шоколаду)

Ти просив шоколаду?

Судьба

Головне ж від Судьби втік.

Зінька

На, бери сина.

Одноокий
(рух, обдивився)

Юной ще. Де твій батько?

Жоржик

Не знаю.

Одноокий

А батько зна, де ти?

Жоржик

Не знає.

Одноокий

Теж скажу вам — воспітані ще й поведені! А мені клопіт: придумуй тепер дисциплінарне покарання... (*Замислюється.*)

32

Окремо кожний, Ступай і Пероцький ходять по кімнатці. З дверей другої упала тінь. Марина — сидить. Тінь Андре неспокійноходить. Ходять сливе навшпиньках. Ступай і старий Пероцький поволі зближаються. Шепіт.

Пероцький

От що наробила ваша австрійська ідея якоїсь автономної України.

Ступай

Це наслідок вашої єдиної!..

Пероцький

Самостійної!..

Ступай

Неподільної!..

Зійшлися. *От-от зчепляться. Але десь брязкіт зброї (то Судьба веде Жоржика), і вони з пальцями на губах: цс-с-с!* — розходяться. Знов сходяться і знов розходяться. Тоді Пероцький безсило відходить до вікна, відслонює трохи килим і раптом, немов поранений холодним виблиском місячних шабель, глухо кричить:

Жоржика кудись повів той... Судьба!.. Боже мій! Андре!.. Ну?.. Тоді я побіжу! (*Біжить по сходах вниз, машинально командує.*) На місці!.. Стой!..

Андре підходить до вікна і раптом затуляє долонею очі. Відходить. Підходить Марина.

Дивиться. До Андре:

Рубайте шаблею колишнє. Цим разом вас рубають, як колишнє. Вас і нас. Помилка була, що ви на Україні робили «руське двіженіє»; її треба віправити!

Андре

Що там?.. За вікном?

Марина

Більшовицька революція. Треба віправити. Негайно йдьте на околишні хутори. Там люди є і зброя. Я зараз напишу листа.

Андре

Що з ними?

Марина

З ними? (*Глянувши у вікно, стає, як вкопана. Стоїть, як статуя, що в страшному напруженні жде смертельного удара. Заклякнув Андре. Ждуть на залп. Нарешті Марина здригнулась.*) Рушницю до ноги! Повів далі... (*Пише.*) «Маршрут: Чорноярські хутори — братам Закрутенкам, Бугаївка — Дмитрові Копиці. З доручення комітету Золотої Булави посилаю корнета Пероцького...»

Андре

Кињмо краще цю булаву, Марін! Кињмо все і справді на хуторі десь удвох... у зелений затишок...

Марина
(пише)

«...Корнета Пероцького. Допоможіть негайно зібрати повстанські загони, оружно і кінно...»

Андре

Чи не є все це моя любовна помилка?

Марина
(дописує)

«Член комітету Чайка». (До Андре.) Гасло: люльку запалено. Все. Ідіть!

ДІЯ П'ЯТА

1

I ще уяви собі, друге, повну вулицю цвіту акацій. Не проглянеш. На ганку в Пероцьких прапор ревкому паруском червоним повис. Сонце. Штиль. Чути пісню:

*На берегу сідіт дівіца,
Она шелками шйот платок...*

*Це співає Зінька. Вона гаптує позолотою прапора,
вишиває літери. До неї забігає Лука:*

Ну як наш прапор? (Дивиться не так на прапор, як на Зіньку.)

Зінька

Та дивіться ж на прапор! (Розгортає.)

Лука

Ага... Коли ж він буде готовий?

Зінька

Та він уже майже готовий. За годину скінчу.

Лука

Ага... От і добре... І жаль, що так скоро.

Зінька

Як це мені розуміти?

Лука

Серцем.

Зінька випитує очима.

Лука

Мені б іще хотілося дивитись, як ви гаптуєте!

Зінька

Я б його весь вік гаптувала, якби давали.

Лука

А це як зрозуміти?

Зінька

Головою треба.

Лука перепитує очима.

Зінька

А так, що мені всіма членами легше працювати, ніж одним.

Лука

Ось я вас серцем розумію, а ви мене й головою не хочете.
А може, це в мене, говоритиму прямо, любов?

Зінька

Де ж ти, голубе, раніше був?

Лука

Ніколи було. Та хіба й могла бути любов за первого етапу революції, коли йшли бої та руйнування? А от за другого може бути! Наприклад, тепер: коли будується нове життя, то я думаю, що й нову людину збудувати можна, — бо ж любов не розвага і не мрія, як це в Ілька, а функція. Ось! (*Показав рукою, аж м'язи винулися.*) Функція! (*Раптом рука розгиняється.*) Страйвайте! Зараз засідання ревкому, і мені треба доповісти про новий розподіл функцій у моїх підсекціях... То, кажете, прапор за годину буде? Я забіжу і тоді вже що?.. За годину і буду. (*Біжить.*)

Зінька

Заждіть на хвилиночку!.. Ви сказали, що в Ілька любов, як мрія? Яка ж це мрія?

Лука

Тільки ѹ того, що грає на піанінах, а він зробив із неї мрію.

Зінька

Так це та, що грає? Ви її бачили зблизу коли?

Лука

Hi!.. Я ще забіжу! (*Біжить.*)

Зінька
(сама)

Так це та... Мрія. Треба буде подивитися на цю мрію.

На берегу сідіт дєвіца...

2

*Марина припала до вікна. Ступай нишком
од неї ворожить на Євангелій.*

Марина
(схвильовано)

На хвилинку, таток! Сюди! До вікна! По той бік пройшов мужчина, здається, з люлькою. Ти. постій і подивись, чи не повернеться він? А я побіжу до вікна в столову. Там краще видно... (*Вибігла.*)

Ступай
(постоявши трохи біля вікна, одійшов)

Вигадала гратись у Нат-Пінкертон... Ну, а я поворожу ще раз, тепер уже востаннє. На Євангелію. Hi! Коли вже востаннє, то на «Кобзарі». Що буде, те ѹ буде. Востаннє, Іване! (*Діставши «Кобзаря», виймає всі стрічки-закладки, блакитні все та жовті. Кладе книжку на стіл. Тоді, вроочистий і суворий, кладе на книжку три пальці, питает.*) Буде чи не буде? Україна?

Марина
(вигулькнула з дверей)

Ти дивишся, таток?

Ступай

Дивлюся! (*По паузі, сам собі.*) Перший стовбик, тридцять третій рядок. (*Розгортає книжку, одшукує місце.*) «Не вернутися запорожці, не встануть гетьмани, не покриють Україну червоні жупани...» (*Гірко хитаючи головою.*) Цоки-цоки, цок-цок. Невже ж помилився? Невже ѹ справді трюхи-трюхи — тіка-

ють старенькі з козацького степу, за обрій на бевзік заходять?
Похилили списи, як хрести? Ні! Ще раз і тепер востаннє!
Другий стовбик, сьомий рядок.

Марина

Дивися, таток! Здається, він?

Ступай

А не заважай мені, Маринко! (*Розгортає й вичитує.*) «Загинеш, згинеш, Україно, не стане й знаку на землі...» (*Mистичний жах.*) Дак втретє ж і тепер уже востаннє. Буде чи не буде?..

3

Марина

(з порога другої кімнати. Збуджено)

Буде!

Ступай
(сердито)

Не жартуй!

Марина

Буде, мій сивенький ворожбите!

Ступай

А ти що — в Піфію обернулась, чи що?

Марина

Коли хочете, то так. Старі автори переказують, що спочатку Піфія — це була прекрасна молода дівчина. Вона віщувала у церкві на камені Омфалос, що значить — центр землі. На брамі був напис — «Пізнай себе». І я зараз буду віщувати. Омфалос! Українцю, спізнай самого себе! Буде! (*Її справді охоплює якесь незвичайне піднесення. До батька.*) Підійди до вікна і стань! Тільки так стань, щоб з вулиці було непомітно!..

Ступай

Навіщо все це?

Марина
(удаючи з себе Піфію)

Перше, що ти побачиш, скаже тобі — буде чи не буде...
По той бік, дивися, стойть біля тумби мужчина.

Ступай
(з гумором)

Ну й вибрала!

Марина

Дивися!.. (*Грає що є сили кілька акордів з «Патетичної».*)

Ступай

Запалив люльку й пішов. Капелюха на потилищо насунув — яка зневага! І це такий герой роману?

Марина

Це од героя! Наше гасло: люльку запалено! Люльку повстання! Сьогодні! (*Бурхливо грає кілька фрагментів з allegro e con brio.*) Цоки-цоки, цок-цок. Чуєш, таток! Мої вуса, чуєте? Сивенький чубок! Як мчать наші лицарі з околишніх хуторів?.. Ми напоготові!.. (*Встає в ще більшому екстазі.*) Омфалос! Омфалос! Люльку запалено! (*Аж закружляла.*) Дми тепер, північний, — не згасиш! Ще більше роздмухаєш — дуй! Щоб іскри летіли! (*Ударила по клавішах.*) Омфалос! Запалуйте ж ваші люльки, щоб дим ішов через усі степи вихором до неба! Куріте, аж поки все небо закурите, аж поки не пошле до вас Бог ангела спитати, як у тій казці: чого ж ти хочеш, роде козацький, що куриш і куриш? Своєї держави я хочу (*роздіглися коси по спині*) під прапором ось... (*Винесла захованого прапора. Розгорнула в руках.*) Під цим!..

Ступай
(захоплений од прапора)

Коли це ти вишила? (*Стукіт у двері.*)

Марина
(складає прапора. Спокійно)

Можна.

4

Зін'ка
(з прапором)

Вибачте! Чи немає у вас часом отакої заполочі? Не вистачило трошечки — на останню букву. (*Розгортає прапора.*) Якщо є, то допоможіть, позичте чи дайте! (*Оглядає Марину.*)

Ступай

Гм... Написано по-українському. (*Читає.*) «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» Серп і молоток. УССР. Що таке УССР?..

Зінька

Українська Соціалістична Радянська Республіка. Це, кажуть, такий новий державний герб...

Ступай

Гм... Кому прапор?

Зінька

Ревкомові. За годину мушу скінчiti.

Ступай
(ще раз читає)

Гм... Без жодної помилки. (*Ще раз прочитав, подививсь на Марину.*)

Марина

Нема.

Зінька
(оглядає Марину)

Я думала, у вас очі сині, аж вони блакитні! Вам певно жовте до лиця?

Марина

А у вас, я думала, карі, аж вони чогось червоні!

Зінька

Третю ніч не сплю, от і зчервоніли. Третю ніч як вишиваю. А може, це від прапора, від червоного, як і в вас он від блакитного. (*Виходить.*)

Ступай
(по паузі)

А може, є?

Марина

Що?

Ступай

Та є такая заполоч у нас?

Марина

Ти комік, тату. На московському кумачі України самостійної не вишити! (*Йде в другу кімнату.*)

Ступай

Жаль!.. Своєї ж матерії у нас нема...

*На сходах Я (іду в ревком). Повз мене проходить Зінька.
Із дверей виходить Марина. На одну мить
ми спиняємось, скидаємось очима і розходимось.*

Зінька

Мрія! Я думала, яка? А вона в панталонах і в юбці, як і всяка. Добридень, сусідо!

Я
(не розуміючи Зіньчиного вислову)

Добридень!

Ступай сам:

І це прапор (*на Маринин*), та й то ж прапор! Я вже думаю, чи не запропонувати таке: на жовто-блакитному — «Хай живе Радянська», хай вже буде й Соціалістична, аби тільки була Українська Республіка. Або ж так: на червоному дві стъожечки вишити: жовту й блакитну... (*Думає.*)

Уяви і ревком у квартирі Пероцьких. Прийом. В залі немов бівуак: люди в шинелях, з рушницями й без, якийсь червоногвардієць спить. Тут же черга просителів. На сходах невпинний рух різноманітного люду. Приймає черговий член ревкому Гамар. Він біля телефону. Біля його я й Лука, занотовуюмо директиви. Позад його на драбині робітник проводить телефон. За простінком біля комутатора на табуреті Оврам.

Гамар
(у телефон)

Зараз! Іду! (*До Луки.*) Щось чудне. Мене негайно викликає Слобідський ревком. Чого — не каже. Якась нагальна справа. Телефоном, каже, не можна переказати... Ти провадь прийом за мене, а я поїду... (*На ходу, збираючись.*) Волревкомам директивну телеграму: перше — це як можна більш посіяти пшениці (*широким рухом*). Степ!

Лука

Насіння?

Оврамів голос

Комутатор ревкому...

Гамар

По хуторах у ямах. (*Колупнув рукою і вибіг.*)

Голос з дверей

Скажіть, будь ласка, де тут більшовицьке движеніє поміщається?

Оврам
(комусь у телефон)

Тут. Ви в якій справі?

Голоси
(думаючи, що то до них,
теж підносять тон)

Та в якій же!.. Ходимо по землі, а самі без землі.

Оврамів голос

Сполучаю!

Лука
(голосом аж до дверей)

Виходьте наперед, хто там без землі! (*До мене.*) Напиши: «Друге — зорганізувати бідноту. Кулакам сказати, що їхні хати та дворища на ямах довго не вистоять. Третє...» (*До робітника.*) Папашо! Не там і не так. Криво ведеш провід! (*До мене.*) «Третє: по той бік Дніпра є поклади торфу...» Хто там хропить?

Голоси

Товаришу, чуєш? Революцію проспиш.

Лука
(вже на столі)

Товариші! Ревком — це що? Ревком — це не спальня і навіть не станція, де можна куняти. Ревком — це паровоз, помни! І коли ми...

Нові голоси з дверей

Товаришу Луко! Витрусили зброю: сім рушниць і три нагани. Куди їх?

Лука

У воєнкомат!

Голос

Килими, білизну одкопали...

Лука

У соцзап!

Голос

Десять штук корсетів.

Лука

Закопайте! (*До мене.*) Тобі треба школи оглянути. Мета — ремонт... (*На робітника.*) Та не так, папашо! Ось дай-но я! (*Вилазить на драбину, звично й акуратно кінчає проводку.*)

Оврам ів голос

Комутор. Що?.. Яка кавалерія? То ви спите і по вас плигають блохи...

Лука

(*злазить, до мене*)

Друге — це букварів українських надрукувати. З букваря почнем. (*Щось собі нотус.*) Хто там по землю? (*Нотус. До мене.*) Ба і ще про вчителів... (*До дверей.*) Підходьте. (*Нотус й дивиться на годинника разом.*)

Оврам

(*зовсім іншим голосом*)

В нашивках?.. Хвилинку!.. Сполучаю.

Лука

(*до мене*)

Треба зібрати відомості, скільки учителів, що знають українську мову... (*До черги.*) Хто перший на черзі?

*Рaptom тривожний,
запалений голос у дверях:*

Товариш! На город наскоцила якась банда! Кавалерія! В нашивках!..

*I немов на доказ цьому десь розложисто б'є гармата.
Тріщить телефон. Пауза і тиша.*

Лука

Першою на черзі знов стала хто? Здається, буржуазія.

Голос Оврам ів: «Сполучаю!» Тріщить телефон.
Лука бере трубку:

— Гамаря нема. Ви ж його викликали. Як не кликали?.. (*Аж хитнувся.*) Не вдавайтесь у паніку! Що?.. У монастирі

дзвонять?.. Що? Кавалерія? Спиніть! Зараз висилаю з ревкому загін! (*До дверей.*) Одкопану зброю однесли, чи ще?

Голос

Ще.

Лука

Занось сюди! (*Вилазить на стіл. До черги, до всіх.*) Товариші! Як чуєте, що? Першою на черзі стала буржуазія. Вона силою вдерлася. Вона хоче що?.. Ще раз заступити вам дорогу до соціалізму. Хто хоче боронити своє місце в черзі по землю, по хліб, по машини, по букварі, по культурі — становись у чергу по що?.. По зброю! Хто перший — підходи!

Хтось підходить перший. За ним хочу стати я, але мене одтиксує якась іннеля. Я даю їй місце, потім другому, третьому. Нарешті, після п'ятого, я хапаюсь за рушницю, — дехто стає неохоче. Дехто тікає, одверто або крадькома.

Лука

Становись! (*Ми шикуємося.*)

Оврам

Становись, хто має ноги, хто ж не має — лізь!

Лука

Телефон?

Оврам

Не працює.

Лука

Значить, біля його хтось працює. Товариші! Май на увазі що? — Наш фронт на всі чотири сторони. Ворог на класових позиціях, себто де? — Скрізь. Напрямок наш — соціалізм, візьми втямки! Революційним кроком...

Ми йдемо за Лукою, сходами, на вулицю.

Оврам хоче поспіти за нами. Одстає.

8

Ступай сам:

Дак втретє ж і тепер востаннє. Чуєш, Тарасе? Востаннє! Яка ж вона буде?

Другий гарматний вистріл. Ступай у розпачі:

От не дадуть доворожити!.. (Розгортає книжку, читає.)
«Поховайте та вставайте!» (Біжить без шапки, піднявши щитом книжку.)

9

Вийшов Ступай на вулицю. Вулиця порожня. Один Оврам лізе. Долітають з далеких дистанцій випадкові кулі. Знесилений свист їхній — в'ю-у-у! — звучить у вухах Ступаєві як похоронна Алілуя. Став Ступай на перехресті. Вагається:

Ну, от... Добре було тобі писати — «поховайте та вставайте», а як мені повстати? Я ж уже повстав. А куди йти, на чию руч стати, — їй-богу, не знаю! (Думає, вагається.) За Інтернаціонал летять кулі і проти, а за Україну де? (Кричить.) Та постривайте! Що ж ви робите? гей, ви, що там, і ви, що тут — українці ж, що ж ви робите? Спиніться!

Оврам

Не зупиняйтесь! Не зупиняйся!

Ступай

Не стрілявши вкупі, смалять одне в одного. Раді, що допалися до зброї! Та на цьому стрільбищі ви тільки мішені, ото й усе! Ви і ви!

Оврам

Цілься в буржуазію!

Ступай

Ви тільки мішені, а за вами — махальники! Там вимахують червоним, там, — триколоровим. Де ж ваші власні клейноди, де?

Оврам

Там, де й триколорові.

Постріл. Падає збитий кулею цвіт.

Ступай
(піднімає його)

Отак, їй-богу, позбивають увесь цвіт. Кулями поклюють землю, пшеницю, повибають соняшники — та що ви робите? Замість того, щоб за Україну, ви...

Оврам

За клас!

Ступай

Хто там шиє їй смертну сорочку, гей, ви, — ті, що там, і ті, що тут — адже українці ви! (*В груди йому вганяється куля.*) От тобі й маєш... (*Осідає, падає.*) Ото вже справді: ні сюди. Іване, ні туди, Іване... Але хто?..

Оврам (підповзає)

Ну як вам, сусідо?

Ступай (силкується посміхнутись)

Цікаво...

Оврам

Що?..

Ступай

Цікаво знати, з чийого боку куля...

Оврам (дере хустку)

Аби тільки не в ноги... (*Хоче перев'язати рану, але бачить, що Ступай конає.*)

*Постріл. Пробігає кілька червоноармійців.
Один кричить: «Хтось у тил б'є! Тікай!»*

Далі смерті не втечеш! Стійте!

Ступай чує це «стійте», хоче його повторити й не може. Напружує решту сили і тільки підводить руку. Світ йому береться туманом. Туман глибшає — чи то небо, чи степ. Через Ступая перескають, тікаючи, червоногвардійці, а йому ввижаеться, що то старі запорожці на конях. Цоки-цоки, цок-цок. Вчувається музика (з allegro molto). Чудово! Он тільки сонце щось дуже пече йому в груди. Нарешті воно заходить. Став легше, але стає темно, дуже темно і музику ледве чути.

10

*Набігають контрповстанці. Оврам сидить.
Ступай конає. Біля них спиняється Андре. Гукає: «Носилки!»
(Приносять ноші.) «Заберіть!» (Показує на Оврама.)*

Контрповстанець (на Оврама)

Ану ти! Вставай!

Оврам

Не діждете, щоб я встав...

11

*З ганку Peroцьких тихо падає додолу червоний прапор.
Хто його скинув — не видно. Натомість звисає жовто-блакитний. Хто його чіпляє — не видно.*

12

*Назустріч Андре виходить Марина
з букетом квітів. Почувши дзвони:*

Ніби Великдень. Кажуть, що коли вас зустрів монастир,
ви там виголосили: «Хай живе Іванова дзвіниця, а над нею
північна зоря». Це значить Росія?

Андре
(серйозно і твердо)

Так.

Марина

Ну, а за Україну чом лицар промовчав?

Андре

Обминемо!

Марина
(іде і гостро, допитливо дивиться
йому в очі — жартує чи ні)

Україну?

Андре

Ось труп цей (одводить її легким рухом від трупа Ступая).
Не закаляйтесь! (Обое впізнають Ступая.)

Марина

Таток! (Не може зразу усвідомити смерті.) Ти... (Усвідомивши,
стає навколоїна, цілує простягнуту руку.) Ти комік, тату... (Кладе
руку, повторюючись і плутаючись у словах.) Таток — таток, поши-
пані вуса, сивенький чубок! Цоки-цоки, цок-цок, мій таток!

13

З ганку Peroцьких тихо падає додолу жовто-блакитний. Хто його скинув — не видно. Натомість має трикольоровий. Хто його чіпляє — не видно.

ДІЯ ШОСТА

1

*На вулиці Перецьких рух. Біля дому збирається публіка.
Святочний гомін, вітання — найбільше дами.
Цвітуть парасольки.
Од церков пливуть урочисті дзвони.*

Д а м а

Варваро Михайловно! Здрастуйте, милая!

Д р у г а

Не здрастуйте, а Христос воскрес!

П е р ш а

Аж тепер я зрозуміла, як він, бідненький, зрадів, коли воскрес!

Чоловік другої
(Зіньчин гість)

І все ж таки, рівняючи до більшовиків, його мучили люди!

П е р ш а

Ах, не кажіть! Я сама була ці три дні немов у домовині.

Д р у г а

Милая! Я була труп!

Чоловік першої
(теж Зіньчин гість)

Так! Вони загнали нас у льохи, вони хотіли зробити з нас трупи, а з наших домів — домовини, але дуже дивно, що їх за це думають судити, як людей!

Д р у г а

Хіба ще мають судити?

Зіньчин гість

З'явіть собі, — перед тим, як розстріляти, думають іще судити.

П р о ф е с о р

Знов лібералізм! Знов реформи!

*Четверо несуть на носилках Оврама.
Побачивши натовп, він командує на носіїв:*

— Ножку, носії! Мене зустрічають парадом. Ать-два! Левой! Запевай пісню!.. Не хочете? Ну, так я сам... (*Співає приспів з відомої солдатської пісні.*)

Ой люлі, ой люлі да —
Я вам пісеньку спою.

Смир-но! Одвічай, як пролетаріатові! Здорово, буржуазія!
Дякую за царську зустріч!

Вигуки

- Який цинізм!
- Яке нахабство!

Оврам

А тепер виносьте мене на престол!

Вигуки

- Як він сміє!
- Заткніть йому рота!

*Одна дама хоче штрикнути йому
в очі парасолькою. Не попадає.*

Оврам

Ах ти ж... Какетка!

Друга намагається.

Киш, чорне вороння! Я ще не труп. Складіть ваші парасольки. Чи, може, думаєте ревбурю під ними перестояти?

*Несуть його в зал. Там жде на нього суд.
Голова каже до публіки промову:*

— Панове! Сьогодні ми судимо тайного чекіста. Він нас судив по підвалах, здебільшого вночі, без свідків, ми його виносимо на денне світло і на ваші очі. Цей суд ми робимо публічним, навіть широко народним. Більше, — ми, позувавши сьогодні на суд більшовизму, даємо йому можливість захищати свої криваві доктрини публічно. Ще більше — ми даємо кожному в цій залі право сказати своє слово за чи проти злочинця. Статую Феміди, символ загальнолюдського суду, що

її закопав був більшовизм, ми знов одкопуємо і ставимо на цей стіл. (*До Оврама.*) Підсудний! Ваше ім'я?

Оврам

Оврам чи Яків — не все одно? Вам же не ім'я розстрілювати!

Голова

Ваша професія до ЧК?

Оврам

Лазив по тій землі, по якій ви їздили.

Голова

Ваша професія в ЧК?

Оврам

Та, яку ви визначите.

Голова

Скільки вам років?

Оврам

Від народження сорок, до смерті — ви краще знаєте, хоча й я не гірше знаю.

Голова

Ви більшовик?

Оврам

Половина.

Голова

Себто?

Оврам показує на себе.

Голова

Ноги не мають значення. Ви більшовик.

Оврам

Так. В душі.

Голова

Скажіть, чому ви не відступили разом з більшовиками, а залишились тут?

Оврам

Раз ноги не мають значення, то й питання не має значення.

Голова

Ви хочете скласти провину на ноги?

Оврам

Навіщо, коли винні ваші голови.

Голова

(шляхетно роздовить руками)

Ми?

Оврам

Якби не заварили війни, де одбито мені ноги, я б оце відступив з більшовиками.

Гомін:

- Яке нахабство!
- Цинізм!
- Досить! На шибеницю! Смерть йому, більшовику!

Голова

А от нам відомо, що ви зостались тут на тайні вивідки, за шпигуна. Що ви на це скажете?

Оврам

А яку ще можна найти роботу за вашого панування? Не стану ж я вішати або вішатися?

Голова

Але ви не від того, щоб вішати нас. (*Викликає.*) Свідок генерал Пероцький!

Пероцький встає.

Ваше превосходительство! Ви маєте слово.

Пероцький

От у це вікно я побачив, як прийшов той — одноокий і ще двоє, — один у кудлатій шапці. Цей безногий стирчав біля ніг — і показав, де я живу, і де, певно, заховався Жоржик. Потім я стояв біля чужого вікна і бачив, як одноокий вів Жоржика. Мій хлопчик, панове, плакав. Ловив у його руку, щоб поцілувати, а він Жоржика одштовхнув. Я не міг більш бути інкогніто. Я скомандував: на місці!.. Мерзавець, стой! Він націлився в мене. Ви розумієте?.. Але набігли другі, не дали й повели мене в ЧК.

Голова

Що ви бачили в ЧК?

Пероцький

Кошмар! Уночі до мене в камеру всадили монаха, і він цілу ніч молився. По-вкраїнському, чи розумієте, панове! Він не давав мені спати. Між іншим, цей монах мені сказав, що безногий інквізитор забиває гвіздки в погони і за це бере великі гроші. Він себе на все життя забезпечив.

Голова

Ти забивав гвіздки в погони?

Оврам

Нашо в погони, коли краще в такі лоби забивати!

Пероцький

Він себе забезпечив!

Оврам

Так точно. Я себе забезпечив так, що скоро вже не буду безногим жити. Мене до самісінької смерті на руках нестимуть.

Голова

Ви виказали на Жоржика? Як це вийшло?

Десь з публіки виткнулась Зінька:

Я скажу! Я можу посвідчити — можна? (*Показавши на Овrama.*) Я буду проти нього свідчити, їй-богу! Дозвольте? (*Ще суд не похватився, як вона вже почала.*) Боже! Виказати на Жоржика, на неповинного анголика — це злочин, якому міри нема! Як тільки (*на Овrama*) міг він це зробити! Жоржика, милого хлопчика, що любив шоколадки, Богу молитися, голубів стріляти, навіть мене любив... Пам'ятаєте, він під час маніфестації з даху вистрелив? То він у голуба стріляв, та випадково попав у чоловіка.

В залі похвальний гомін.

Анголик у голубка відіяв. Я знаю про це так, як і про те, як на нього виказано...

Голова

Будь ласка, підійдіть ближче до столу.

Зінька

З фронту Жорж прибіг до мене, сердешненький хлопчик. Він убив одного більшовичка, то за ним гналися, панове. Він так просив, щоб я казала повстанцям, що він мій братик, або ж моє дитя, га? У мене серце плакало, їй-богу! Він попро-

сив у мене шоколадку, але прийшов той, що одноокий. Він шукав їх превосходительство і дуже жутився, що вони втекли. Тоді я дала Жоржикові шоколадку і сказала одноокому: бери сина! Спочатку він не повірив, що Жоржик син...

Голова

Чий син?

Зінька

Але я прочитала от цюю посвідку. (*Читає.*) «Даю цю посвідку колишній нашій покойці Зінаїді Масюковій на певність того, що я з доручення мого папи генерала Пероцького...» (*Читає всю посвідку. Коли кінчає, в залі буря.*)

Голова дає знак сторожі, щоб вона забрала Зіньку, по тому звертається до Оврама:

Тобі ми подаруєм, якщо ти викажеш більшовиків, що лишились в городі. Скажеш?..

Оврам мовчить.

Ні?.. Однесіть і розстріляйте!

На сходах Оврам раптом спиняє конвоїрів:

Стійте! Я скажу... щось. (*Коли конвой спиняється, додає.*) Але перед тим, як сказати, я хочу покурити. За папіросу скажу... (*Йому дають папіросу. Він затягується димом. Натягує картузика.*) Несіть!

4

Тим часом в підвальчику Настя. Стойть. Жде. Рахує краплі. Йї уже здається, що це намистини і вона їх ниже на нитку.

Сімсота... Сімсот перша... Сімсот третя...

ДІЯ СЬОМА

1

Тепер уяви собі мою зустріч з Лукою після походу. Ніч. Ревком. Знов у Пероцьких. Лука чергує. Я йду до нього. Рух радості. Піднесення. Воістину патетична зустріч.

Лука

Здрастуй, брате!

Я
(ніби в передсмертному екстазі)

Брате — здрастуй!

Лука

Ти де подівся? Після бою. Бачили в степу самотнього.
Ішов кудись пополудні.

Я

За обрій.

Лука

Весь вечір тебе шукав. Потім подумав: прийде! Десь, мабуть, гасить старі зорі, засвічує нові, червоні. Га?.. Ну, з перемогою! Кажуть, ти йшов героєм! Жодній кулі не кланявсь! А мені, брате, не повезло: Гамар нав'язав арешти й обшуки. Поповозився тут. Дуже радий, що ти прийшов.

Я

Я прийшов, щоб ти мене заарештував.

Лука

Тебе?

Я

Мене.

Лука

А тебе за що?

Я

За зраду.

Лука

?

Я

Пам'ятаєш перше повстання? Вітер, місяць? Тоді до рук Судьби попався корнет Пероцький. Судьба не знав, що то начальник штабу ворогів, хоча інстинктом чув і брався його вже до стінки прибити. Та нагодився я. Гамар послав. По дорозі, отут на сходах, вона зустріла, — ну, звісно, брови, очі голубі: спасіть Пероцького!.. І я спас. Де ж пак! Моя мрія, що до неї я сливе два роки мчав, із мрій коня зробивши, дороги у вітрів і зір питавсь, хоч до її дверей сім метрів було од моого порога, сама назустріч мені вийшла і просила спасти того, кого я мав

за супротивника. Як же тут було не проявити благородного чуття, романтичної, відданої любові, та ще од кого? Од мене, що, одірвавшись маси, десь загубившись на горищі, між небом і землею, думав високо (у павутинні мрій), що його покликання — бути за зведеника між небом і землею, між натовпом та ідеалом, між нацією та її майбутнім, — звичайний тип химерного мрійника! Результат тобі відомий: наскок, руїна, кров і смерть товаришів — мертв пауза у творчому змаганні революції, і автор цієї паузи — я, Луко!.. Я хотів сказати про це ще під час наскоку, отут, у ревкомі, та збегнув, що цим би я вас затримав, і пригнітив, і збентежив. Та й куль у вас було тоді обмаль, щоб витрачатись на мене. Після бою я весь день блукав степом, за сонцем ішов, щоб і собі зайти за обрій. Всю ніч ходив. Була перша в людині розмова в степу з самим собою про зраду і про смерть. І висновок: самому вбити себе — це ще не кара. А карою буде те, що дасть мені суспільство, Лука, всі ви, клас. Піду я до них. І от я прийшов.

Лука

Так... Якби ти сказав про це позавчора, під час наскоку, та ще й так довго розповідав би, то... так, це добре, що ти тоді не сказав, — затримав би, і пригнітив, і збентежив. Тоді б це видалось зрадою, та ще й якою! А сьогодні, коли ми виявили цілу контрорганізацію, шовіністичну, чоловіка з триста, на чолі — вона, і зв'язок з окличними хуторами, то наскок цей трапився б і поза тим, чи спас би ти Пероцького, чи ні. Знайшли б другого, Непероцького!

Я

Від того мій злочин не меншає в моїх очах. Це зрада, Луко! Зрада!

Лука

Добре, що вже трапилось, бо що?.. Бо неминуща була, бо ж результат вона отих горищних мрій. І добре, що ти зійшов на землю і думаєш про клас. І добре, що не пішов за обрій, бо це не вихід. І добре, що ти прийшов.

Я

Після зради.

Лука

І це добре. Поклади її собі за знак, за попередження надалі, бо гей ще скільки жде нас спокус, хитань і зрад у далеких походах, через усі світи, до далекої мети.

Я

Це значить, що я піду між вами, згорілий і чорний, і за мною бігтиме довіку, через усі світи, тінь цієї зради.

Лука

Психологія! Інтелігентські муки!

Я

Ні, Луко. Пощада іноді — найсуворіша кара.

Лука

Ну, спіткнувся раз — устань мерзій! Не рви душі й амуніції! Будь солдатом революції з простим серцем!

Я

(*по паузі*)

Скажи, коли судитимуть?

Лука

Кого?

Я

Її.

Лука
(*по паузі*)

Сьогодні має бути виконано вирок. Ось. (*Читає.*) «Організатора й керівника контрреволюційної організації Золота Булава Ступай Марину розстріляти. Про виконання доповісти ревтрибуналові».

Я

Де вона тепер?

Лука

Та тут... У підвалі.

Я

Ключ у тебе?

Лука

Навіщо тобі? Нема!

Я

Луко! Мені треба з нею поговорити. Мені треба просто поговорити з нею. Була розмова людини в степу з самим со-

бою. Результат — я вернувся, прийшов до тебе. Але треба, неодмінно треба, щоб відбулась ще розмова людини в підвалі зі своєю вчорашньою мрією, розмова діо певної міри і з собою, щоби вернувсь я назавжди і пішов за вами і з вами твердим, непомильним кроком, щоб не рвав душі й амуніції, щоб був, як ти кажеш, солдатом революції з простим серцем.

Лука

Ну що ж... Поговори. (*Пише й простягає мені перепустку.*)
Ключ у караульного. Принесеш мені!

2

I нарешті, мій друге, фінал. Я йду до підвалу. Під дверима стоїть караульний. Я показую папірця од Луки. Він отдає мені ключа і йде. Якусь хвилю я стою і прислухаюсь. Мій слух тепер такий прозоронапружений, що я можу чути і чую, як течуть у просторах час і зорі. Я чую, як за дверима в підвальчику капнула крапля — лунко. Але її не чути. Спить?.. Десь миготить думка — постукати. Та чи не зайва тепер оця ввічливість? Адже я тепер у цілком одмінній ролі. У мене ключ і од дверей, і од життя. Я одмикаю замок і чомусь намагаюсь робити це якомога тихше, та ключ ніби перевертає світ, і він гримить... гримить... Входжу. Свічечка.

Вона

Ви?

Я

Я.

Вона

Ви, не спітившись, увійшли, — це привілей старців, закоханих і, здається, катів. Я ждала на нього, і ось прийшли ви. Але я ждала й вас. Не вгаваючи. Тільки не з цього боку і не з оцих дверей. Я ждала вас отам, край віконця. Край голубого вікна вічності. Виглядала, чи не мчите раптом верхи, на білому коні... I нарешті ви примчали... По мене.

Я

Я прийшов.

Вона

Спасибі. Простіть, що не вийшла назустріч, не одчинила дверей, оцих прекрасних ворітець у мою країну, країну вічного кохання. Але, як бачите, провина не моя: двері були замкнені, а ключі не в мене. Ну, що ж... Увійдіть до країни.

Бо я й тут ось (*жест навколо*), на вас ждучи, вже виростила
цілий сад кохання. Увійдіть.

*Я стою. Заклякнув. Я думаю: грає вона,
вдає чи говорить щиро.*

Вона

Чого ж ви спинились біля порога? Чого мовчите? Не хочете? Не можете? Адже ж я ждала вас. Я довго ждала вас, поете. (*Підходить до мене і, ніби взявиши мене за руку, справді веде мене за собою.*) Увійдіть же до саду моого кохання. Дивіться — він цвіте. Для вас. Ви гадаєте, це звичайні приступці? Ні, це мармурові сходи! Правда, чудові? При світлі голубого місяця вони ще кращі. На них я теж вас ждала. Знаєте скільки? Віками! Ви не дивуйтесь, — кожен з нас живе у віках, бо ми перш за все — ідеї. Адже ви вірите у Петрарку і вічну любов!

Я

І в Платона. Ідея — це душа. Душа — це ідея. Так?

Вона

Так. І вона живе у віках.

Я

Скажіть, ви й тоді, у віках, були душою контрреволюційних організацій?

Вона

Я довго-довго ждала вас. Не знаю, чи воно мені в снах наснилося, чи було насправді, — я ждала вас і виглядала ще тоді, коли народ наш, ще вільний, мчав добою козацтва, пам'ятаєте? Над Жовтими Водами літала, з Криму дожидалася...

Я

Я й помчав до вас, у добу козацтва, чумаком ходив, я мчав і гнав на диких конях-мріях по всіх степах, поки не побачив, що мчу в минулі і верхи на паличці.

Вона

І вчора вас ждала з народом біля Софійського собору, та не діждалася. Ви за Китай-город воювали, кажуть. Прийдіть же хоч тепер у сад моого кохання. Увійдіть! Гляньте, як цвіте! Він весь до ваших послуг (*жест на краплі і патьоки*) — фонтан і водяний годинник разом.

Я

Знаю.

Вона

Тут вічність вибиває такт — музика життя і смерті.
Я

Чув і бачив. Тут, кажуть, жив недавно робітник і жінка. Був на війні. Жінка ждала. Рахувала ці краплі довше од вас. Мільйон їх впало. Чоловік приповз із війни безногий...

Вона

Отут квітник надій моїх. Бачите, він уже геть осипавсь, як мак. А ось ложе. (*Жест на ліжко.*) Ложе вічного кохання.

Я

Тут було їхнє ложе.

Вона

Присядьте, ви, певне, втомились, милий. (*Вона ніби садовить мене. Дивиться мені в очі, мені, уявному. Вона цієї миті прекрасна.*) Я бачу по очах, що втомились. Ви дивитесь на нього (*показує на мене*), на двійника свого. Що, стереже? Хай зачекає зі зброєю. На те в нього, мабуть, і зброя, га? А хочете, я вам заграю? (*Вона сідає до стіни, як до роялю, і грає. Я ніколи не бачив, як вона грає. Вона ще прекрасніша в оцих своїх музичних рухах. У неї зворушиливо дитячі лікті! Я сідаю: справді, я втомився. Вона схиляється, никне головою на руки, ніби на рояль. Потім звертається до мене уявного. В очах у неї стоять слози.*) Спитайте, милий, у двійника, ну навіщо він засадив мене у цей темний підвал? Навіщо вигнав свою мрію з її високої світлиці і замкнув? Одведіть мене туди! Я хочу знову там жити! (*Вона, сяючи коханням і жагою, проходить повз мене, ніби її справді веде мій двійник. Вона йде сходами вгору.*)

Я

Стійте! (*Випередивши, заступаю їй шлях на верхній сходинці.*)

Вона

Не бійтесь! Я не втечу. Та й хіба я можу втекти од вас?
Од вас!

Я

Але піти туди я не дозволю.

Вона

Чому?

Я

Бачите: був собі у підвалі безногий робітник, а нагорі поет жив, і недалеко його — мрія. Для мрії все життя було — музика, для робітника — водяний годинник, та поет жив на горищі, слухав музику своєї мрії і не чув водяного годинника. Потім мрія почала грати на острогах і шаблях, а поет і далі гадав, що це музика. Потім почулося: чики-чики, мрія напустила офіцерчиків, понесли безногого і вбили, а поет і далі думав, що це музика. Бо він жив минулим. Тепер я хочу жити днем прийдешнім. Благословляю день майбутній і пересідаю на коня!

Вона

На якого?

Я

На якого? На світанку нового дня революція напуває коней. У революції їх багато.

Вона (уявляючи)

Революція напуває коней. На світанку. Напуває, звичайно, з української криниці. Ви пересідаєте. Тоді я стаю дівчина з відрами. (*Її осягає нова ідея.*) За хатою криниця буде й жито. Я вийду з хати — безсонна од бажання дівка — з відрами по воду і напою вашого коня. Хай з вікна виглядає стара баба в чорному — розлука чи смерть! Нехай ваш двійник стоїть і стереже, — ходімо в жито! А яке жито! Дивіться! Воно пахне! (*Вона, немов справді жито, розгортає руками і йде сходами до дверей своєї квартири. Веде мене уявного.*) А в житі волошки голубіють, стелеться біленька берізка. Бачили? Милий! До світанку бої, по світанні — смерть, по житі — розлука...

Я

Це все — зі старих пісень, перелицьованих на сантимент.

Вона

Це крик душі, це тіла рев!.. Присипаю, присипаю кохання своє голодне, присипаю і вдень, і вночі... а воно кричить, реве мое кохання. Цить, мое кохання, ось тобі дудочка вкраїнська — грай! (*Вона притулилась до підвіконня на сходах, наче до колиски, і співає.*)

А-а, люлечки,
Шовкові вірвочки,
Золотій бильця,
Срібні колокільця,

Мальована колисочка,
Засни, моя дитиночка!

Боже! Як я хочу перед смертю сина! Я вигодувала б його не молоком «расейської культури», як годували всі — цією сумішшю Візантії з Василієм Блаженним...

Я

А сумішшю Бісмарка й Мотрони?

Вона

А що ж, по-вашому, молоком диктатури, в якій більше крові, ніж молока?

Я

Яке родиться з молодої і нової крові.

Вона

І по яку чи не прийшли й ви, щоб узяти в мене? Га?

Я

Хіба що для дослідження і вивчення нацбактерій.

Вона
(*по паузі*)

Яка нудьга! Замість дороги кохання — ніч і дорога до смерті. Справді страсті Христові. Я вже ледве несу в руках свічку життя. А хто ж скаже моїй ненъці, що жде мене в темній хаті, як я в церковці була, на страстях стояла, як додому свічечку несла (*вона йде сходами вгору, ніби й справді несучи свічку*), а вітер, — о-о! — вітер (*затуляє од мене долонею свічку*) дмухнув — отак: пху! — і загасив свічку моого життя, а свою ідею. Темно стало. (*Вона доходить майже до моїх дверей.*)

Я

(заступаю їй дорогу. Рішуче.
Кажу просто й суворо)

Отут колись жила модистка. Вона теж була самотня і справді на страстях стояла. Теж молилася: милив, дорогий. Кому? Та хто обізветься. Щоб тільки спас її. Не знаєте, хто з нас загасив свічку її життя?

Вона
(кричить)

Ну що ж! Стріляйте?.. (*І раптом насмішливо.*) Ой, прости, це я шуткую.

Я

Я не шуткую.

Вона

Ви не шуткуєте. Скажіть, хто ви тепер? Якої нації? Де ваша нація?

Я

Моя нація тепер там, де клас. Де клас пригноблених, там і буде моя нація.

Вона

Ми не жили, зрозумійте ж ви, національним життям, ми ще не дихали, ми не творили, ми ще не знаємо, хто ми і де наш власний шлях в історії, а ви пропонуєте зректися себе заради соціалістичних експериментів і бути матеріалом для лабораторії. Яка трагедія!

Я

Ви чудово граєте у цій трагедії роль нації, але ви не нація. Ви лише частка її, що вечірніми тінями заходить на захід. Ви граєте, але Україна сьогодні не сцена, а плацдарм...

Вона

Що ж вона? Московський бівуак!..

Я

Плацдарм великого змагу ідей...

Вона

Тюрма, в якій ви — кат національної ідеї...

Я

В якій моїм катом була національна ідея.

Вона

А я вірю в неї...

Я

В інтернаціональну...

Вона

...як у Бога!

Я

...як в соціальну аксіому!

Вона

Вона моя душа!

Я

Моя свідомість!

*Я стріляю. Дзвенить у вухах. Вона сповзає по сходах униз.
Мертвa.*

*Тоді я йду на горище. Вікно — як огняний прапор. Мене охоплює
надзвичайне піднесення. Мені вчувається, що весь світ починає
грати спочатку на геліконах, баритонах, тромбонах Патетичної
симфонії, що згодом переходить на кларнети, флейти, скрипки.*

МАКЛЕНА ГРАСА

П'єса

Переклад з російської В. М. Верховня

ДІЯ ПЕРША

1

*Удосвіта Анеля будила матір —
неголосно, схвильовано:*

— Мамо! Мамунечко, люба! Ну ж бо, мамо! Та прокинься ж!

Мати

— А-а-а! Це ти, Анелько? Що? У батька знову задуха?

Анеля

— Ні-ні! Тато спить. Це мені треба зараз з тобою побалакати, а ти щоб із татом... До десятої години треба... Ой, мамонько! Яке ж це для мене неочікуване щастя! Та й для тебе також, я гадаю! Еге ж, мамонько? Це просто якийсь небесний сюрприз!

Мати

— Ти ще не лягала спати?

Анеля

— Мамонько, не можу! Пан Владек освідчився мені в коханні. Пропонує руку і серце.

Мати

— Пан Владек?

Анеля

— Пан Владек!

Мати

— Зарембський? Наш хазяїн?

Анеля

— Я й сама спершу не повірила, аж доки він не став навколошки... ось так... (*Стала навколошки, цілує матері руку.*) Анелю, каже, Анелю!.. Будьте мені за дружину...

Мати
(про себе)

— Матінко Божа! Це мені, либонь, сниться, а я, дурна, і справді... А це ж сон... Авжеж, сон!.. (*Лягає.*) Матінко Божа, — сон!..

Анеля
(цілуючи матір)

— Мамо!..

Мати

— Со-он!..

Анеля

— Мамо, це такий сон, що я вже не засну і тобі не дам, доки ти не поговориш про це з татом. Пан Владек особливо просив, щоб я поговорила з татом. А я сама не можу. Поговори ти! Невже тато буде проти? Адже це мое щастя! Зарембський — мій чоловік! Чого ж ти не рада, мамонько?

Мати

— Я рада, Анелько, але постривай. Як же це так сталося? Нещодавно приїхав з Варшави, де, напевне, найвродливіші панянки до нього горнулися.

Анеля

— Але я йому більш од усіх сподобалася. Він каже, що саме про таку, як я, мамонько, він мріяв, про таку ніжну і чисту, як весняна берізка, каже, в костельній ограді. Варшавські панночки, каже, вирости під світлом електрики, а ви, каже, панно Анелю, під нашим чудовим польським сонцем!..

Мати

— Так і сказав?

Анеля

— Точнісінько.

Мати

— Але страйвай. Він приїхав на недовгий час, лише приборкати на фабриці страйк...

Анеля

— А тепер житиме тут, при фабриці. Буде сам хазяйнувати. Без нього тут погані справи — страйки і таке інше. Йому, бідолашному, потрібні гроші. А якби ти знала, який він освічений, розумний! Який патріот! Скажи, невже тато може не погодитися на мій шлюб із ним? З паном Владеком? Зарембським? Адже нині тато лише маклер у пана Владека, а тоді він буде тестем, он на тім балконі каву питиме. І ти, мамуню, теж прийдеш у гості до мене, до такого зятя. А то, може, і житимеш у мене...

Мати

— Страйвай, Анелько, стривай! (*Іде до вікна, одчиняє, вишипнула себе.*) А й справді не сон... Та я не певна, чи зрадіє батько. В нього до Зарембського ніколи не лежало серце. Завжди лаяв його за те, що пан Владек не вміє господарювати. Коли б мені, казав, дісталась така фабрика, такі будинки, я б уже давно був мільйонером. Правда, тепер уже не лає. Навіть навпаки — начебто радий тому, за що раніше лаяв. Та хіба батька зрозумієш? Але я поговорю! Та й треба ж урешті!.. Ти справді панночка на відданні... (*Поцілувала Анелю.*) Поговорю... Може, навіть завтра... Завтра свято...

Анеля

— Мамо! Треба сьогодні!

Мати

— Сьогодні — не знаю... Ти ж сама бачиш, який він заклопотаний. До пізньої ночі щось обмірковує та підраховує. Навіть забалакуватися став. Як тут до нього приступитися?

Десь кашель.

Т-с-с... Здається, вже встав... Ні, не можна сьогодні!

Анеля

— Тільки сьогодні, мамуню, дорога! Я дала слово панові Владеку, що переговорю про його сватання сьогодні ж. О десятій годині він чекатиме нашої... татової відповіді... Мамонько! Я вмру, якщо ти сьогодні не переговориш...

Мати

— Ох, Матінко Божа! Все тепер на світі таке гвалтовне, таке несподіване. Все ніби з-за рогу. (*Зачиняє вікно.*) І радість. Трах!.. Не знаю, радіти чи плакати. Матінко Божа!..

*З підвала вилізла Маклена.
Гукнула вниз, у віконце:*

— Христинко, вставай! Поки рано — на канави змотаємось. Може, щось та знайдемо. Ти — трісочки, я — кістки або картопельку, зваримо. Сьогодні ж батькові на фабрику. Сьогодні вона, може, буде працювати. (*Вмиваючись, спокушала Христинку.*) А глянь, який ранок сьогодні! А сонечко ж яке! Такого ще зроду-віку не було, бігме. Он і Кунд уже встав. Гріється. (*Свиснула собаці, що сидів прив'язаний біля будки кінечь двору.*) Кундику! Здоровенький був! (*Витираючись, побачила гусей десь у небі.*) А ондечки гуси летять. Та які! Геть-чисто як у казці. Пам'ятаєш — мама нам розказувала?.. (*Наспівує мотив з казки про Івасика-Телесика.*)

Гуси-гуси, гусенята!
Візьміть мене на крилята
Та понесіть...

(*До гусей, вгору.*) Гел-гел-гел! Куди, питаете? (*Задумавши,* махнула рукою на схід, далеко.)

Та понесіть мене туди, туди,
Туди, куди я думаю...

(*До Христинки, вниз.*) Ой, Христинко, мене вже беруть гуси! Ой несуть! Ой вставай! Ой прощавай! (*Начебто й справді й несуть гуси.*) Проща-вай! (*По паузі.*) Вставай, Христино! Ось я вже й вернулася, а ти все спиш. Пора на канави. А то інші розберуть усе до цурки, і ми знову будемо не ївши. Вставай! (*Збирається йти.*) Дорогою я тобі розкажу щось цікаве-цикаве. Про що агітатор учора на таємних зборах розповідав, товариш Окрай. А я підслухала. У Совітах не розказують, а вже будууть казки, Христинко! Про це я тобі розкажу дорогою. Вставай!

Анельчин батько з ганку:

— Слухай, як там тебе, Маклено, чи що! Ти мені заважаєш. Я вже двічі казав твоєму батькові, щоб ви під ганком взагалі не розмовляли. Мені тепер потрібне чисте і тихе повітря. А ви надто чутні. Особливо ти.

Маклена

— Прошу у пана вибачення. Але мені дуже потрібно було розбудити Христинку. Та я тепер будитиму її тихо, щоб вам не заважати. Можна?

Пауза.

(Бачачи, що він зневажливо мовчить, вона — пошепки.) Христинко, чуєш? Зараз же вставай! Я вже не можу голосно тебе будити. Пан Зброжек уже не спить — сидить над нами, на ганку. І ми заважаємо йому сидіти, розумієш?

Зброжек

— Не сидіти, а думати, міркувати, рахувати заважаєш. Тобто ти заважаєш мені робити те, чого сама ніколи не робиш. Бо ти не вмієш думати з батька-матері твоїх, з дідів-прадідів. От і зараз: нащо тобі чіпати, не подумавши, гусей? Твої вони, чи що?

Маклена

— А я думала, що вони і не ваші. Летять собі, подумала, гуси. Як у казці.

Зброжек

— А не подумала, що це, може, ще й не гуси, а журавлі чи лелеки? Ті, що хоч і приносять батькам діток, але ніколи — чуєш, ніколи — не беруть на крила великих і дорослих, навіть таких легких на віру, як ти...

Маклена (настовбурчилась)

— Знаю. І діток вони зовсім не приносять... (Пошепки.) Навіть таких важких, як ви. Та хіба це цікаво? Мама Христинку народила і вмерла. А тепер, хоч би й можна було полетіти, хіба полетиш, коли їй ще й семи нема? Христинко, чуєш? Вставай, кажу тобі!

Зброжек

— Знов ти не думаєш. Нашо, наприклад, ти її будиш? Поратися? Так у вас нічогісінько нема. Працювати? Ви вже місяць безробітні. Чи, може, їсти? Тоді ти так і скажи: вставай їсти! Вона миттю встане.

Маклена (ратом нервово, з болісною люттю)

— Вставай, кажу! Вставай, а то битиму! Ось їй-богу, поб'ю! Поб'ю! Поб'ю!

Зброжек

— Ну от... Вона тому і не встає. Хіба ж так можна. Будити, щоб побити. Та ще таку маленьку. Це вже занадто навіть для вас, жебраків. Це як дорікав мені за комірне твій батько. «Знущання», «шкуродерство», так-то! (*До Стефана Граса, який, насилу пересуваючи розпухлі ноги, вийшов з підвалу.*) Це вже, як ти казав мені, пане Стефане, тиранство. Тираном мене вважає пан Стефан, а я йому і сьогодні перший кажу: добриден! Га?

4

Граса
(глухо)

— Добриден!

Зброжек

— Я дочку уму-розуму вчу. Будити, кажу, коли нічого їсти й робити, будити таку маленьку дівчинку, щоб побити її, — хіба ж це не тиранство, кажу?

Граса
(до Маклени)

— Навіщо ти її будиш?

Маклена

— Вона сама просила...

Граса

— Навіщо?

Маклена

— Та вам же сьогодні, може, на фабрику, от я вчора й подумала... Ми з нею разом надумали ранесенько на канат... на базар...

Граса
(перебив)

— Іди додому!

Маклена

— ...поки інші не розхапали...

Граса

— Я маю поговорити з паном Зброжеком. Іди! (*Почекавши, доки Маклена пішла у підвал, до Зброжека.*) Вам кортить

ще раз нагадати про комірне, то краще нагадайте мені. Це буде розумніше.

З б рож ек

— Розумніше було б уже не нагадувати, а прямо звернутися до поліції, а то й у дефензиву. А я й справді такий дурень, що не тільки не звертаюсь, а навпаки: коли мені заважають уже думати про власні інтереси на моєму ж таки ганку, я ще говорю з нього. Та як говорю! Ніби це не мій ганок, а сеймова трибуна, і я тут не хазяїн, а найлівіший соціалістичний депутат, перепрошую за вираз...

Г р а с а

— Та пан тут і не хазяїн, а тільки орендар, маклер. Учора наш страйковий комітет додав ще одну вимогу, котрої ми будемо домагатися, хоч би ще місяць довелося голодувати, хоч би пан маклер вигнав мене з оцього підвалу, — і домужемося-таки!..

З б рож ек

— Яка ж така вимога?

Г р а с а

— Щоб зовсім не було квартирних орендарів і маклерів. Геть їх! Так уже сказали пепеесівці¹. І ви будете тут не орендарем, а службовцем з такими ж правами, як і я.

З б рож ек

— Я вже вище на цілий поверх.

Г р а с а

— Буде пан вище на поверх, на два, та не буде вище, ніж наші права. Так говорили пепеесівці.

З б рож ек

— Моя програма досі була така: всі ми не власники, а тільки орендарі свого життя, але якщо, ти кажеш, ви почали вже домагатися ліквідації орендаторства і таке інше, то доведеться, хай Бог мене милує, стати власником свого життя. Але куди ви штовхаєте світ, товариші? Куди? Вам здається — у свій бік, а виходить навиворіт. Ось я був звичайнісіньким орендарем цього будинку, маклером, а стану тут хазяїном. А пепеесівцям скажіть, Стефане, що по золотій драбині можна перелізти через будь-які високі права.

¹ ППС — Польська соціалістична партія.

Граса

— Тоді я скажу, що нам комуністи кажуть: навіть золота драбина стойть на наших підвахах. Підриємо! Перекинемо! Не станете!

Зброжек

— Це так казав Окрай. Кривенький. Уже не скаже. Ого! Сьогодні ж стану. Не віриш? Так от же, не дійдеш ти і страйкарі сьогодні до фабрики Зарембського, як почуєте, що ваші вимоги не тільки не задоволені, але й усіх вас звільнено. Фабрику Зарембського і оцей будинок його продають з молотка! Так-то. Криза трясе Польщу, як чорт суху осичину. Криза потрясає світ. У всіх голова йде обертом, навіть у лікарів. А коли у всіх голови йдуть обертом, і навіть у лікарів, то в маклерів вони менше макітряться, і тоді маклери пишуть рецепти навіть для врятування світу. Так-то! Але ближче, ближче до нас. Фабрика сьогодні продається. Немає покупця. А коли нема покупця, тоді купує маклер. Перед цим він тільки розмірковує, що вигідніше виробляти на цій фабриці: консерви, як раніше, цигарки чи ручні гранати. А коли він про це думає, треба, щоб той, хто живе під ганком, не заважав йому думати! Лічити! Міркувати! Підраховувати!

Граса

— Пан Зброжек тоді скаже «гоп», коли вискочить он на той балкон. А доти він як був, так і буде тут підпанком. І маклером. Думайте, та не заважайте і нам. Не хмурте ви перші небо! Не застуйте сонця! А то вдарить буря! (Пішов.)

5

Виглянула Зброжекова дружина.

— Ти уже встав, Юзю?

Зброжек

— Так! Сьогодні мій день! Ось він уже почався. Ранок — як банк, сонце — як золотий доллар. Ще одна, остання година. (Глянув на годинника.) Ні! Банк одчиняється о десятій, ще три години, ще три години, тільки три години — і я заспіваю, гукну... Що я гукну? Ага! Я голосно примовлятиму: дивний — Бог! Дивний — Бог! Дивний — Бог!

Зброжекова дружина

— Дати тобі кави?

З б р о ж е к

— Дивний — Бог! Дивний — Бог! Дивний — Бог!

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— Що з тобою? В тебе зараз такі очі...

З б р о ж е к

— Які?

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— Надто близкучі якіс...

З б р о ж е к

— Близкучі? Будуть золоті! Дивний — Бог! Дивний — Бог! Бог — дивний! Дивний — Бог! Так колись я, ще хлопчиком, любив складати з камінців палац з високим балконом. Він сто разів розвалювався, але я його знову будував і, коли доводив до маківки, починав славити Бога: дивний — Бог, дивний — Бог, дивний — Бог! А як розсипався, лаявся: чорт — Бог, чорт — Бог!.. Зараз я добудовую одну справу, як палац з балконом. Двадцять три роки складаю я її. Це значить — двісті сімдесят сім місяців, сто дев'яносто тисяч годин. І ось лишилося три! Через три години я зійду он на той високий балкон! (*Показав на балкон Зарембського.*) Анельку посаджу! Як на трон! І фотографа покличу. А сам позаду неї питиму каву, і ти (*до дружини*) — праворуч од мене. Ні, ліворуч, бо праворуч стане наш майбутній зять...

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— Юзю! Ти вже, хвалити Бога, все знаєш. Ах, яка це радість! Уяви, я щойно збиралася сказати тобі про це, а ти вже знаєш. Я кажу Анельці: татові ніколи, почекай, а ти вже все знаєш — і про балкон, і про каву, Юзю! Адже це таке щастя, така честь, така висока честь, що у мене зараз голова крутиться! Подумай тільки — сидіти на такому високому балконі, на такому благородному балконі, а праворуч — пан Зарембський, наш зять, подумай!..

З б р о ж е к

— Бачу, що в тебе справді голова замакітрилася. Я відчинаю двері на балкон Зарембського аукціонним молотком, купую за півціни його фабрику і цей будинок, то за це Зарембський, у якого гонору більше, ніж у мене в банку грошей, стане зятем, подумай-но ти, баб'яча голова!

Зброжекова дружина

— Та як же це? Та він же освідчився вже Анельці в коханні, запропонував руку і серце...

Зброжек

— Хто?

Зброжекова дружина

— Пан Владек Зарембський.

Зброжек

— Ти встала чи ще спиш?

Зброжекова дружина

— Я вже не знаю. Я казала Анельці, що це сон, а вона божиться, що ні. Навколішки став, ось так. (*Показала.*) Анелью, каже, Анелью, ви як весняна берізка в костельній ограді... Анеля мені теж про цей балкон і каву... Я й подумала, що ти про це вже знаєш.

Зброжек

— То це насправді було?

Зброжекова дружина

— Що?

Зброжек

— Що Зарембський зробив пропозицію?

Зброжекова дружина

— Я не знаю, Анелька божиться, що зробив.

Зброжек

— Коли?

Зброжекова дружина

— Сьогодні вночі. Я сама не йняла віри, Юзю. Думала, що Анелька ввісні прийшла і розповідає це. Але встала, вмислилася, Богові помолилася і ще раз примусила Анельку розповісти. Освідчився. Я, каже, бачив у Варшаві панянок, але такої, як ви, Анелью, нема в цілому світі, такої ніжної і чистої, як берізка в костельній ограді. А який він благородний, Юзю! Який вихований! Спитайте, каже, зараз же спитайте, Анелью, у вашого тата, як він поставиться до моого сватання, що ска-

же, яке-то буде його слово. Просив, щоб ти сьогодні ж дав відповідь. Дуже просив, щоб сьогодні. До десятої години — Анельку просив. Між іншим, до Варшави вже не їде, житиме тут, бо справи на фабриці склалися дуже погано і потрібно, каже Анельці, поправити...

З б р о ж е к

— На Анельчині, тобто на мої гроші? Го-го! Тепер я зрозумів усе. Криза закрила йому фабрику, як трунар — труну. Консерви гниють, робітник не пішов на зниження зарплати, страйкує, кредитори напосідають, банкрутство, фабрика продається з торгів. Зброжек купує — пішла вчора чутка. Так він надумав: одружусь-но із Зброжековою дочкою і на його гроші відкуплю у нього ж свою фабрику. Дзуськи! Пан Зброжек думав про цю фабрику трішечки більше. Він складав свої думки про неї двадцять три роки, по камінчику, як палац у дитинстві. І щоб пан Зарембський зруйнував тепер цей палац за одну мить, у такий нахабний спосіб — через любовний перелаз, — го-го-го! В нього ще голова, видно, не закрутилась. То завтра закрутиться і крутитиметься навколо мене, як земля, кажуть, крутиться навколо сонця. Ось тоді, можливо, я й візьму його за зятя.

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— А може, ти купив би в когось іншого фабрику, Юзю?

З б р о ж е к

— У дуже розумного чоловіка завжди дурна жінка — отак кажуть. І навпаки. Та ж не куплю сьогодні я, то завтра купить хтось інший і скаже нам — киш із цього двору. А купити в когось іншого ще бракує грошей, голубонько. Треба думати, голубонько, а не вертіти умом, як теля хвостом. А дай-но мені новий піджак, я зараз же піду в банк, а зайдти на торги. На торги до зятя! Го-го! До зятя!

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— Ах, Юзю! Ти шуткуєш, а він такий благородний. Він же справжнісінький шляхтич з дуже старовинним гербом, Анеля каже. Що ж тепер йому сказати? Як відповісти?

З б р о ж е к

— Що? Нічого! Як? Ніяк! А втім, стривай. Ти кажеш, він сьогодні просить відповіді? До десятої години? Тобто до сьо-

годнішніх торгів? Тоді хай Анелька скаже йому так-от: до десятої години і цілісінський день сьогодні татові дуже ніколи. Та якщо пан Владек справді — чуєш? — справді покохав Анельку, нехай приходить через три дні.

З брожекова дружина

— Ти даси згоду?

З брожек

— Без фабрики. (*Пішов.*)

З брожекова дружина

— Анелю! Де ти? Через три дні! (*Вибігла.*)

||

1

Не минуло й години, як розряджена Анеля вже чекала пана Зарембського кінець двору в садку. Щохвилини поглядала на ручний золотий годинник-браслет. Навіть потрясла — чи, бува, не зупинився. Бачить — вийшла з кошиком Маклена.

— Маклено! Маклено! Зажди хвилинку. Ти не знаєш, котра година? Ах, я й забула, що у вас немає годинника. Але ти, здається, по сонцю вгадуєш. Скажи, котра тепер година по сонцю?

Маклена

— А навіщо по сонцю, коли я тільки що чула, як на магістратській вежі пробило три чверті на десяту.

Анеля

— Це, певне, хвилин п'ять тому?

Маклена

— Ось тільки що.

Анеля

— Як же це я не чула? Хоча й на моєму також за чверть десята. Які довгі години сьогодні! Треба було б навпаки. Ось тепер осінь. Восени дні короткі, а ночі довгі. (*Радісно зітхнула.*) Ночі довгі. Тож восени цікавіше вийти заміж. Як ти гадаєш? Та зажди, Маклено! Куди ти?

Маклена

— Мені ніколи, панно Анелю.

Анеля

— Скажіть, будь ласка, їй ніколи! Та хіба може бути ніколи безробітним!

Маклена

— Це вам краще знати. Адже ви все без роботи, завжди без роботи!

Анеля

— Відколи як ти послужила на фабриці, ти страшенно зіпсувалася, Маклено. Особливо морально — стала неввічлива, груба, зухвала. Але я не буду зараз тобі дорікати цим. І за минулі твої витівки — пам'ятаєш? — не буду. Не такий у мене сьогодні день, і взагалі я сама не така. Зараз у мене так ясно, так ясно на душі, ніби хтось вінчальні свічки засвітив, ніби хтось вінчальні пісні вже співає!.. А правда, сьогодні дійсно неначе якийсь вінчальний день? Блакитний, прекрасний, а он той клен, поглянь, мовби ксьондз у золотій ризі... А втім, навіщо я тобі це кажу? Ти ж, бідолашна, мабуть, не відчуваєш природи і не розумієш поезії. Ти ось, певне, і не чуєш, як десь, неначе в повітрі, хтось грає на піаніно. Яка чудова музика!..

Маклена

— Це в сорок третьому номері. Там і вчора о цій порі грали. Там панночка хоча б музики вчиться...

Анеля

— Правда ж, вчується щось весільне? Весільний полонез! Тра-та-там-там-там... Ах, Маклено, якби ти тільки знала! Я за три дні вийду заміж. І вгадай — за кого? От угадай! Якщо вгадаєш, я подарую тобі... Ну що тобі подарувати?.. Ні, я краще, як тільки вийду заміж, візьму тебе покоївкою до себе. Покоївкою!

Маклена

— Я не піду.

Анеля

— Чому ж бо? Ти будеш в чистоті ходити, в теплі жити. У тебе буде окрема кімната. Я подарую тобі духи. Куплю ка-

пельшок. Ти будеш, як в ілюстрованому сімейному журналі на картинці: «Молода пані з покоївкою». Зразу ж не добереш, хто з них пані, допоки не придивишся. Отак вони одягнені.

Маклена

— А якби подивились на роздягнених, то ж не розпізнали б, напевне. Я раз бачила, не на картинці, а в купальні. То ж подумала на покоївку, що то пані... Та я не піду! Я думаю зовсім про інше...

Анеля

— Ти надто вульгарна, Маклено. Але мені жалько тебе. Ростеш ти як кропива на пустирі. Ти навіть не ходиш на свято Божого тіла. Чому ти не запишешся до сестринства найсолідшого серця Ісуса? Краще вже тобі бути вічною нареченою. Все одно ти не спізнаєш справжнього й чистого кохання. Ах, Маклено! Мені дуже жалько тебе. Отак ти ж проживеш бosoю. Ніколи в тебе не буде ні будуара, ні спальні. У таких нещасних спальні часто буває, як-от у Магди, на вулиці...

Маклена рвучко йде.

Стривай! Куди ж ти? Яка ж ти стала неввічлива! Не дослухавши, навіть не перепросившись, біжиш. Я хочу тебе пожаліти, а ти — мов їжаця. Спитала, куди йдеш, а ти не хочеш мені сказати.

Маклена

— І не скажу!

Анеля

— Не скажеш? Та я ж так знаю куди. На канави. Кістки ж усякі покидьки на їжу збирати. Я ж добре знаю, що позавчора ти зварила юшку з якихось вонючих тельбухів, а вчора побилася на канавах з якимось жебраком, нічого не знайшла, і ви цілісінський день сиділи не ївши. Так? Ну скажи ж, що так. Ух, яка ти гордячка! І все ж мені тебе жалько, Маклено. Не віриш? (Гукає.) Мамо! Чуєш, мамо!

На ганок вийшла Зброжекова дружина.

Анеля

— Мамонько, звели Марині зараз же принести сюди все, що лишилося від сніданку. В моєму кошику.

Зброжекова дружина

— А що ж їстиме Жужелька?

Анеля

(зморщила брови)

— Мамо!

Зброжекова дружина

— Ох, Матінко Божа! І тут несподіванка. Пішла на побачення — годує жебрачку.

Анеля

(до Маклени)

— Не подумай, що це об'їдки, Маклено. Боже збав! Я одбираю в кошик усе найсмачніше. В той кошик, у якому я брала сніданок до гімназії. Це мій другий сніданок.

3

Наймичка винесла кошик.

Анеля

— Дивись, це той кошик, а в ньому глянь що. Ціла котлетка, бісквіт, три плитки шоколаду, коржики, булка. Якщо я вийду заміж — а це буде за три дні, — приходь до мене по цей кошик. Хоч і щодня приходить. Чому ж ти не береш? Невже не візьмеш? Не хочеш? Бери! Ну бери, кажу, а то звелю віднести назад. Та й справді Жужельці оддам... Бери!

Маклена

(взявиши кошик, тримає його якусь мить,
потім рвучко йде до собачої будки й кидає)

— На, Кунде, а то й справді оддадуть Жужельці! Хоча пан Зброжек і каже, що чим собака голодніший, тим краще стереже, однак, бач, як годують свою Жужельку. Та він і про робітників це говорить: чим, каже, робітник голодніший, тим дешевше і довше він працює. Недарма товариш Окрай говорив, що пани нас більше люблять, коли ми голодні, хоч самі вони лише тоді добрі, як сплять. За це я їх і не люблю, навіть коли сплю, і якби моя сила, я б їм такого наробыла, як там (жест на схід) зробили.

Анеля

— Боже! Вона вже більшовичка!

Маклена

— І вийду заміж за більшовика, от! Навіть мрію. У тюрму піду. В одиночній камері буду. А до вас не піду, хоч і в окрему кімнату.

Анеля

— Тоді oddай назад.

Маклена

— Їж, Кунде! Злидні женуть нас на вулицю, з голоду і я, може, зроблю собі там спальню, але я ніколи не зроблю, Кунде, зі своєї спальні вулицю, як це роблять геть усі пані і, напевне, зробить і панна Анеля.

Анеля

— Грубіянка! Невдячна тварюка! За що? (*Аж заплакала.*) Оддай!

Маклена

— Їж, Кунде! А що не з'їси, мені oddаси — від тебе я візьму з радістю!

Анеля

— Зараз же oddай! (*Хоче взяти об'їди, та собака гарчить.*) Оддай! Од-да-ай, кажу!

4

*Пан Зарембський з газетою.
Зупиняючись, дивиться.*

— Панно Анелю!

Маклена одійшла.

Анеля
(отяминувши)

— Ах, перепрошую, пане Владек! Я в такій вульгарній сцені. Але ж подумайте! Вона збирає там, за канавами, різні покидьки, кістки і таке інше і варить юшку. Батько безробітний. Матері нема. Мені стало жалько її. Я наказала принести їй все, що лишилося від сніданку: цілу котлетку, бісквіт, три плитки шоколаду, коржики, булку. А вона їх — собаці. Та ще якої гидоти наговорила! Жах!

Зарембський

— Ви покарані за недоречну у наш час гуманність.

Анеля

— Можливо. Але, сподіваюся, ваше співчуття не на боці цієї мужички?

Зарембський

— Її батько, здається, в мене на фабриці і теж страйкує. Другий місяць. Він вважає за краще збирати на смітнику кістки, ніж заробляти на фабриці щодня по два злотих, на які можна купити собі хліба й зварити собі борщу навіть з м'ясом. Отож, я не можу співчувати не тільки їм, але навіть тим, кого вони ображають за милостиню, за непотрібний і шкідливий гуманізм.

Анеля

— Отже, я покарана з обох боків? Подвійно?

Зарембський

— Отже, так.

Анеля
(кокетливо)

— І вам не жалько мене?

Зарембський

— Ні.

Анеля

— Я серйозно... Аніскільки?

Зарембський

— Якщо ви серйозно, то аніпівстільки.

Анеля

— Але, може, все-таки у пана Владека знайдеться для мене краплинка якщо не гуманності, то хоч якогось почуття?

Зарембський

— Ви питаете чи просите?

Анеля
(серйозно, допитливо, тривожно)

— А як ви гадаєте?

До них підійшли жебраки.

Жебраки

— Дорогі панове!...
Ради пана Ісуса!
Крихточку з вашого щасливого столу!

Зарембський
(чи то до Анелі, чи то до жебраків)

— Ви просите?

Анеля

— Я?

Жебраки

— Просимо!

Зарембський

— Я милостині нікому не подаю. Це мій принцип. Де гарантія, що просить не мій ворог? Не даю!

Жебраки

— Не позбавляйте нас хоч цієї роботи!
— Подайте ради Матері Божої!

Зарембський

— Зверніться он до панни Анелі.

Анеля

— Пан Владек повинен знати, що таке ввічливість: навіть жебракам перший мусить відповідати кавалер.

Зарембський
(до жебраків)

— У мене стоїть фабрика без робітників. Хочете хліба — підійті проженіть страйкарів, станьте на їхнє місце й працюйте. Польщі потрібно нагромадити власні капітали, а не старчювати, треба закласти свій золотий підмурок, а не страйкувати біля порожніх кас. Ідіть геть!

Жебраки відходять.

Анеля

— То як же ви гадаєте?

Зарембський

— Я вже сказав. Милостині нікому не даю.

Анеля

— Це відповідь на моє запитання?

Зарембський

(*по паузі*)

— Так.

Анеля

(*тихо*)

— Після вашого вчорашнього освідчення на колінах?

Зарембський

— Ні! Це після деяких сьогоднішніх неприємних для мене новин і оазій. З'ясувалося, що ваш любенький татусь, а мій підручний маклер і орендар був перший і найсерйозніший претендент на купівлю з торгів моєї фабрики й усього моого майна, що це він намагався уплатити мое підприємство в борги і навіть, як я тепер гадаю, допомагав страйкарям, якщо й досі не вигнав їх з моїх квартир.

Анеля

— Я про це нічого не знала. Я і мама. Слово честі. Абсолютно нічого. Але я певна, що тепер, дізнавшись про вашу пропозицію, він уже не купуватиме вашої фабрики.

Зарембський

(*рух газетою*)

— Дізнавшись про сьогоднішні повідомлення банку, я теж певен, що не купуватиме.

Анеля

— Навпаки, коли він дізнався сьогодні про це, він дуже зрадів.

Зарембський

— Банківським повідомленням?

Анеля

— Я не знаю, про що ви говорите. Він зрадів, коли я і мама призналисій йому, що ви освідчилися мені в коханні.

Зарембський

— Пардон! Ви коли йому про це сказали?

Анеля

— Сьогодні. Вчора я була надто схильована. Адже ваше вчоращне освідчення було для мене таким несподіваним, раптовим, що я вирішила відкласти переговори з батьками на ранок. Хоча мамі я сказала ще вдосвіта. Подумки я ще раз обійшла вчоращню алею, щоб... щоб підняти кожне ваше упущене слово, можливо, недочуте... загублений рух. Потім перебирала їх при зорях, складала з своїми, і з цього виходили такі чарівні, прекрасні узори, що зараз я навіть боюсь переглянути їх... Після ваших сьогоднішніх нових слів — боюсь...

Зарембський

— А тим часом ваш татусь при тих самих зорях складав золоті узори з прибутків од моєї фабрики. Я теж боюся. А втім, профіцит і скажіть нарешті, що саме сказав він, дізнавшись про мою пропозицію?

Анеля

— Він сказав, що... буде дуже радий і щасливий... і якщо пан Владек справді... покохав Анелю, то, сказав, хай приходить через три дні.

Зарембський

— Що ж він думає — після сьогоднішнього розп'яття на банківському хресті воскреснути через три дні?

Анеля

— Я не знаю, про який хрест ви говорите.

Зарембський

— Про який? Спитайте в батька. Він уже знає. І передайте, будь ласка, йому...

6

Підійшов ще же брак, на вигляд інтелігент, з якоюсь саморобною дудкою. Повернулася Маклена з порожнім кошиком.

Жебрак

— Панове! Як бачите, я жебрак. Я знаю, яке неприємне почуття охоплює кожного з нас, коли до нас підходить жебрак. Тим паче зараз, коли жебрацтво стало мало не головною професією в Польщі...

Зарембський

— Ви, бува, не з українських народних демократів?

Жебрак

— Ні. Я поляк. Я пишаюся цим. Либонь, я перший придумав із жебрацтва зробити певний жанр мистецтва.

Зарембський

— А не навпаки?

Жебрак

— Будь ласка, переконайтесь. Оцю дудку я зробив з польської калини і граю по містах у кожному дворі. Під акомпанемент піаніно. Бо майже в кожному дворі грає своє піаніно. І виходить, що я граю, а мені акомпанує мало не вся Польща. Це вже, я гадаю, мистецтво. От, наприклад, зараз у сусіднім дворі хтось грає на піаніно знамениті «Deux polonaises» божественного Шопена. Чуєте? Бурхливий вступ: тру-ру-ру-рум. Устарій Польщі шумить кривавий бенкет. Кров, звичайно, як вино, а вино — як кров. Очі чарівних дам — як ранішній світанок, а ранішній світанок — як дамські очі. Сталевими блискавицями виблискують польські шаблі *et caetera vivat!* Річ Посполита на перших хвилях історичного піднесення. Ще вище, ще вище, і ось polonaises — здавалося, непоганий, вро-чистий і непереможний похід на світовий Вавель¹. (*Грає на дудці полонез.*)

Зарембський

— А непогано! Навіть браво! Браво! Старий і славний рід Зарембських у цьому полонезі йшов попереду. Старий Заремба. За Казимира починав.

Жебрак

— А ми, мабуть, завершимо цей історичний похід мільйонним всепольським полонезом жебраків. (*Грає полонез у мінорному тоні.*) На Вавель, через усю Польщу. І буде вся Польща цвінтарем, а Вавель — надмогильним пам'ятником їй... Кінець! Кінцем навіть пахне в повітрі — зима.

Зарембський (захвилювався)

— Кому зима і смерть, а ми лише беремося до зимового спорту. Ми, Зарембські! Нам тісно танцювати! Земля старої Польщі ввігнулася під нами, як старий селянський тік. Ми тупцяємося в долині. Нам потрібні нові шляхи од моря й до

¹ Мотив на тему барельєфа польського художника Шимановського. Вавель — краківський кремль. (Прим. автора.)

моря. Нам потрібно якнайскоріше вийти на простір степово-го океану, за сталевий Дніпро, і туди, де оспіваний поетом...

*Жебрак знову перейшов на мінор,
пританцювуючи під дисонанс.*

...маяк під Акерманом. Ще далі! Ще далі на південь, де щогла Кримських гір, високий Чатир-Даг стоїть¹. Київ — наш ключ до Сходу. Данциг — до Заходу. Ми поведемо далі і далі наш переможний полонез. Нехай нам копає будь-яку яму (*понюхав з маленького слоїка*) комунізм і крутиться, як чорт перед похороном маклера, — ми поведемо!.. Так!.. (*Скрикує.*) Годі! Ось вам за музику. (*Кидає жебракові злотий. До Анелі.*) Вам відповідь батькові: передайте, що я зрозумів його запрошення. Але певен, що він не Бог і за три дні не встане, не воскресне! Ніколи не воскресне! Це йому настав кінець. Йому! (*Вибігає.*)

III

Повернувся додому Граса.

**Маклена
(тихо)**

— Ну як?

Граса

— Фабрику таки закрито, Маклено. І нас усіх звільнили. Як і передрік пан Зброжек, щоб у нього язик одсох. Закрито і запечатано. Запечатано і пропечатано: фабрика продається з торгів. Товарищи понесли вже речі продавати. Е-ех! Що вийшло з нашого страйку? Цілий аукціон...

Маклена

— А що каже комітет?

Граса

— От його б тепер з торгів продати, та ніхто не купить.

Маклена

— А товариш Окрай?

Граса

— Не прийшов твій Окрай. Запалив наші думки, а сам, бач, пощез. Довів до аукціону. Обдурив. Комуніст!

¹ Парафрази відомого сонета Міцкевича «Американський степ». (Прим. автора.)

Маклена

— Він не такий. Він не може обдурити.

Граса

— Чому не може?

Маклена

— Не може! В нього очі не такі!

Граса

— Правда, що не такі. І не показав. Треба було слухатися пепесівців. Ті хоч і заведуть, та зате не кинуть. І очей не ховають. У них гарні очі...

Маклена

— Гарні очі?

Граса

— Гарні очі. А цей, бач, і не показав.

Маклена

— А може, він хворий.

Граса

— І звістки не подав. Доагітував. (*Із сумним гумором.*) Капіталізмові настає кінець. Його закопає пролетаріат. Пролетаріат — могильник капіталізму. Могильник і трунар. Так і сталося. Їй-богу, так. Застрякували і зробили з фабрики Зарембського труну. Стоїть, як труна. Тільки що ж далі тепер робити пролетаріатові? Собі труну?.. Ні! Треба слухатися пепесівців. Наших старих пепесівців. Ті хоч очей не ховають. У них такі гарні очі. (*Побачивши, що Маклена мало не плаче через Окрай, що їй боляче.*) Такі гарні очі, що будь-який сором переморгають. А цей, бач, ще молодий. Конфузиться. Чудний! Стид, кажуть, не дим — очей не виїсть...

IV

*Повернувся додому і Зброжек. Невидющими очима
дивиться на дружину.*

— А-а... Це ти? Значить, я вже прийшов. Так. А де Анелька?

Зброжекова дружина

— Вона хвора. Лежить.

З б р о ж е к

— Хвора? Значить, на побачення не ходила?

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— Була.

З б р о ж е к

— Ага. Після побачення захворіла. Значить, і зять уже не зять. Пронюхав? Знає?

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— Ох, Юзю! Пан Владек дуже образився, що ти хочеш купити його фабрику. Дуже образився! Вельми! Я просила тебе, Юзю, — не треба. А тепер дівчинка хвора!

З б р о ж е к

— Пан Владек образився, що я хотів купити фабрику. Він дуже образився на це. То що ж мені тепер робити, коли я фабрики вже не куплю? Ніколи не куплю! І вона для мене розвалилася! І балкон! Все! Банк, де я тримав свої гроші, крахнув. Усе, що двадцять три роки збирал по камінчику, розвалилося. Долари покотились і закотилися за обрій. Навіки, чорт — Бог. Чорт — Бог!

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— Юзю!

З б р о ж е к

— Чорт — Бог! Чорт — Бог!

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— Тобі не можна хвилюватися!

З б р о ж е к

— А що мені тепер можна? Що?

З б р о ж е к о в а д р у ж и н а

— У тебе ж астма, Юзю!

З б р о ж е к

— У мене астма. Весь світ захворів на астму! Астма душить увесь світ! Він харчить і давиться. Його серце — банк, всесвітній банк — ось-ось лусне. Чуєш, як б'ється? Де наш домашній лікарський порадник? Що нам радятъ од припад-

ку? (Розгорнув лікарський порадник.) Морфій! Морфій під шкіру!
(Читає.) «Іноді допомагає, якщо пустити кров». (Кричить.)
Мерщій пустити світові кров! Мерщій кров!

Зброжекова дружина

— Я зараз побіжу по лікаря. Я зараз, Юзю! Ох, Матінко Божа, Матінко Божа, Матінка Божа! (Біжить і говорить сама до себе.) Все тепер на світі таке гвалтовне, раптове! Все на тебе як із-за рогу, ось так... Я вже боюсь ходити... (Вибігла.)

Зброжек

— Не треба мені лікаря! Грошей катма! Покотилися! Чорт — Бог! Чорт — Бог! Мені треба за щось уцепитися, а то я теж покочусь. Ух, який вітер! Який страшний вітер! За якусь думку, за одну крапку вчепитися б! Гроші круглі, земля кругла, все крутиться, все котиться, і голова котиться. Вона теж кругла. Але за щось треба вчепитися. За що? Може, за гак? Ну що ж, коли більше немає за що, доведеться за цей гак. (Показує на гак на стелі.) Коли вже в маклера закрутилася голова, значить, маклерові залишилось одне — гак. Так! Він збирав двадцять три роки, коли не було кризи, скільки ж, питаеться в задачі, треба збирати тепер, коли криза? Я вже не розв'яжу цієї задачі. (Замикає двері.) Гак — і кінець! Смерть! Здається, я застрахував себе од смерті. Го-го! За самогубство премії не дадуть. Доведеться навіть без премії, без будь-якого зиску померти. І це маклерові, га? (Залазить на стілець.) А втім, стривай. Зажди! Хіба не можна заробити на власній смерті? Поміркуй, маклере! Думай, маклере! Думай! Го-го! Стій! Здається, вчепився!.. (Злізає із стільця. Удвері стукають.) Можна.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

|

В підвалі у Грасів.

1

Граса
(хворий, у забутті)

— Христинко, держи ноги! Мої ноги пішли. Заверни.
(Отяминувшись.) Ху-у. І приверзеться ж. Христинко! Ти б засві-

тила каганець, а то щось дуже вже темно. Здається, весь світ без вогника. Дощ. Чуєш, Христинко? Га, Христинко? (*Прислухавшиесь, підводиться й через силу йде до печі.*)

2

*Увійшла Маклена.
Знею — вітер і шум дощу.*

— Ой! Ви знову встали?

Граса

— Каганець засвітити хотів...

Маклена

— А Христинка?

Граса

— Спить, чи що... Будив, не озивається.

Маклена

— Ну хіба ж так можна? Хіба ж так видужаєте?

Граса

— Куди ти поділа кресало й губку?

Маклена

— Ось. Я завжди кладу осьдечки, біля печі.

Граса

— Біля мене клади. Давай, я розмухаю! (*Викрешує.*) Погано без руху... (*Розмухує вогонь.*)

Маклена
(*засвітила каганець*)

— Знову ноги наліятались і спухнуть!

Граса
(*заспокоївшись при світлі, тре ноги*)

— Ось приверзлося, що ніби пішли од мене. Взули валинки й пішли до дверей... (*Обертаючи це на жарт.*) Так я за ними навздогін... Глянь-но, як там спить Христинка.

Маклена

— Спить... (*До Христинки.*) Христинко, вставай!

Граса

— Не буди, коли спить. Хай собі спить. Хай спить... А як там надворі? Дош?

Маклена

— Із снігом йде.

Граса

— Ну що ж. На те й дош із снігом. Хай собі йде. Як тобі ходилось? Замерзла, мабуть?

Маклена

— Стоїть і та фабрика.

Граса

— Стоїть? Ну то й що... Хай собі стоїть.

Маклена

— Сама фірма застрайкувала. А та, що ви говорили, кустарна, — закрилася. Хазяїн утік. Не заплатив робітникам за цілий місяць. За матеріали також, і втік...

Граса

*(який усе-таки сподіався
на кращий наслідок розвідин)*

— Ну що ж... Нехай... (*По паузі, намагаючись не занепадати духом.*) Ну а наш там іще не втік?

Маклена

— Ні. Сторожу звільнили. Сам фабрику обходить. Хоче Кунда на фабрику забрати. Нашого Кунда! Не вони ж його годували! Про це мені сказала наймичка Зброжеків. Скаржилася: не платить Зброжек їй ні гроша. Ще й вигнати погрожує. Кажу — піди в спілку, до судді. Не хоче. Бойтесь, аби на гірше не вийшло...

Граса

— І то правда. Ліпше хай терпить.

Маклена

— Терпить? А я пішла б! Неодмінно! Не треба терпіти. Терпіння, каже товариш Окрай, — це найкраще сідло для пана, а нам воно лише перетре хребет і...

Граса

— І дався тобі той Окрай!

Маклена

— Сьогодні я його бачила, коли його вели в тюрму. Ще тоді арештували. В дефензиві сидів. А ви казали — пощез. І коли б ви бачили, як він ішов! Під шаблями наголо, а сам усміхається...

Граса

— Ex!.. У тюрмі їсти дають. Я от сам би пішов у тюрму, коли б не ти й Христинка.

Маклена

— Пани знають, кого замикати!..

Граса

— Ага... Ну що ж, хай, коли так... А ти вся тримтиш. Дуже замерзла, мабуть?

Маклена

— Ні... І мені всміхнувся!.. Наламала з панського паркану трохи трісок. Зараз нагрію води, гаряченької нап'ємося... (*Ласково, жартуючи.*) От жалько тільки, що Христинка спить, — без неї доведеться пити...

Христинка заворушилась десь у кутку.

(*Ласково.*) Ага, заворушилась, ледащо!

3

*На дверях — Зарембський. Уплаці.
Освітив електричним ліхтариком.*

— Це квартира номер тридцять сім?

Маклена

— Так. А хто там?

Зарембський

— Тут живуть... (*зазирнув у блокнот*) Граси?

Граса

— Так. Прошу!

Зарембський

— Давно ви тут у мене живете?

Граса

— Третій рік. Через місяць три роки буде.

Зарембський
(оглянувши квартиру)

— Скільки платите за цю кімнату панові Зброжеку?

Граса

— Двадцять злотих.

Зарембський
(освітив ліхтариком записане. Перевірив)

— Так. Од завтра будете платити безпосередньо мені. Ви за цей місяць вже заплатили комірне?

Граса

— Ні. Ще ні.

Зарембський

— А за минулий?

Граса

— Половину.

Зарембський

— Зараз можете заплатити?

Маклена

— Ми ж платимо панові Зброжеку...

Зарембський
(до Граси)

— Я питаю — зараз можете заплатити?

Граса

— Ні, пане хазяїне. Зараз не можу... Нічим... Я, бачте, трохи хворий зараз. У мене, бачте, щось із ногами...

Зарембський

— Вибачте, я не лікар.

Граса

— І я весь цей час мусив був сидіти без роботи.

Зарембський

— На жаль, я і не представник спілки.

Граса

— Але в мене незабаром буде робота.

Зарембський

— Чудово! Для сплати вам дається три дні.

Граса

— Я просив би пана хазяїна зважити на це...

Зарембський

— Я й зважаю. Але на четвертий уранці сюди прийдуть квартиранти.

Граса

— Почекайте хоч тиждень...

Зарембський

— Я прошу вас запам'ятати, що на четвертий день о десятій годині ранку сюди прийдуть нові квартиранти...

4

*Засапаний Зброжек,
почувши це, ще з порога:*

— Перепрошуюся, пане патрон, але нові квартиранти прийдуть сюди завтра вранці о сьомій годині.

Зарембський

— Пан Зброжек так хоче зробити?

Зброжек

— Якщо пан патрон мені не перешкодить.

Зарембський

— Пан Зброжек попереджав Грасів?

Зброжек

— Неодноразово.

Зарембський

— Треба один раз. (*До Граси.*) Тоді, будь ласка, звільніть мое приміщення завтра о сьомій годині ранку. Борг за півтора місяця оддасте панові Зброжеку. Він передасть його мені...

Зброжек

— Я три дні тому заплатив панові патрону всі орендні гроші. Сповна. У мене є квитанція банку...

Зарембський

— А нових квартирантів попросіть завдаток сплатити безпосередньо мені.

Зброжек

— Як мені розуміти пана патрона?

Зарембський

— Дуже просто: надалі всі квартиранти платитимуть комірне безпосередньо мені.

Зброжек

— Можна попросити пана патрона на хвилину конфіденції? (*Виходить за двері.*)

Зарембський холодно й неохоче йде за ним.

Я міг би, звісно, почати з того, що підвали занадто темні й низькі, щоб ними ходити такому високому і ясновельможному панові Зарембському, тим паче що зараз увесь світ темний і незрозумілий, як підвал. Доведеться панові нахилятися там, де переді мною б'ють лоби квартирanti. Щоб знайти гріш у підвальному бруді, замало одного електричного ліхтарика... Я мусив був ще нагадати про нашу угоду з патроном щодо терміну і комісійного процента, але я, беручи до уваги світову і пана патрона кризу, дозволю собі запитати лише про одне: скільки пан Зарембський хоче, щоб квартирanti платили йому через мене?

Зарембський

(*обернувшись до Грасів, нарочито, щоб чули й вони*)

— Я міг би, звісно, мою відповідь почати з того, що для народного демократа не такі вже низькі й темні рідні підвали, щоб йому згинатися й битися лобом. Якщо й зараз увесь світ темний і незрозумілий, то над Польщею, як над новою печерою, постане нова віфлеємська зоря — тут мусить народитися порятунок світу. Я мав би нагадати, що нашу з паном Зброжеком угоду порушене з тої хвилини, коли він на комісійні гроші хотів купити всю мою комісію, але я, теж беручи до уваги світову й пана Зброжека грошову катастрофу, відповім лише одне: квартирanti платитимуть комірне безпосередньо мені, стільки ж, скільки платили панові маклеру...

Зброжек

— То ви з патрона хотите стати маклером?

Зарембський

— Я стану хазяїном без маклера. А от із пана маклера вже ніколи не вийде хазяїна. Більше — він з маклера стане моїм квартирантом. Хоча йому ще лишається виселити Грасів. Прошу! (До Грасів.) Добраніч!

Граса підводиться.

Маклена

— Лежіть!

Граса

— Я зараз. Я тільки вийду за паном. (*Через силу, перемагаючи себе, виходить за Зарембським.*)

Зброжек

— Граса вже боїться, аби пан не розбив собі лоба.

Пауза. Маклена, кинувшись за батьком, спинилася біля дверей. Зброжек — унизу.

Знадвору уривками чути голос Граси:

— Я прошу пана зачекати!.. Я маю надію, що через тиждень я... Ні-ні! Їй-богу, не помру! Справлюся... Їй-богу, справлюся і зі здоров'ям і з грошима панові... Я страйкував, але ж я перший і одступився... Відстрочте ж, як ви вже сказали, на три дні... Заради дітей, благаю... (*Ще пауза. Повернувся.*)

Зброжек

— Ну як?

Граса

— Провів.

Зброжек

— Чому ж коліна мокрі?

Граса

— Це я... впав. Спіtkнувся і впав трохи.

Зброжек

— Невже так слизько перед паном Зарембським?.. Ну і що ж пан на це? Що ти собі випросив?

Граса

— Я не просив. Так погомоніли. Він згоден відстрочити на три дні, якщо, каже, пан Зброжек не буде проти. До вас послав...

З б р о ж е к

— Треба було з мене починати! А Граса теж захотів перескочити через маклера. І пан хоче стати хазяїном без маклера, і Граса — без маклера! Прошу звернути увагу — без маклера хочуть! Хо-хо! Хіба може бути Бог без ксьондза, пан без лакея, генерал без ад'ютанта? Щоби між днем і ніччю не було вечора, між числами — знака? Хіба може бути світ без маклера? Це від запаморочення у нас. Авжеж! Бо навіть я не стану хазяїном без маклера. Але маклером у себе буду я! І на фабриці! Мій дух — а буде хазяїном. Моє ім'я!

Г р а с а

— То дозвольте мені бути квартирантом. Відстрочте, будь ласка, і ви на три дні.

З б р о ж е к

— Граса просить?

Г р а с а

— Так.

З б р о ж е к

— Як хазяїна?

Г р а с а

— Так.

З б р о ж е к

— А навколішки, як перед ним? На коліна стане Граса?

Г р а с а

— Я не ставав... Кажу ж — я спіткнувся... Адже я на ноги слабий...

З б р о ж е к

— Спіткнися й переді мною!

Г р а с а

(дивиться на нього. Тихо)

— У мене слабі ноги, але не голова ще...

З б р о ж е к

— Спіткнися ногами.

Граса дивиться на нього.

Маклена
(вся затремтівши, сплеснула руками)

— Не смій ти. (До Зброжека.) Ти!.. (Увібрала повітря.) Тиран ти! Тиран!.. Я зараз дістану грошей і отак ось кину тобі в обличчя! Отак ось! Дістану! Зараз же! Ось! Я побіжу й дістану!..

||

1

Вибігла Маклена надвір.
Темрява. Вітер. Дощ.

— Зараз дістану! Я зараз. (Зупиняється.) Чого ж я зупинилася? Адже треба зараз!.. Що, темно? Але ж у мене в очах, всередині ще горить: дістану! Дістану!.. Мушу дістати! Отак ось! Отак ось! (Зупинилася.) А може, мені тільки так здалося, — де я дістану?.. Ну гори ще!.. (Аж затулила руками од вітру ту гарячу неусвідомлену думку, яка штовхнула й надвір і тепер згасла.) Гори!..

2

Вибігла Маклена на вулицю.
Де-не-де ліхтарі. Проходять ще люди.

— Дощику, не гаси! Ти, вітре, роздмухуй!.. (Зупинилася.) Де ж я дістану? В кого? (Подумала.) Дурненька, не випросиш, адже всі тепер просять. Мільйон, каже, рук... (Подивилася.) А люди проходять і навіть голови не повертають, хіба ти не бачила? Тільки так, як Ванда зробила, — і заробила! Стала отак ось і — хоч як страшно було і соромно — дивилася на мужчин... (Дивиться. Побачивши, що наближається перехожий, по-дитячому обсмикнулася. Завмерла, зиркнула на нього. Той пройшов, навіть не помітивши її.) Ху-у! Слава Ісусу, пройшов!.. А я ж на нього дивилась... (Тихенько сплеснула руками.) Дивилась, а сама й не глянула в дзеркало, яка ж я. Може, така, що буду всю ніч отут на мужчин дивитися, а на мене ніхто — така замазура. Мабуть, тричі замазура!.. О лишенько! Та ж я іще маленька і така худа! Ну й худерюга ж! А спитають — скільки років, що я скажу? Тринадцять? (Наближається ще хтось.) Збрешу! (Злякано дивиться. Той пройшов, не помічаючи.) Звичайно, ще маленька! (Наближається третій.)

Маклена, щоб бути вищою, зводиться навшпиньки, рукою ж мимохіть обсмикую юпку. Але й третій не звернув на неї уваги.) Ні, треба самій зачепити. Треба їм показати, що я зовсім не така маленька, як вони гадають. Звікли дивитись на таких, що бублика можна з'їсти, доки котрусь обійдеш навколо. Буржуї! (*Наближається четвертий. Вона до нього.*) Добрий вечір вам!

Четвертий
(зупиняючись)

— Добрий вечір!

Маклена

— Скажіть, будь ласка... А може, ви перший скажете?

Четвертий

— Що?

Маклена

— Як мені вийти на Варшавську вулицю?

Четвертий

— Прямо до первого скверу. Там спитаєш. (*Пішов.*)

Маклена

— Ху-у! Та як же його ще питати? Що сказати? Проведіть мене? Чи, може, — ви хочете зі мною познайомитись? А як згорюю чи заплачу? (*В розpacіi.*) Не спитаю! От же ж не спитаю!..

3

Перейшовши навскіс вулицю, до неї підходить панок з парасолькою. Первий:

— Добрий вечір!

Маклена
(аж трохи зраділа)

— Добрий вечір!

Панок

— Панянка вийшла погуляти?

Маклена

— Еге ж.

Панок обдивився й.

Кудись моя молодша сестра пішла. То я чекаю. Хоча їй уже й п'ятнадцять... (*схаменулась*) шістнадцять скоро, а все ж, знаєте...

Панок зазирнув їй у вічі.

Вийшла подивитись... а дощ мені прямо в очі...

Панок
(галантно)

— Та вони не мають права заважати такій гарненькій панянці гуляти — сестра і дощ! Ніц не важить, що сестрі шістнадцять... Подумаєш — старша! Не має права, бо... бо ще неповнолітня. А від нахаби дощу я маю щита. (*Розкрив парасольку.*) Він же й ширма для кохання. Прошу!.. А може — краще ходімо. Тут недалечко за рогом є прегарний закуток. Затишний, поетичний, ну просто-таки домашній куточек. Що панянка любить? Печиво? Марципан? Солодке вино?

Маклена

— П'ятдесят злотих!

Панок

— Що-о?

Маклена

— Не треба печива... і вина... Мені... заплатіть п'ятдесят злотих.

Панок

— Та за ці гроші тепер можна купити кобилу, крихітко!

Маклена

— Хіба?

Панок

— Авежж.

Маклена
(просто, наївно)

— Я не знала. Ну що ж... То купіть собі кобилу.

Панок

— Пхе, як це грубо! (*Одійшовши.*) Який грубий натурализм! Цинізм! Безстыдство!

Дідок
(що слухав остроронь)

— Але вона, здається, ще натуральна, прошу пана.

Панок

— А вам що?

Дідок

— Увечері трохи погано бачу.

Панок

(повертаючись до Маклени)

— Тридцять?

Маклена

— Ні!

Панок

(з благанням)

— Не можна більше, крихітко! І взагалі так не можна тортуватись. Ти ще така маленька. Ти справді вперше вийшла?

Маклена

— Так.

Панок

(дивиться їй у вічі)

— Та ще й плачеш?

Маклена

— Хіба я плачу? Це дощ іде, дощ! Це краплини дощу!

Панок

— Тридцять п'ять?

Маклена

— Ні!

Панок

— Ну як тобі не сором?

Маклена

— А вам?

Підійшов, підглядаючи, дідок.

Панок

— Ну, сорок?

Маклена

— Ні!

Панок
(пошепки)

— То, кажеш, без вина й печива? Гаразд! (*Розгорнув парасольку.*) Ну, золотко, ходімо! Та витри, золотко, очі! По вулиці не можна ходити з мокрими очима навіть під дощем...

Маклен?

— Так-так... Я знаю. Люди мусять плакати за стіною!

Панок

— Ну от... Тепер ходімо! Пішли. (*Пан узяв її під руку. Маклена інстинктивно висмикнула руку.*) Ну, крихітко! Не треба, моя дівчинко, адже ж ми домови... (*Злегенька пригортася її до себе.*)

Маклена
(неначе її щось одкинуло)

— Hi! Hi!.. Не треба! Не можу я!.. (*Чимдуж біжить у двері.*) Не можу!

III

*Хотіла додому, та не змогла. Повернулася назад.
Захекавшись, зупинилася у дворі. Капав дощ.
Підійшла до собачої будки.*

— Не можу я, Кунде. А думала, що зможу. Коли б він ще не чіпав... А які в нього бридкі очі, ой! Не можу! Ніколи не зможу! (*Сіла, обхопивши руками коліна. Безнадійно захиталася, наче хотіла заколисати свою гірку думу.*) Ох, чому воно так, Кунде? Чому мені здалося, що я й справді зможу дістати грошей? Так здалося, як наяву, отак здалося, отак ось, що я вибігла. Чому це так, Кунде? Га?

Голос
(із будки)

— Обережніше з душевними таємницями — тут, крім собаки, є ще й людина.

Маклена

— Ой! Хто там?

Голос

— Я.

Маклена

— Хто... ви?

Голос

— Я! (*Вилазить із будки.*) Я — як єдність самосвідомості у філософії, світова субстанція, невмируще «я»! Трансцендентальне за Кантом, єдиносуще за Гегелем «Я»! З якого виникає всесвіт у Фіхте і навіть за матеріалізмом — найвищий ступінь у розвитку матерії — «я»!

Маклена
(впізнавши)

— Ой, це ви?.. Що грали на дудці перед паном Зарембським?

Музикант

(збитий зі своєї високої іронії цим наївно-простим,
але вбивчим запитанням)

— Так. На жаль, це я, що грав, як ви кажете, на дудці перед паном Зарембським. Але я грав йому на дудці! На дудці, хай йому чорт! На дудці! На інструменті високого мистецтва я ніколи не тратиму панові Зарембському! А втім, чого я хвілююсь? Адже я колись концертував. Але я грав усім. І не моя провина, що в перших рядах сиділи Зарембські. Втім, це не так уже й важливо... Перші для мистецтва ті, що його розуміють і люблять.

Маклена

— А чого ви в будку залізли?

Музикант

— Я в ній ночую.

Маклена
(аж сіла)

— Ночуєте?

Музикант

— Це тепер моя квартира. Квартира польського музиканта-віртуоза Ігнатія Падура. В такому становищі, здається, треба ще розповісти біографію. Коротко. Колись я грав, і прізвище Падур було тучним. Мені павіль пророкували світову славу. Я, звісно, захотів грати всьому світові з польської державної естради. Пішов у легіони. Воював за світовий туманізм, за

вільну Польшу єт сetera. Ale на естраду зійшли якісь нові музиканти. Од мене дуже тхне горілкою?

Маклена

— Дуже.

Музикант

— Ну от. Не музиканти, а бездарні ремісники. Вони грають на казенних струнах улесливі симфонії диктаторові, а за це їм надано диригентські пости в мистецтві. Мені ж пан Пілсудський дав оцю будку...

Маклена

— І ви погодилися? Влізли?

Музикант

— Я?.. Гм... (*Знову збитий з високої іронії.*) Так! Я вліз.

Маклена

— Ale ж це не його будка. Це Кундова будка!

Музикант

— Ma fille¹, ви ще не знаєте, що таке іронія.

Маклена

— Я не знаю, що це таке. Ale якби це була будка Пілсудського — скажіть, пустив би він вас?

Музикант

— Гм... Це справді ще питання!

Маклена

— Ну от... А ви кажете таке... Це Кундова будка!

Музикант

— Ато ж. У мене вийшла риторика. У вас краще, ma fille. Безпосередніше. І гостріше, чорт візьми! Це навіть не Пілсудського будка. Це Кундова будка. Його (*на собаку*) звати Кунд?

Маклена кивнула головою.

А я живу і навіть не знаю, як ім'я мого справжнього хазяїна. Ось вона, людська невдячність! Ось вона! І за що? За те, що

¹ Доню моя (фр.).

він, єдиний на всеньке місто, пустив мене до себе жити. Правда, спочатку і він не пускав. Навіть близько не підпускав. Ночей з п'ять гавкав, коли я підходив, гарчав. Правда ж, гарчав, Кунде? Ой як гарчав! А тоді впустив.

Маклена

— Кунд добрий!

Музикант

— Еге ж, у нього дуже гарна шерсть. Волохата, тепла! От тільки кусають блохи. Але, кусаючи, вони і гріють шкіру. Ви тільки не кажіть нікому, що я тут ночую. Щоб не вигнали. Хоч я певен, що ви не скажете. Я вас трохи знаю. Я бачив, як ви збираєте на канавах кістки. І як ділилися з Кундом. Я вас вважаю за другу після Кунда благородну істоту в Польщі. Їй-богу! Мені хочеться сказати вам щось приємне. Але що?

Маклена

— Скажіть, що б ви зробили, якби прийшов хазяїн і почав виганяти з квартири вашого хворого батька і сказав би: станеш на коліна — не вижену, та коли б ще до того ви були дівчиною, а заробити ніде не можна, то що б ви зробили?

Музикант

— Те, що я вже зробив. Пішов у будку, а не став навколошки! (*Аж скрикнув.*) І не стану! Здохну в оцій ось будці, а не стану! Хоча я не знаю, для чого тоді людині коліна? Та й хіба в колінах згинається людина? (*До себе.*) Ось мені гадалося, що, вповзаючи в цю будку на колінах, я все-таки не стою перед ним навколошки. А виходить — навпаки. Прибігає вночі якесь найвне дівчатко і просто так питає — чи не той я, що сьогодні грав їм на дудці? Але що гірше? Дудка чи коліна? Га? Тепер я у вас питаю!

Маклена

— У вас є мама?

Музикант

— Гм. Ви хотите сказати, щоб я про це у мами запитав? Нема. Згідно з хрестоматією, нікого нема. Я геть самотній. Я сирота.

Маклена

— То чому ж ви залізли сюди й сидите? Чому не підete в революціонери, коли у вас нікого нема і ви супроти них?

Музикант

— Нарешті звичайне, трафаретне питання. У революціонери? В комуністи? А навіщо туди йти, та *fille*? Заради чого? Для чого?

**Маклена
(спалахнула)**

— Як це — навіщо? Як — заради чого? Та як вам не сором так говорити? Ви, може, й справді не знаєте навіщо? Та коли б ви тільки знали, заради чого борються, наприклад, комуністи, ви б так не питали! Але якби я зараз була сама, якби Христинка була трохи більша, а батько не хворів, я б зараз же майнула через оцю стіну і пішла б у революціонери! Побігла б! Ой, як би я билася за соціалізм!

Музикант

— Це, та *fille*, мої юнацькі фантазії та мрії. А ти їх мені сьогодні повторюєш. Сьогодні, коли я вже виріс із них і знаю, що соціалізм — це буде лише друга після християнства світова ілюзія...

Маклена

— А що таке — ілюзія?

Музикант

— Річ лише уявна, але нездійсненна.

Маклена

— Та яка ж вона нездійсненна, коли її всі пани бояться, а поліція за неї в тюрми саджає? От чудний! Та якби ви тільки бачили, як сьогодні вели в тюрму товариша Окрай! З шаблями наголо, не спускали з нього очей. Ось так! (*Показує.*) Ви думаете, за нездійснену річ отак поведуть?

Музикант

— Це такий кульгавий? Агітатор?

Маклена

— Його поранили в ногу. Він комуніст. Йде! Їх четверо, величезні такі здоровили, похмурі і злі. А він ловить дошкові краплинин і сміється. Вони на нього дивляться, він — на весь світ. І ви думаете, він один такий? Мільйон дев'ятсот тисяч!

Музикант

— Дошкові краплинин ловить?

Маклена

— По тюрмах усього світу замкнуті.

Музикант

— Звідки ви це знаєте?

Маклена

— Сама з прокламації вичитала. А знаєте, скільки їх було розстріляно й повішено за рік? Дев'яносто тисяч п'ятсот! (*Не дочекавшись подиву чи співчуття.*) Магда ось теж не змогла зразу зрозуміти цього числа, то я їй пояснила так. Скільки рік має днів, ви знаєте?

Музикант

— Триста шістдесят п'ять — колись мене вчили.

Маклена

— Виходить, що кожного дня розстрілювали двісті п'ятдесять. Ви тільки порахуйте! Це значить, кожної години — десять чоловік. Кожні шість хвилин — одного. Ось ми з вами скільки сидимо? Шість хвилин? Більше? (*Ticho.*) Значить, двоє вже загинули на землі. Я іноді, як прислухаюсь отак, чую постріли... І ви кажете: соціалізм — це нездійсненна річ! Та вона вже здійснюється! Он там, у радянських краях. Я, коли вийду вночі за канави в полі і гляну в той бік (*жест на схід*), вдивлюся отак, то бачу — далеко-далеко, он там, уже сяє соціалізм.

Музикант

— Дев'яносто тисяч п'ятсот, якщо вірити прокламації. Це значить — дев'яносто тисяч п'ятсот трун? Якщо їх виставити в ряд, це приблизно на сорок п'ять кілометрів. Та-ак. Жоден ксьондз не зможе обійти їх з молитвою. Минуть ще роки, десятки років — і цими трунами можна буде оперезати всю землю, *ma fille*, по екватору. Але земля від цього не перестане обертатись навколо сонця і залишиться землею, і люди, і труни, і осінь, нерівність і собачі будки на ній були і завжди будуть.

Маклена

— І ви отак сидітимете тут?

Музикант

— Я? Гм... Це ви про перспективу?

Маклена
(подивившись)

— Боже! Який ви обідраний! Вас треба залатати!..

Музикант

— Од бочки Діогена до цієї будки був довгий шлях. Обідрався!

Маклена

— То приходьте до нас завтра. Я вам усе залатаю. А ви за це заграєте мені. Я люблю музику. Заграєте? Щоб так ясно стало. Що ви мені заграєте? Га?

Музикант

— Що? Колись мені гралося ось що. Я вдосвіта виходжу, розумієте, на невідому алею. Ростуть могутні дерева. Таких тепер нема. Ну, такі, як на героїчних пейзажах Пуссена. А вдалині — передсвітанкове небо. Такого не буває. На мене чекає прекрасна дівчина. Такої теж не буває. В неї очі — як передсвітанкове небо, тримтять губи. Я цілую їй руки, і ми йдемо по алеї в якийсь невідомий, неземний край. Мусить зійти зовсім інакше сонце, не наше, паскудне, а зовсім нове. Ми йдемо і йдемо. Ми наче вічно йдемо...

Маклена

— Не дуже мені подобається. А тепер що граєте?

Музикант

— Тепер? Тепер ось що: минули і революції, соціалізм і комунізм. Земля стара й холодна. І ліса. Ані билиночки на ній. Сонце — як місяць, а місяць — як півсковорідки.

Маклена

— Не треба! Годі!

Музикант

— Сонце — як місяць, а місяць — як півсковорідки — сидить останній музикант і грає на дудці. (*Грає на дудці.*) Це теперішня моя композиція...

Маклена

— Ні. Цього ніколи не буде! Ніколи! Навпаки — земля буде осяяна, як... сонце! Всюди гратиме музика. А я вийду заміж... За більшовика! На аероплані! (*Побігла від нього.*) Я думала, він допоможе мені, порадить, а він... сам як півсковорідки!..

IV

1

*Підбігла Маклена до своїх дверей. Спинилася.
Чує батьків голос — хрипкий, виснажений,
спотворений гірким сміхом.*

— Ну а коли я стану навколішки? Що тоді скаже пан хазяїн?

З б р о ж е к

— До семи годин ранку Граса обов'язково мусить вибратася, скаже хазяїн.

Б а т ъ к о

— Тоді я вгрузну отут по коліна, по пояс — і жоден хазяїн мене не піdnіме.

З б р о ж е к

— Худобина теж грузне...

Б а т ъ к о
(погрозливо)

— То ти різник? Різник?

З б р о ж е к
(спокійно)

— Кожен хазяїн — різник, а життя — бійня, Грасо.

Б а т ъ к о

— Що ж тоді мені робити?

З б р о ж е к
(помітивши, що Граса занепав духом)

— Треба сплатити гроші, скаже хазяїн. І, не кажучи більше ні слова, піде загодя до пана поліцейського комісара... Прийшовши од пана поліцейського комісара, він звелить розбудити себе о четвертій годині. І от коли Грасині діти, напла-кавшись, міцно заснуть, а рану Граси в думках трохи заснує павутиною сон...

*Бачить у щілинку Маклена — схилилась,
звисла на груди батькова голова.*

...раптом постукає хазяїн у вікно. (*Підскочив до вікна і щосили постукав.*) Вставай!

Батько стрепенувся.

Пора! Пострілом з гармати видається той стукіт Грасі, і, як пластир із затерплої рани, він здерє з душі забуття. О п'ятій годині хазяїн знову постукає. О шостій у двір прийдуть поліціянти...

Батько
(до себе)

— І бритви нема...

З б р о ж е к

— Бритви? Нашо тобі бритва?

Батько

— Є приказка: хто покотиться, той за бритву вхопиться...

З б р о ж е к

— Не такої відповіді я чекав, але ѿ ця приказка непогана. Бритва тут більше допоможе, ніж земля. А тепер хай Граса слухає, що скаже йому на це маклер. Маклер підходить до Граси отак. (*Підійшов і прямо питає.*) Скажи, ти взявся б зараз убити людину?

*Батько подивився на Зброжека.
Маклер питає про це спокійно і серйозно.*

Батько
(пильно подивився на Зброжека)

— Вбити?

З б р о ж е к

— Так.

Батько

— Людину?

З б р о ж е к

— Не взагалі людину, а одного чоловіка. Чоловіка, що накоїв за своє життя багато лихого людям. Особливо — будемо говорити вашою соціалістичною мовою — робітникам, пролетаріатові. Він, щоб заробити, отруював їх тухлою ковбасою, гнилими консервами, завжди продавав мокру сіль, а цукор — з піском. І це не в одній крамничці, а всім дрібним крамницям поставав гуртом, сотнями тонн, а браковану матерію — цілими кілометрами. Заробляв, гнав монету з квартир, кохання, води, навіть з повітря. Скажи, ти взявся б зараз убити такого мерзотника?

Батько

— Пан хоче таким робом стати тут єдиним хазяїном?

Зброжек

— Так. Я хочу таким робом стати тут єдиним хазяїном.

Батько

— Пан хоче, щоб я вбив Зарембського?

Зброжек

— Ні.

Батько

— То кого ж ішле?

Зброжек

— Мене!

Батько

— Пан сміється?

Зброжек

— Пан маклер серйозно питає — чи взявся б Граса вбити сьогодні пана Зброжека? Тирана! Експлуататора! І за гроші!

Батько дивиться на Зброжека.

Я не хворий і не збожеволів. Річ у тім, що панові Зброжеку вигідніше тепер померти, ніж жити. Тому йому потрібно, щоб його хтось убив. До зарізу потрібно. І серйозно вбив. Це тепер єдиний для нього вихід з кризи, туди (*жест угору*), на високий хазяйський балкон.

Батько

— Пан Зброжек хоче вбити себе і не може?

Зброжек

— Панові Зброжеку треба вбити себе, і він може. Але він, як старий маклер, хоче трішки заробити на своїй смерті. А для цього треба, щоб його вбили.

Батько

— Я вас не розумію.

Зброжек

— Невже Граса не може зрозуміти такої комбінації? Життя пана Зброжека — це рахівниця. Кожну хвилину перетво-

рював він у гроші й одкладав на рахівниці. Двадцять три роки! Від кожної копієчки жолобки і у нього в пам'яті і в серці. І ось прийшла криза, схопила цю рахівницю і — р-раз! — скинула з неї все. Крахнув банк, де лежали всі гроші, але Граса, напевне, вже чув про це. Одкладати знову, будувати з хвилин драбину на балкон не вистачить уже років. Лишилося одне — вбити себе, але підходить маклер і каже: ти застрахувався од наглої смерті. Дострахуйся ще, заплати за свою смерть, але зароби й ти! Цікава смерть, га? Хай Граса зарубає собі це на носі. Маклер дає йому безплатну пораду. Все одно, й Граса незабаром помре, заробімо ж на цьому!

Батько

— Панові... мертвому... гроші?

Зброжек

— Імені моєму на балкон. Граса дурень. Хто його навчив так думати? Ксьондзи чи соціалісти? Мертвий, у якого в головах гроші, ще живе довго. А що таке живий без грошей? Що? Це вже напівмертва людина. Від неї смердить хворобами, голодом, смертю. Це буде, наприклад, Граса, якщо він не візьметься сьогодні вбити пана Зброжека!

Батько

— Хай! А я за таке діло не візьмусь!

Зброжек

— Чому? Граса боїться кари? Можна буде зробити це так, що цього ніхто відразу не побачить.

Батько

— Робіть краще так, щоб я цього не бачив.

Зброжек

— Тоді Граса вже й себе не побачить. А за це він одержить зараз гроші і завтра заплатить Зарембському за квартиру.

Батько

— Ні!

Зброжек

— Я плачу за цю роботу п'ятсот злотих! Грасо, чуєш? П'ятсот злотих! Хоч я, по-моєму, заслужив собі безоплатну смерть. Мене варто вбити задарма! За мое маклерство, за цукор з піском, гнилі консерви! Нарешті, за те, що все одно, коли Граса мене не вб'є сьогодні, я вб'ю його завтра, неодмінно!

Витурю з квартири, видам поліції... Ну хоч раз хай помститься мені мій квартирант Граса!

Батько

— А може, я помщуся тим, що не вб'ю?

З б р о ж е к

— Ха! Найму іншого — яка ж це помста? За ці гроші мене вб'є навіть пан Зарембський. Хо-хо! Товариш Граса помститься самому собі! Без квартири він зразу загине. А зараз іншої квартири навіть через маклера не знайде товариш Граса. А роботи й поготів. Граса сам знає, що тепер легше слонові пролісти у вушко голки, ніж біднякові в які-небудь двері. На дні Вісли легше знайти сухе дно, ніж над Віслою роботу. А в Граси опухлі ноги, вже ні на що не придатне серце. Я це знаю, бо в мене самого астма. Все одно до нас незабаром, якщо не завтра, постукає в двері смерть і крикне: пора! Та й для чого жити, якщо криза засушила дерево життя, дерево із золотим листям. Нема листя! Облетіло! Лише сухий чорний стовбур, на якому скоро повисне трупом світ!.. Увесь світ! То заробімо ж удвох на моїй смерті! Дітей забезпечимо! Дітей!.. Граса не хоче?

Батько

— Ні!

З б р о ж е к

— Тоді забираїся в могилу, пся крев! Завтра о сьомій ти підеш у пекло!.. Черв'як! (*Пішов.*)

Батько

— Я заради своїх дітей на коліна стану, а заради твоїх вбивати не візьмуся й тебе. Хотів ще раз перед своєю загибеллю на мені заробити! У-у-у!..

2

Але Маклена вже не чула останніх батькових слів.

Вона наздогнала Зброжека, заступила йому дорогу:

— Я вас уб'ю!

З б р о ж е к

(від несподіванки і не впізнавши у темряві Маклени, здригнувся)

— Хто це?

Маклена

— Я! Я вас уб'ю!

З б р о ж е к

— Ти?.. Вб'єш?.. (*Придивляється.*)

Маклена

(*рішуче*)

— Так!

З б р о ж е к

— За що?

Маклена

— За все це!

З б р о ж е к

— Та за що, дитино моя?

Маклена

— За все, що пан зробив і робить. Про що зараз от говорив батькові... І пропонував. Я вб'ю!

З б р о ж е к

— Якому батькові? Що я говорив?

Маклена

— Я все чула! Всю розмову з батьком! І те, що пан на коліна хотів батька поставити, і те, що давав йому п'ятсот злотих, щоб він пана вбив. Я вб'ю!

З б р о ж е к

— У тебе, дівчинко, мабуть, пропасниця, якщо тобі верзеться щось подібне. (*Доторкнувся пальцем до її лоба, вона відштовхнула рукою.*) Авжеж! (*Доторкнувся до її однієї, потім другої руки, начебто шукаючи пульсу, а сам хотів дізнатися, чи є в неї щось у руках.*) Ти захворіла на голодну пропасницю. Тобі треба до лікарні.

Маклена

— А якщо я піду до поліції?

З б р о ж е к

— Навіщо?

Маклена

— І розповім про це? Панові поліцейському комісару?..

З б р о ж е к

— То пан поліцейський комісар скаже: у тебе, дівчинко, голодна пропасниця. І спровадить до лікарні.

Маклена

— А якщо я лікареві скажу? На вулиці крикну?

З б р о ж е к

— То тебе одвезуть до божевільні.

Маклена

— Ох, які ж ви тирани! (*Захиталася, ніби від зубного болю.*) Дракони! Ні!.. Дракони лише в казках були — з трьома, з шістьома головами. А у вас усіх одна голова, маленька голівка, як у глиста. Ви такі великі, великі глисти! О, коли б можна було вас усіх розчавити! Коли б можна було!..

З б р о ж е к

— Голодні галюцинації! І що панянка чула там (*жест на підвал*) якусь розмову, — теж були галюцинації. Нічого подібного не було!.. (*Відійшовши, зупинився. По паузі.*) Скільки тобі років?

Маклена

— Тринадцять.

З б р о ж е к

— То ти, певне, і зброї в руках не тримала?

Маклена

— Я?.. Я з ельземкомівцями¹ в тир ходила. Я вже стріляю в найдальшу ціль...

З б р о ж е к

— А разумом як?

Маклена

— За цю ніч навчилася.

З б р о ж е к

— Як?

¹ Legion Związku Młodzieży — легіон Спілки молоді.

Маклена

— Що пан хоче сказати?

З б р о ж е к

— Що? Якщо панянка вміє стріляти, то я вже боюся, щоб вона мене не застрелила сьогодні, коли я піду до поліції щодо вашого виселення. Ще й дуже рано піду. О п'ятій годині. Га?

Маклена

— Хай пан не боїться. У мене немає зброї.

З б р о ж е к

— Та я й не боюся. У мене є...

Маклена

— Я зрозуміла пана.

З б р о ж е к

(відійшовши, ще раз озирнувся)

— Але все це галюцинації. Чуєш? Голодні галюцинації.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЬЯ

1

*I вдосвіта не переставав дощ. О п'ятій годині,
не кваплячись, Маклена встала.
Навশиньках підійшла до батька.*

— Спить! (Запалила каганець, поставила на піч. Тихо розбудила Христинку.) Христинко! Встань — зачиниш за мною двері. На гачок. Щоб вітром не одчинило. А то буде холодно спати... Я йду... на роботу. Може, скоро прийду, а може, й ні. Якщо тато незабаром прокинеться, скажи, що я пішла на роботу, скоро прийду, а може, й ні. І якщо почне знову прислушатися у вікно, скажи — хай спокійно спить, ніхто сьогодні не стукне, скажи, у вікно, хіба що вітер. Ніхто не постукає, може, хіба що вітер. Тоді скажеш татові, якщо мене довго-довго не буде, що я домовилася з паном Зброжеком, найнялася зробити те, на що він підмовляв батька. Не забудеш? На що він підмовляв батька, скажеш, якщо мене довго-довго не буде. Ну от!.. Ти в мене вже помічниця, ти в мене вже підручна, ти вже

майже дівчина. Тільки ти чомусь усе мовчиш, дівчино! От і зараз. Сказала б що-небудь, дівчино моя, хоч одне слівце. Ніч така велика, темна, без вікна, а ти все спиш та спиш, Христинко. Га, Христинко? Ну от, знову спиш! Ну чого ти все спиш? Скажи!.. Га? Що ти там шепочеш, як раченя в мішку?.. (*Прислухалась; щось бурмотить Христинка.*) Ага! Тобі дуже хочеться їсти, коли ти не спиш... Ну що ж... Я зараз піду, а ти й заснеш. Я зараз, Христинко! Ось тільки ще раз погляну, чи все гаразд, отак от погляну (*озирається*) і піду. Ось я вже й іду, Христино! Якщо мене довго-довго не буде, щоб ти знала, що... сіль — у горнятку в запічку, а у вузлику — трохи крупи... Звариши батькові й собі. (*Пішла, вернулась.*) Сіль тримай у запічку, щоб суха була, а якщо знадобиться — візьми отак пучечку (*показала як*), під чисту ганчірку і пляшкою на столі трошечки, пляшкою потри. Та дивись, не розбий! Адже нею ще мама терла... (*Подивилася на пляшку і вийшла.*)

2

*О п'ятій годині устав і пан Зброжек. Він теж не спав.
Біля ліжка — рахівниця. Горить свічка. Стоїть пляшка вина.
Випивши чарку, він наливає ще. Напів'яний обмірковує,
планує, рахує.*

— Тільки на доріжці. Так! На доріжці!.. Я ніби вийшов... А насправді я стою отак... (*показує як*) і вона стріляє ззаду, в шию. Тільки в шию! Легше мені, зручніше їй і правдоподібніше. Га? Постріл ззаду... (*Надливши вина, планує далі.*) Я тримаю годинник, затис в одній руці. Загадкова деталь, питання для слідчих, і дівчинка не візьме. Гроші в кишені, частину розсипано по землі... (*Тут маклер шепоче, що можна буде не-додати.*) Темно, не помітить. Га? На доріжці. Еге ж, тільки на доріжці... Отже (*перерахував, за звичкою відкладаючи на рахівниці*), премії підраховано, пістолет куплено, де і як — обмірковано... (*Поглянув на годинника.*) Лишився ще... заповіт, маклере. (*Одягнувся. Взяв свічку й пішов до дочки.*)

3

*Розбудив дочку. Піднявши свічку вгору,
почав заповіт:*

— Я йду. З дому. Будь ласка, зачини за мною двері.

Анеля

— А мама?

З б р о ж е к

— До дверей мені треба ще дещо сказати. Але боюся, що мамі це здасться сном. Взагалі вона тепер, як ти знаєш, слугує дійсністю із сном і навпаки...

А н е л я
(глянула на годинника)

— Так рано?

З б р о ж е к

— Хто рано встає, тому Бог подає.

А н е л я

— Адже ще зовсім темно.

З б р о ж е к

— Без грошей і при сонці темно. Так темно, що навіть женихів не видно. І вони дороги не бачать, хоч і люблять темряву. Як ти гадаєш: коли б оце повернулися наші гроші, прийшов би до тебе пан Владек?

А н е л я

— Не нагадуйте мені про нього. Не треба!

З б р о ж е к

— Погордував він тобою. А як образив! Як старчиху-прочаку з жебраками в ряд поставив. Мало не змусив, каже, любові випрошувати...

А н е л я

— Ні! Ні! Я не просила. Я тільки спитала, чи є в нього хоч якесь почуття до мене, хоч крапелинка совісті? Після його пропозиції..

З б р о ж е к

— Совість у нього є. В кожної людини є своя совість. Але кожен виявляє свою совість тоді, коли од неї можна мати користь. Совість, як і все на світі, коштує грошей. Ось будуть у нас гроші, то в пана Владека прокинеться до тебе совість. Вона його приведе чи він її принесе, а вже він прийде до тебе. Прибіжить!

А н е л я

— Я зачиню перед ним двері.

З б р о ж е к

— Влізε у вікно.

А н е л я

— Я замкну своє серце!

З б р о ж е к

— Він постукає. Почне ходити перед очима, як жебрак попід вікнами, і просити. Його мучитимуть почуття і совість. Го-го-го! Під дощем чи в мороз, у хортовину, всю ніч, а проходить. Удосвіта постукає. «Хто там?» — спитаєш спросоння. «Любов!» Та він уві сні до тебе пролізе, крізь твій дівочий сон голубий пробереться, ляже біля ніг, припаде і овіє жагучим коханням.

А н е л я

— Не буде цього! Ніколи не буде! Адже в мене... у нас грошей нема.

З б р о ж е к

— А якщо будуть? Завтра? Навіть сьогодні? І твої троші? Тоді буде чи не буде?

А н е л я

— Не буде...

З б р о ж е к

— А що буде?

А н е л я

— Я... я не знаю.

З б р о ж е к

— А я знаю. Він пробереться знову в твое серце. Не він, то інший такий самий. І ось тепер я скажу, я мушу сьогодні, перед тим як ти зачиниш за мною двері, сказати тобі, що коли він і пролізе в серце, то це ще не біда. А біда, нещастия з процентами буде, коли він через серце пролізе знаєш куди? У кишеню! Що серце, що наше серце, коли святая святих тепер у людини — кишеня, якщо вона не порожня, звісно! Кишеня! Спustoшивши кишеню коханки, кожен коханець дивиться на неї, мов крізь замерзлу шибку. І хоч як ти його грій, він уже буде холодний. І побіжить із твоєго серця, як

арештант із тюрми. До іншої, звичайно. Мій тобі батьківський заповіт: хочеш довгого і щасливого кохання — зроби з серця сіни в кишеню, а в кишеню нікого не пускай. Тоді сидітимуть у серці, аж доки сама не виженеш.

Анеля

— Якщо в кишені будуть гроші. А якщо грошей нема?

Зброжек

— Гроші будуть. Я зараз іду по гроші. Я сьогодні дістану грошей.

Анеля

— А якщо не дістанеш?

Зброжек

— Неодмінно! За будь-яких умов! Чуєш? Навіть коли б я нагло вмер чи мене вбили б... Чому ти так дивишся? Кожного з нас тепер можуть убити. Такий час. Або ми, або нас, як пишуть комуністи, — хто кого.

Анеля — рух і переляк.

Німе запитання.

А ти вже й витріщилаш, мов коза на різника? Я кажу — навіть. Навіть коли б мене вбили — дістану. Адже я застрахований од смерті. Я тепер, так би мовити, безсмертний. У Першому страховому товаристві — на тридцять тисяч доларів, у Золотому якорі — на тридцять. У Третьому — на сорок, у Транспортному — на двадцять. Отож, коли б мене навіть убили, ти повинна одержати за це з мамою сто двадцять тисяч премії. Та за такі гроші краще навіть померти сьогодні, ніж завтра ні за що, га? На них можна купити цілу фабрику Зарембського і весь цей будинок. Неодмінно треба купити, щоб зберегти, врятувати гроші од кризи. І коли я куплю, то ось тобі мое батьківське слово — я в документах напишу і на вивісці великими золотими літерами: «Фабрика Зброжека і Д», тобто і дочки. Отоді й побачиш, як до тебе прибіжить, як тебе покохає добросовісний пан Владек. Го-го! Тільки боронь Боже відприданити назад йому все. Особливо фабрику. Навіть коли я піду на небесний балкон, ти тримай її в кишені. І нікого не підпускай! Нізащо! «Фабрика Зброжека і Д». Золотими літерами. Вона дастъ тобі золото і любов. «Фабрика

Зброжека і Д». Ну от, я йду. Піду здобувати фабрику Зброжека і Д. Золотими літерами.

Анеля хоче його поцілувати.

Ну-ну... (*Відвернувшись.*) Зачини за мною двері! А втім, зажди. (*Поглянув на годинника.*) Я маю ще сімнадцять хвилин. (*Вийшов.*) Сімнадцять хвилин! (*Пішов до себе, бурмочучи.*) Сімнадцять хвилин лишилося ще пожити маклерові, а там — Зброжек, пан фабрикант. (*Похнюпився.*) І ось маклер востаннє допиває вино. (*Допив вино.*) Гасить свічку. (*Погасив.*) Яка драматургія!

4

Маклена (у темряві, під дощем)

— Ти думала, сіль заважала, а тут — оцей дощ. Чи довго ще буде він? Ця ніч? Я, мабуть, збилася з часу і рано вийшла. Ні зірок, ні дзвону... Ну от, знову про дощ, а треба про це. (*Замислилася.*) Треба про це, а я про гусей думаю. Уявляю — якщо вони зараз насправді пролетіли! Темно ж... (*I уявляє. Летять гуси. Розбивають темне небо. Просвічується ранішня зоря. У гусей вогненнопері крила. Наспівує тихенько.*)

Гуси, гуси, гусенята,
Візьміть мене на крилята
Та понесіть туди, туди...

(*Жест на схід.*) Ні! Треба не про це. Про це треба подумати. Про це треба подумати. Про це...

Понесіть мене в тюрму,
За віконечко ґратоване...

Вбити чи не треба, товаришу Окрай? — спитала б. І сказала б: мені важко думати. Може, тому, що я ще маленька... Ні-ні! Я вже не маленька! За одну цю ніч я виросла так, що в мене все тіло болить, серце, думки — так росла. І все-таки — робити це чи ні? Я знаю, ви зараз теж не спите. Дивитесь із-за ґрат на увесь світ. Думаєте. Далеко бачите. А я, бачте, далі цієї стіни не бачу. Хоча я теж думаю, думаю, думаю. Він не дастъ уже нам жити. Він прийде і стукне у віконце. Він виселить з підвалу. Звільнить. А коли хазяїн звільняє з підвалу — це значить, що він виселяє на цвинтар, казали ви, коли я підслухувала. Я дуже хочу вийти з підвалу, ось за цю стіну, але в життя, а не на цвинтар. То як же ви гадаєте? Га?.. (*Збудки почувся кашель. Маклена в будку.*) Ви не спите?

**Музикант
(з будки)**

— Хто там?

Маклена

— Це я.

**Музикант
(висунувся, придивився)**

— Скажіть, панянко, ви зараз снитеся чи приснились тоді, ввечері ще? (*Вийшов скоцюробивши. Він, очевидно, замерз.*) Я вже, здається, протверезів. Вийшов з горілки, і горілка з мене, під три чорти. Як колись було на карикатурі: французик — з Бордо, Бордо — із францутика. Так і я. А Кунд ваш — здається, Кунд?

Маклена кивнула головою.

А вас як?

Маклена

— Маклена.

Музикант

— Ім'я, здається, малопольське.

Маклена

— Моя мати була литовкою.

Музикант

— То Кунд не любить запаху горілки. Цікаво було б подивитись на п'яного собаку. П'яних гусей я бачив. Власне, не я, а моя тітка... Павлина, здається... Вона почастувала мене раз чудесною вишнівкою, а вишні викинула у вікно. Дивиться — з'їли її гуси ті вишні і п'яні. Кричать «гел-гел», хитаються. Потім попадали. Мертві. Тітка, поплакавши, обскубла з них, як у людей водиться, пір'я і викинула гусей на смітник. Ранком чує — «гел-гел-гел». Йдуть усі до порога, голодні з похмілля й голі. Ха-ха-ха! Голі! Чому ви не смієтесь? Хай йому чорт! Сміх, кажуть, гріє. Я ось хотів би зараз бути гусаком, аби мені хтось викинув хоч одну вишню з горілки, хай йому чорт! Я убив би людину, навіть свою тітку, аби лиш дістати хоч краплину горілки.

Маклена

— Скажіть, ви справді могли б убити людину? Справді? Свідомо? (*Шукає в темряві його очі.*) Якби було потрібно і важко?

Музикант

— Якби я міг убити людину, я давно і передусім убив би себе, та fille!

Маклена
(довірливо)

— Значить, у легіонах на війні ви нікого не вбили?

Музикант
(спалахнувши)

— Геть, чорт забираї! А то я вб'ю тебе! Так! Я вбивав у легіонах! За гуманізм, за велику Польщу вбивав!..

Маклена

— Ви сказали так, я й повірила...

Музикант

— Убивав, чорт забираї! (*Заспокоївшись.*) Утім, знову, здається, вийшла риторика. Я вбивав інших, а себе, як бачите, досі ще не вбив. Скільки фальшивих, навіть підсвідомих слів. Я справді дірявий музикант. Я, здається, накричав на вас? Пробачте. Це я на себе кричав. Їй-богу, на себе!

Маклена

— Та я себе теж ніколи не вбила б. І не вб'ю, хай там що! І не треба, зовсім не треба, щоб пан музикант убивав себе. Хай уже вбивають себе інші. Ви, напевне, не повірите, якщо я вам скажу про одного такого... Є такий чоловік, що пропонує гроші тому, хто його вб'є. І разом з тим хоче вбити інших. І все заради наживи... А що б ви сказали про того, хто його вбив би?

Музикант

— Коли б у мене були гроші, я теж заплатив би тому, хто взявся б мене вбити. І це, я гадаю, вже не риторика...

Маклена

— Вас нема за що... (*По паузі.*) Облишмо це! Скажіть тепер єй про щось інше!

Музикант

— Про що?

Маклена

— Про що? Ну хоч би про алею, наприклад.

Музикант

— Мені холодно. Я з похмілля. Алея ж — це дурощі. Міраж. То я сп'яну фантазії розвів. Ніколи такої алеї в мене не було й не буде... Йдіть!

Маклена

— Я теж люблю розводити фантазії. Але я завжди думаю, що котрась із них та здійсниться. Навіть сьогодні думаю... (*В уяві — Окрай, тюрма, гуси, вчорашия вулиця. Чомусь стало жалько музиканта. І чомусь захотілося хоч би поцілувати його на прощання.*) Дивіться ж, он, здається, трохи стало ясніше? Зоря неначе? Дивіться, тут була й алея. Бачите? Тут торік росли величезні дерева. Бачите, он клен? Пан Зброжек зрубав. А правда, клен і вночі схожий на ксьондза?

Музикант

— Нічого не бачу...

Маклена

— То уявіть собі, що отутечки та алея. Ну а небо і справді вже ясніє. На вас чекає дівчина.

Музикант

— Ну й що?

Маклена

— То уявіть, що я хоч трохи ота дівчина. І ви зможете поцілувати мене. Тільки, будь ласка, не в руку, я не люблю, коли цілують у руку. А от прямісінько сюди, в щоку. Бачите?

Музикант

— Бачу. (*Стойть.*)

Маклена

— Ви цілуете ту дівчину. У неї тремтять губи. От тільки не знаю, що вона скаже, коли відчує, що від вас ще й досі дуже горілкою тхне. Скільки ви випили? Якщо хочете поцілувати, то вже цілуйте в руку, скаже... (*Поцілуvala його.*) Прощавайте! (*І щезла, розтанула в передсвітанковій імлі, залишив-*

ши на неголеній щоці теплу вологу. І ще начебто музику. Авже ж, музику. Яку чув колись давно. Коли? Де? Він чує далеку музику і спів ліворуч.)

Quand l'Automne discréte,
Rougit dans un ciel pur
La nature est en fête
Tout chante dans l'azur.
La joyeuse hirondelle
Nous prédit les beaux jours.
Ah! Chantez, shantez comme elle,
Enfants, chantez toujours...¹

Музикант

— Ах, он що! Serenade de Gounod. (*Колись, ще маленько-му, співала мами.*) Ха-ха-ха! (*Чому саме цю наївно-сентиментальну серенаду, зовсім протилежну осінній ночі, цій страшній реальності?*)

La joyeuse hirondelle
Nous pre dit les beaux jours.
Ah! Shantez, shantez comme elle....

(*Він намагається схопити мелодію на дудці, але збивається. Спазми не дають. Корчиться — так хочеться плакати. Щоб уникнути цього, він намагається жартувати.*) Які сентименти! (*I, скочорбившись од спазм і холоду, додає.*) І яка іронія! Горілки!

6

*І рано вдосвіта, коли такий міцний сон і всі спали,
Маклена стрілася з паном Зброжеком. На доріжці,
що від його будинку до воріт. Ось вони підійшли
одне до одного. Мовчать.*

Зброжек (глухо, але іронічно)

— Хто ж із нас перший скаже «добридень»?

¹ У час, коли в небі яснім
Рум'яніє скромна зоринка,
Природа в убранині своїм
Радіє, співаючи дзвінко.
І ластівка весело нам
Щебече в погідній блакиті.
Співайте ж і ви, як вона,
Виспівуйте, діти, щомиті!

Маклена
(тоном відповіді на вітання)

— Пан уже сказав «добридень».

З б р о ж е к

— По-моєму, перший має вітатися найманець.

Маклена

— Я панові вже відповіла.

З б р о ж е к

— Панянка відповідає так, начебто вона вийшла на дуель.

Маклена

— А що таке дуель?

З б р о ж е к

— Це раніше, якщо один другого образив, то рубалися чи стрілялись. Тільки не за гроші, а як рівний з рівним.

Маклена

— Панові ж за це заплатять більше, ніж пан мені. Певне, тисячі?

З б р о ж е к

— Га... (*Розглядаючи Маклену.*) То скільки ж насправді панянці років?

Маклена

— Тринадцятий. Я вчора сказала.

З б р о ж е к

— О, панянка далеко піде.

Маклена

— Еге ж. Я піду в революціонери.

З б р о ж е к

— На мої гроші?

Маклена

— Ні-ні!

З б р о ж е к

— Як же ж ні! От же ж — на мої! (*Цинічно.*) Ну що ж, я навіть приніс для цього пістолет.

Маклена

— Давайте!

З б р о ж е к

— Він уже заряджений. Тільки націлитись і натиснути ось на цю собачку. Панянка каже, що вміє.

Маклена

— Так. (*Бере револьвер.*)

З б р о ж е к
(*поквапливо*)

— Ну от... Тепер я стану отут на доріжці, а панянка (*озирнувся і майже пошепки*) хай стріляє. Тільки в шию. А тоді — в революціонери! (*Непомітно вийняв годинник та гроши й міцно стис у руці, тому що вона тримтить.*) Неодмінно в шию! Ну?.. Тепер (*заплюшив очі*) швидше! Швидше!

Маклена

(*обійшла навколо і стала перед ним*)

— А гроші?

З б р о ж е к

— Гроші потім... коли вб'єш... у кишенні.

Маклена

— Ні! Гроші хай пан зараз дасть.

З б р о ж е к
(*одступивши*)

— А якщо панянка візьме і втече (*глузливо*) в революціонери?

Маклена

— Хай пан покладе їх поряд на землю!

З б р о ж е к

— На землю? Можна... Чорт — Бог! Вона далеко піде!

Маклена

— І хай пан перелічить, щоб я бачила.

З б р о ж е к

— Швидше! Побачать!

Маклена

— Хай бачать!

З б р о ж е к
(к в а п л и в о р а х у є г р о ш і)

— Гм, ось... Сто злотих, двісті п'ятдесят... А ось папірці дрібніші...

М а к л е н а

— Скільки ж там?

З б р о ж е к

— Я сам не бачу. Темно. Але, здається, всі.

М а к л е н а

— Ну то хай пан зачекає, доки йому розвидниться.

З б р о ж е к, м а х л ю ю ч и, р а х у є.

(Маклена підійшла, дивиться. Перевіряє очима.) Тут, здається, бракує ста злотих.

З б р о ж е к
(б у р м о т и т ь)

— Лише ста злотих. Маклер і мене пошив у дурні. Але... але пістолет, каже він, коштує грошей... Більше ста злотих. Їй-богу, більше! Пістолет!

М а к л е н а
(в з я в ш и г р о ш і)

— Я вже виросла! Виросла! Дивіться! Ось вам ваші гроші! Дивіться і рахуйте! (Лічить.) Сто злотих... (Рве і кидає.) Двісті п'ятдесят. (Рве і кидає.) А ось і дрібніші папірці. (Рве і кидає.)

З б р о ж е к
(у н е с т я м і)

— За квартиру? Комірне мені?

М а к л е н а

— Ще п'ятдесят злотих? Сто?.. Але пістолет, каже, коштує (зводить револьвер) більше ста. Батько розповість про все це, то, може, й там у банках — порвуть ваші гроші! (Націлилась.)

З б р о ж е к
(з а т у л и в ш и с с ь р у к о ю)

— Не треба, не треба! Прошу вас!

Але Маклена знов обійшла його, тоді він побіг од неї. Маклена вистрілила. Зброжек упав. Маклена кинула револьвер. Зупини-

лась і стоять непорушно, доки не почувся з балкона сюрчок. Сюрчок, яким викликають поліцейських. Тоді вона побігла до воріт. Але повернулась і взяла револьвер. Коли, побігши, почула, що у ворота входять, кинулась уздовж стіни до Кундової будки.

З будки вилазить музикант.

Маклена

— Ви бачили? Чули? Розкажіть про все це поліції. Або перекажіть батькові і Христинці. І скажіть, що я...

Десь збоку засюрчав сюрчок.

(Вона перелізла через стіну. Ще раз виткнулась його голова. Гукнула дзвінко, махнула рукою.) Перекажіть, що я повернуся! Не-одмінно!

І щезла. Музикант, горблячись від холоду, пішов у той бік, куди показала Маклена. Та його сілонув поза спину холод і повернула якась думка. Він озирнувся і побіг у протилежний бік. Повернувся і знову пішов, куди показала Маклена, здається, вже більш рішуче. З-за стіни, де пролізла Маклена, десь далеко сходило сонце.

Завіса

З М І С Т

НАРОДНИЙ МАЛАХІЙ	3
МИНА МАЗАЙЛО 79
ПАТЕТИЧНА СОНATA 163
МАКЛЕНА ГРАСА 251

Літературно-художнє видання

КУЛІШ
Микола Гурійович

МАКЛЕНА ГРАСА

П'єси

Головний редактор *Н. Є. Фоміна*
Відповідальна за випуск *Р. Є. Панченко*
Художній редактор *Б. П. Бублик*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*
Коректор *І. В. Єфімова*

Підписано до друку 24.07.06. Формат 84×108 1/32.
Папір офсетний. Гарнітура Тіп Таймс. Друк високий з ФПФ.
Умов. друк. арк. 16,80. Умов. фарбовідб. 17,22. Облік.-вид. арк. 10,38.
Тираж 4000 прим. Замовлення № 6-360.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 502 від 21.06.2001 р.

ТОВ «Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 683 від 21.11.2001 р.

61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8
Електронна адреса: www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
на ВАТ «Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе»
61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 1580 від 28.11.2003 р.

Куліш М. Г.

К 90 Маклена Граса: П'єси / Худож.-оформлювач А. С. Ленчик. — Харків: Фоліо, 2007. — 318 с. — (Укр. літ.).
ISBN 966-03-3531-8.

Доля видатного українського драматурга М. Г. Куліша (1832—1937(?)) була надто тяжкою і трагічною. Як і багатьох українських митців, у 1930-ті роки його звинуватили у «буржуазному націоналізмі», заборонили його п'єси, згодом репресували й розстріляли. Але, на щастя, твори Куліша не згинули в архівах — зараз його п'єси відомі не тільки в Україні, але й далеко за її межами, їх ставлять на сценах багатьох міст у перекладах російською, англійською, польською, німецькою... І це не дивно, бо теми, що піднімає митець у своїх драмах і комедіях, не втратили своєї актуальності.

До книжки увійшли п'єси «Маклена Граса», головна героїня якої, дівчинка-підліток, за збігом обставин стає вбивцею; «Народний Малахій», що розповідає про трагічну долю чоловіка, який уявляє себе рятівником людства, реформатором людських душ; «Патетична соната» — про страшні події Громадянської війни та комедія «Міна Мазайло», присвячена «мовному питанню», яке і сьогодні є дуже гострим.

A 668698

ІМЕРДАЛІВСЬКА
ІНСТУТИТУТ

Микола Куліш

Доля видатного українського драматурга М. Г. Куліша (1832–1937(?)) була надто тяжкою і трагічною.

Як і багатьох українських митців, у 1930-ті роки його звинуватили у «буржуазному націоналізмі», заборонили його п'єси, згодом репресували й розстріляли. Але, на щастя, твори Куліша не згинули в архівах – зараз його п'єси відомі не тільки в Україні, але й далеко за її межами, їх ставлять на сценах багатьох міст у перекладах російською, англійською, польською, німецькою... І це не дивно, бо теми, що піднімає митець у своїх драмах і комедіях, не втратили своєї актуальності.

ISBN 966-03-3531-8

9 789660 335318